

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

ÖTVENNEGYEDIK KÖTET

1940-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXL.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

		Lap
BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS	Kiegészítés «A Szathmáry Király-család borsodi ága» c. értekezéshez	28
DONÁSZY FERENC	Erdély címere	88
HERZOG JÓZSEF	Skóciai Szent Margit származásának kérdéséhez	36
HERZOG JÓZSEF	A Kápolnai-család hamis oklevelei. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940 december 19-én tartott felolvasó ülésén.)	73
ILA BÁLINT	Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939 november 9-én tartott közgyűlésén.) I, ...	53
MARKÓ ÁRPÁD	A Rákóczi-család legutolsó tagjai	80
REISZIG EDE	A Monyorókeréki Elderbach (Ellerbach)-család	29
SARLAY SOMA	Az Esterházy-család multjából	90
TÓTH LÁSZLÓ	Nemességszerző Kalmárfy Ignác	88

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940 október 24-én tartott rendes évi közgyűlése. <i>Szentpétery Imre</i> elnök megnyitó beszédével	91
--	----

SZAKIRODALOM.

† ÁLDÁSY ANTAL	A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. V. kötet, 1717—1770. — VI. kötet, 1771—1800. Sajtó alá rendezte <i>Czobor Alfréd</i> . Ism. <i>Tóth László</i>	47
BAÁN KÁLMÁN	Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. Ism. <i>Föglein Antal</i>	96
EMBER GYÖZÖ	A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724—1848. Ism. <i>Sinkovics István</i>	93
GERŐ JÓZSEF	A Királyi Könyvek. Ism. <i>Bottló Béla</i>	96
TISZABEŐI HELLEBRONTH KÁLMÁN	A magyar testőrség névkönyve 1760—1918. Ism. <i>Miklós Zoltán</i>	97
ILA BÁLINT	A gömöri jobbágyság a XVII—XVIII. században az úrbérrendezésig. Ism. <i>Sinkovics István</i>	49
KUMOROVITZ BERNÁT	A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatásban. Ism. <i>Tóth László</i>	93
REISZIG EDE	Vas vármegye tisztikara a középkorban. Ism. <i>Czobor Alfréd</i>	95
SCHNEIDER MIKLÓS	Trencsén megye 1725—1732. évi nemességvizsgálatai. Ism. <i>Föglein Antal</i>	50
SCHNEIDER MIKLÓS	Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. — Vas vármegye kétségtelen nemesi 1733-ban. — Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Ism. <i>Föglein Antal</i> ...	51
SZARKA GYULA	A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Ism. <i>Tóth László</i>	50
VÉGH GYULA	Régi címeres emlékek Kőszegen. Ism. <i>Czobor Alfréd</i> ...	97

<i>Hivatalos Értesítő a Magyar Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1940. évben</i>	98
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	52, 100

TELEPÜLÉS ÉS NEMESSÉG GÖMÖR MEGYÉBEN A KÖZÉPKORBAN.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939 november 9-én tartott közgyűlésén.
(Első közlemény.)

Gömör megyének azt a részét, amelyen a történelem folyamán a magyarság gerincét alkotó közép- és kismemesi társadalom kialakult, a magyarok már a legkorábbi középkorban, kevéssel a honfoglalás befejezése után, teljes egészében birtokukba vették. A határt a kishonti Osgyán-Rimaszombat, valamint a gömöri Felsőbalog—Szkáros—Gice—Pelsőc-vonal alkotja, amely így egyben a legrégebb magyar nyelvhatárt is jelöli.¹ A megye népiségtörténetére végzett kutatásaink során kitűnt, hogy e nemesi réteget azonos népi tulajdonságok jellemzik² és ezek átterjednek a területén élő magyar jobbágságra is, szükségessé vált tehát, hogy megvizsgáljuk e kisebbik részében még ma is élő nemesi nemzetségek eredetét és azt tisztázzuk. Azok a népi sajátosságok ugyanis, amelyek egyformán megállapíthatók a Sajó, Vály, Balog és Gortva folyók völgyein települt legősibb magyarság utódainál, e vidékek mai lakosságánál, csak abban az esetben lesznek kellő-

képpen értékelhetők, ha tisztán áll előttünk e magyarság eredete. Az eddig megjelent, vonatkozó munkák alig adnak e téren valamelyes támpontot. Ez nem is volt kimondott céljuk, de felhasznált anyaguk elégtelensége sem igen adott volna módot arra, hogy az eredet kérdését felvessék, és megoldáshoz juttassák.³ Megvizsgáljuk tehát e dolgozat keretében megyénk legrégebbi települési és kialakulási viszonyait, bemutatjuk az egyes vidékek birtoklástörténetét és ennek alapján a birtokos nemzetségek családtörténeti viszonyait, azaz kapcsolatba hozzuk egymással a település és családtörténet eredményeit, hogy ezáltal megtaláljuk azt a fejlődésvonalat, amelynek útmutatásával a jelen teljes megértéséhez juthatunk el. A cél elérésére okleveles adataink mellett segítségül hívjuk a tárgyalandó területek teljes földrajzi és helynévanyagát, az egyes nemesi nemzetségek genealogiáiból kivonható családtörténeti bizonyítékokat, továbbá e nemzetségeknél megállapítható legrégebbi család- és keresztnévket.⁴ Sajnosan kell nélkülöznünk az annyira fontos

¹ Ez a határ a Sajó völgyön, a pelsőci Nagy-Hegy körül az Ákosok telepítése révén lényegesen feljebb tolódott és a XVII. században az akkorra már elmagyarosodott Rozsnyó fölött húzódott, ahol ma is áll. Magyar nyelvterületnek számított már a középkorban Krasznahorka környéke, az újkorban pedig egyre szaporodott a Csetnekvölgy magyarsága Csetnekig és a Jolsvavölgyé Jolsváig.

² Ezek leginkább a nyelvben, az ú. n. palóc nyelvjárásban és a szokásokban mutatkoznak. Összefoglaló ismertetésük hiányzik. Legkimerítőbben foglalkozik velük a megyéről a Magyar Városok és Vármegyék monográfiája sorozatban megjelent kötet (Bp., 1910.). V. ö. továbbá Horger Antal: A magyar nyelvjárások, Bp. 1934. 19. és Visky Károly: Etnikai csoportok, vidékek. Bp. 1938. 17—19. Mindkettőben idézve az eddigi vonatkozó irodalom is.

³ Használható munka e tekintetben Forgon Mihályé: Gömör—Kishont vármegye nemes családai., 2 k. Kolozsvár, 1909. Feldolgozásánál nagy anyaggyűjtést végzett, a megye birtokviszonyait azonban nem vonta munkája körébe, ami nyilván nem is volt célja. — Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig (1—3. k. Bp. 1900—1901.) c. munkájában a nagy nemzetségeken kívül Gömörből csupán a Hanva, Ottrokocs és Zágráb-Korpás nemzetségeket tárgyalja.

⁴ E tekintetben szem előtt tartjuk a Kniezsa által «Magyarország népei a XI. században» (Bp. 1938. Kny. a Szent István-émlékkönyv II. kötetéből) c. munkája elején lefektetett elveket. Munkánk nyelvészeti megállapításaiban Kniezsa István egyetemi ny. rk. tanár úr

archeologiai bizonyítékokat. Gömörben ugyan leletet találtak bőven, azonban ezek feldolgozása ezideig nem történt meg. Előrebocsátjuk, hogy nem az egész megye településtörténetét kívánjuk tárgyalni, hanem csak azokét a tájakét, amelyeken a közép- és kismemesség a történelem folyamán állandóan nagyobb tömegben élt, ahol tehát ez a réteg a megszálló és őslakó. E tájakon túl alakult ki a nagybirtok és ennek egészen más típust képviselő telepítései, amelyek tehát ez alkalommal figyelmen kívül maradnak.

Gömörrel Anonymus krónikája azt jegyezte fel, hogy meghódítása már a honfoglalás korában megtörtént; az e célra kiküldött vezérek a heves-megyei Pásztótól indultak el, eljutottak a Hangony folyóig és ezen átkelve a Sajó folyó völgyében folytatták útjukat. Elfoglalták a földet a Szepes-erdőig, továbbá a mai Gömör és Nógrád megyék területeit.⁵ Amint újabb irodalmunk kimutatta, a névtelen jegyző elbeszélésének főleg a Tisza vidékére föltétlen történeti értéket kell tulajdonítanunk.⁶ Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy a krónikás értesülései Gömörre sem nélkülözik az igazságot, és ha nem is éppen a honfoglaláskor, de kevéssel utána és éppen Heves megyéből kiindulva történt meg e megye, valamint Nógrád birtokbavétele is olyan korán, hogy ez Anonymus idejében már joggal volt a honfoglalás korának mondható. A Heves felől történt előnyomulás ugyanis történelmileg, de földrajzilag is az egyetlen tényleges lehetőség. A honfoglalás legészakibb határa e részeken éppen a mai Heves és Borsod megyék; itt telepedett le a magyarokkal még a honfoglalás előtt egyesült

kabar törzs.⁷ Az egyenes irányban északra történő terjeszkedés lehetőségét elzárták a Bükk és a Mátra erdős hegyei, természetes irányként kínálkozott viszont erre Borsodból a Sajó mellékfolyóival, Hevesből pedig a Nógrád és a nógrád—gömöri határra vezető folyóvölgyek, a Tarna, de főleg a Zagyva völgyei. Meg is indult a kabarság, mégpedig elsősorban az Aba-nemzetség mindjárt a honfoglalás után mind a két jelzett irányban. Borsodon keresztül jutottak Abaújba és Sárosba, Nógrádon keresztül pedig Gömörbe.⁸ Nem kétséges, hogy a további terjeszkedésre az indító ok egyrészt a védelem megszervezése, másrészt pedig a megszállatlanul maradt hatalmas területek birtokbavétele volt. Íme, így található meg a krónikás elbeszélésében az alábbiakban bővebben kifejtendő történeti igazság.

Gömör területén négy olyan települési táj különböztethető meg, amelyeket a magyarság igen korán, csekély időbeli eltéréssel vett birtokába, s ebből magyarázható, hogy e tájakon jóformán azonos települési típusok és jelenségek figyelhetők meg. Elhatárolásukat tehát inkább a település időpontja és a települt nemzetségek rokoni kapcsolatainak kimutathatása végett tartjuk célszerűnek. E vidékek a Hangony és Sajó folyók völgyei, a Sajótól keletre eső terület a keleméri és Szuhavölgygel fel egészen Hosszúszóig és Kecőig, a Túróc és Balog folyók közötti vidék a Rima alsó folyásával egészen Jánosiig, végül a Gortva melléke a hevesi és nógrádi határig.⁹ Az ezeken kívül eső területeken elkezdtek a gömöri nagybirtokok nem magyar népiségű telepésekkel. A felsorolt négy tájon, a megye kisebbik részén, a magyarság foglalként jelent meg és érintetlen tömegben él ott ma is. Folyóvölgyei, termékeny földjei nemcsak a megszállók létfenntartását biztosították, hanem előző

személyes szívességét is igénybe vettük, amiért neki hálás köszönetünket fejezzük ki. Mivel megyénkre a teljes névanyagot összegyűjtöttük, az eddig teljesen ismeretlen forrásokból is (v. ö. erre Gömöri levéltárak c. dolgozatomat, Levélt. Közl. 1939.), megállapításainkat tehát az eddiginél lényegesen nagyobb adattömegre építhettük.

⁵ 18. és 32—33. fejezetek. Pais Dezső kiadását használtuk (Magyar Anonymus).

⁶ Olv. erre Melich János és Németh Gyula eredményeit (A honfoglaláskori Magyarország, Bp. 1925.; A honfoglaló magyarság kialakulása Bp. 1930.). A történész szemszögéből Hóman szólt a kérdéshez több munkájában (A magyar történetírás új útjai. Bp. 1932. 365. s. köv. l.).

⁷ Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepülése, Turul 1912. és a Magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, Bp. 1923.

⁸ A kétirányú terjeszkedés aligha indulhatott meg egy időben, a korábbi Nógrád felé vezetett, hiszen erre szabadon állott az út, maga Nógrád is meghódítatlan volt még. A másik irányban viszont előbb utat kellett keresni, hiszen Borsodban telepedett a Bors-Miskolc és Örsur-nemzetség.

⁹ L. erre és a továbbiakra is a mellékelt térkép-vázlatot. Elkészítéséért Glaser Lajos kollégámnak ez úton is köszönetet mondok.

A Hangony folyónak Várkonytól kezdődő részét egészen annak forrásáig a Hangonyi-nemzetség szállta meg és hat, nagyhatarú falut alapított rajta.¹² A Keszi-törzstörődék a Sajó balpartját foglalta el a Hanva-földtől fölfelé és kétségtelenül beletartozott a mai Sajókeszin kívül a körülötte körben elterülő négy kisebb község: Szentkirály, Lóc, Nenke (ma: Sajólenke) és Hubó.¹³ Nem találtunk e területeket illetőleg egyetlen olyan adatot sem, mely ezek adományjellegére utalna; ellenben több olyant idézhetünk, amelyek első foglalásra mutatnak. Legjellemzőbb a következő: A Hanva-nem földje a Túróc torkolatában, Runyánál megszakad és a folyó mentén a sík területeket átugorva, közel az erdőhöz folytatódik ismét. A közbeeső területek már a királyi várhoz tartoztak. Kétségtelen tehát, hogy amikorkorra a Hanvák terjeszkedése ideért, már várföld állotta útjukat és csak ezen túl, a gyepű előtt terjeszkedhettek tovább. A Hanva-szállásterület semmiesetre sem tartozhatott a királyi várhoz,

sodban; hogy azonban ez ősi birtokuk volt-e, nem lehetett eldönteni. Bizonyos, hogy a XV. században már nincs a kezükön. Csiz eredetileg szintén szállásaikhoz tartozott és később valami úton-módon idegen kezekbe került, bizonyítja az a pör, amelyet e helységért 1274-ben folytatnak azon a jogcímen, hogy Csiz is Hanva-föld és ősi birtokosa szintén a Hanva-nemből való. (Múzeumi Törzssanyag (rövidítése: Múz. Ta.) 1935. II. 15. nádori kiadv.) — Ugyancsak Hanva-terület volt Iványi és Zádorháza, amelyet a Hanvakkal rokon Sztregovaiak ezek beleegyezésével 1245-ben adtak el. (Szepesi káptalan hitelsehelyi orsz. levéltára) [rövidítése: Szep. kpt.] Scrin. X. f. 2. nr. 9.; Orsz. Lev. : Dl. 24,934. — Föltétlen a Hanvéké volt eredetileg a Hangonyvölgy Center és Sajónémeti helysége is, hiszen különben nem tudtak volna Várkonytól kihajtani a sajómenti legelőkre. Ezek azonban már igen korán, még a XI. században, királyi adományból idegen kezekre kerülhettek. — A felsorolt hét falut még a következő öt egészíti ki: Hanva, Krizsán (ma puszta) Hegyfő (teljesen elpusztult), Bánréve és Miklósfalva (ma puszta). — A továbbiakban idézett mindama forrásanyag, amelynek őrzőhelye külön nincs feltüntetve, az Országos Levéltárban található.

¹² Alsó- és Felsőhangony, Szentsimon (már a XIII. század elején a Balogok birtokába jutott), Szilakszó (ma puszta), Sikátor és Domaháza (mindkettő már Borsodban).

¹³ Úgy ezekre, mint az előzőleg említett helységekre idéz XIV—XV. századi adatokat Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Bp. 1890. 121. l., korábbiakat is Forgon id. munkájában. Az összefüggéseket megvilágító okleveleket alább közöljük.

mert különben érthetetlen lenne földjük imént vázolt két részre szakadása. Még világosabbá válik e megállapításunk, ha tudjuk, hogy a Hanvák szállásterületük biztosítására mindjárt ideérkezésük után megszervezték védelmüket is, aminek emlékét őrzi a már erdős vidéken kialakult, a Drenóvölgyben fekvő ősi birtokuk Strázsa neve. Nem lehet vitás, hogy ezt az őrséget a Hanvák szintén korán, nyilván mindjárt idejövetelük után megszervezték. Erre mutat ennek elhelyezése is. A várispánság kiépítéséig rendelkezésükre álló idő azonban már nem volt elég ahhoz, hogy a vidéket egészen idáig birtokukba vegyék. Így került a Túróc völgye egészen Alsófaluig a várszerkezetbe, a fölötté következő lakatlan erdős rész az idehelyezett Hanva-őrséggel azonban továbbra is a Hanváké maradt, akik ezen irtással egészen a Túróc forrásáig haladva tizenkét falut létesítettek. E falvak benépesítői ugyan már idegen nemzetiségűek, főleg tótok, de a magyar Hanva-nemzetség munkája kapcsolta be ezeket Magyarország testébe.¹⁴ Mivel pedig a Keszi- és Kér-törzstörödékek, valamint a Hangonyi-nemzetség szállásterülete érintkezett a Hanvákéval s mind a két terület természetes és a Túróc-völgyi terjeszkedésnél lényegesen alkalmasabb lehetőségnek kínálkozott volna a Hanva-nem részére a megszállásra és mégsem ezeket szállották meg, ez a tény azt igazolja, hogy ezek a Hanvakkal egy időben, mindenestre még a várispánság megszervezése előtt jöttek e vidékre és így ugyancsak első foglalás jogán birtokolnak. Az sem látszik kizártnak, hogy egy települő rajjal érkezett mind

¹⁴ A Hanva-nem birtokainak helyzetképét a Hanvay- és Abaffy-családoknak az Orsz. Levéltár múzeumi levéltárában elhelyezett levéltárai alapján vázoltuk. Strázsa a legkorábbi adat a Hanvay lt. egy 1296-ból való oklevele 1589. évi átírásban. A helynév késői feltűnése arra mutat, hogy az őrség és a falu kialakulása nem csatlakozott közvetlenül egymáshoz, ami érthető, hiszen a hely eléggé bent van az erdőben. A tradíció azonban élt és így nyerte a kialakuló helység az itt elhelyezett őrségről a Strázsa nevet, amely egyben arra is mutat, hogy a környék névadó lakói szlávok voltak. — Az irtott falvak nevei: Alsófalu, Szkáros, Felfalu, Visnyó, Sztrázsa, Borosznok, Újvásár (első neve: Szentkereszt, Keresztúr, az újkorban Ribnik), Szásza, Répás, Próza, Forró (két utóbbi ma puszta) és Filler. Az első kettő az újkorban magyar lakosságú, a többi azonban legnagyobbbrészt szláv népiségű, Fillerben találunk németeket is.

a négy nemzetség és itt, a Hangony és Sajó völgyein egy időben ütötték fel sátraikat.¹⁵ Erre mutat az a körülmény is, hogy a Hangonyi-nemzetség ősei szintén őri szolgálatot láttak el a Hangony mentén és még a XV. században is él ennek emléke a gömöri nemességnél. Tanúvallatások szerint a Hangonyiak ősei Stras és Thubol nevű testvérek.¹⁶ De éppen így ki lehet mutatni az őri jelleget a Keszi-törzsnél is; sőt adataink szerint a Sajóvölgy őrsége, a későbbi gömör-ország a legnagyobb részben e törzsből került ki.¹⁷ Nem kétséges ezek után, hogy e négy nemzetségben kell látnunk Gömör megye legjobb területeinek első foglaloit, legrégibb őrségét és egyben betelepítőit. Hogy ezek mely irányból jöttek Gömörbe, már előadtuk, t. i. Hevesből. Most már bizonyítékainkat soroljuk fel. Kezdjük a *Hanva-nemzetséggel*.

Ha részletesebben megvizsgáljuk e nemzetség birtoklás- és családtörténetét, arra az eredményre jutunk, hogy az teljesen azonos a nagy honfoglaló törzseknél a honfoglalás utáni századokban megfigyelhető állapotokkal. Az egész szállásterület eredetileg a Hanva-föld nevet viseli és még az okleveles korszak kezdetén is csak ezt a nevet találjuk az egész területre, kivéve a nyilván átvett Krizsán és Kerepec helyneveket. A név eredetét a nyelvtudomány ezideig nem tudta megfejtetni, csupán annyit tart kétségtelennek, hogy szlávból nem magyarázható. Nézetünk szerint a szóban a nemzetség valamely ősi, a XIII. századra azonban egészen eltorult személynevét kell látni, esetleg már tovább képzett formában.¹⁸

¹⁵ A Kesziek földjére a legbővebb adatokat tartalmazza az Orsz. Levélt.-ban őrzött Dancs és Hubay levéltárak. — A Kérek szállására Dl. 8391 (1274); Leleszi országos levéltár (rövidítve: L. o. l.) Met cott. Gömör nr. 1. (1338). — A Hangonyi nemzetség levéltára a Hanva-család levéltárában maradt ránk.

¹⁶ 1455. Regestrum super examinatione testium (Hanvay lt.)... ipsi nobiles de utraque Hangan sunt exorti de genere duorum fratrum Stras et Thubol... quod Johannes Perselth est de genere Stras et Petrus de Hangan de genere Thubol...

¹⁷ Erről alább részletesen szólunk.

¹⁸ Felsoroljuk itt Árpád-kori előfordulásait eredeti alakjaiban. 1266: terra Honua (1384-es átírásból); 1271: Honoa (eredeti, személynévben); 1274: terra Honowa (1338-as átírásból); 1283: Honwa (eredeti, személynévben); 1289: terra Hanawa (1479-es átírásból); 1290: terra Hanwa (1479-es átírásból); 1293:

A szállásterület központjában, a mai Hanva területén a nemzetség megalapítja még a XIII. század előtt Szent György tiszteletére a maga külön nemzetségi monostorát és a körülötte elterülő földekben még a birtokelkülönülés korában, tehát a XIII. század végén is birtokolnak a nemzetség összes ágai.¹⁹ Úgy ez, mint az előbb mondott tények csak úgy értelmezhetők, ha ki lehet mutatni, hogy a nemzetség eredetileg birtokközösségben élt. Ezért nem találunk tehát kialakult helyneveket még a XIII. század elején sem és ez fejeződik ki a monostor körüli ági birtoklásban is. És bár találunk a közös birtokban 1232-ben ilyen elnevezéseket: Vencel földje, János földje,²⁰ az egész területnek osztály útján történt elhatárolása még nem jött létre. Fennállott bizonyos fokig az eredeti birtokközösség és ez késleltette a falvak kialakulását. Bizonyos, hogy e nemzetség idejövetelekor teljesen állattenyésztő

terra Honua (eredeti); 1295: terra Hanua (1336-os átírásból); 1298: terra Hanva (1479-es átírásból) és Honowa (eredeti, családnévben). Az 1274-es adat: Múz. Ta. és 1298-as második: Szep. kpt. Scrin. 11. f. 1. nr. 27., Szathmáry Király lt. f. X. nr. 641. a többi Hanvay lt. A név későbbi előfordulásai is mindig a már felsorolt alakokat mutatják. A név magyarázatára I. Smilauer: Vodpis starého Slovenska, Praha 1932. 498. l. Sem szlávból sem magyarból nem tudja magyarázni. Magyar irodalma a helynévnek nincsen. Kniezsa egy. tanár úr szerint a szó bizonytalan eredetű, de szlávból magyarázni nem lehet. Néhány indirekt adalékot hozunk fel, amely szerintünk a személynévi és magyar eredet mellett szólhatna. A nagy terület helynevei kivétel nélkül személynévi és nagy részük magyar elnevezések, kivéve Runyát, amely talán a szláv Rumina (vörös) szóból ered. A terület legnagyobb folyói, a Hangony és a Sajó magyar elnevezések, a Rima ismét bizonytalan. Hanva határjelei között 1293-ban találjuk a Ragyolc szláv folyónevet, amely megvan később is, de egyéb határjelei szintén magyarok, szintúgy a Hanva-föld többi helységeinél is. Élt ugyan e szerint e vidéken is szlávok, de olyan csekélyszámú, hogy annak, az egész szállásterület elnevezése alig tulajdonítható, hiszen mindössze egy két név származik tőle.

¹⁹ A monostort első ízben 1293-ban említik, de hogy sokkal régebbi alapítás, mutatja az a tény, hogy ugyanennek az oklevélnek a határjárásában Hanva határában Apátrévi határjel említettetik a Sajónál. (Hanvay lt. júl. 14.). A birtoklásra szép adatokat tartalmaznak az 1479-es pörös oklevélben átirat s az előző jegyzetben már idézett oklevelek.

²⁰ Dancs lt. Miklós nádor 1347-es átírásában Keszi határjárása,

életmódot folytatott ; ehhez kellett a nagy szállásterület és ez magyarázza a birtokközösséget is. Nyilvánvalóvá válik ez, ha egy pillantást vetünk a térképre és szemügyre vesszük az eredeti Hanvaszállásterületet. A Sajó folyó melléke sík területeivel, valamint a kissé védettebb, hegyektől körülvett Várkony környéke úgy nyári, mint téli szállásokra alkalmas lehetőségeket nyújtottak. A nemzetség szállásterületének elhelyezkedése így a legjobb bizonyítékot szolgáltatja a települési típusra és a települők életmódjára.²¹ Amikor azután a szállásterületen, az ágakra válás után, kezdenek a helységek kialakulni, akkor csaknem

családot pl. az egyik oklevél még 1343-ban is a külzetén Hanvai-nemesnek nevezi, bár a szövegben már Abafalváról valónak mondja.²³ Az eddig elmondottak pedig elsősorban honfoglaló nemzetségeinket jellemzik ; az Ákos-nemzetségnek Gömörbe szakadt ágánál pl. ki lehet azt is mutatni, hogy a messzeeső ősi nemzetségi monostor mintájára Pelsőcön megalapítja a maga külön nemzetségi monostorát.²⁴ Mindezek figyelembevételével nyugodtan állíthatjuk, hogy a Hanva-nemzetség valamely nagy honfoglaló nemzetség leszakadt ága. A leszakadás és az okleveles kor eljövetele közötti időben azonban olyan nagy a

1455.	1456.	1464.
Lycze alias Abafalva	u. az	u. az
Kyshanwa alio vocabulo Kysabafalva	Kysabbafalva al. nom. Myklosfalva	u. az
Kysmale alio nomine Liberfewlde	Myklosfalva al. nom. Kysmale	u. az
— —	Kelechen al. nom. Lyberthfelde	u. az
Licze alias Janosfalva	Janusfalva	Janusfalva al. nom. Ljczce
Hanwa alio nomine Miclosfalva	— —	— —
Abafalva Borsodban	Abafalva al. nom. Kyswarkon.	u. az
—		
1502.		Ma.
—	Abafalva	
1456-os alak	Miklósfalva puszta	
u. az	Kiśmálé, a mai Málé egy része	
Kelechen predium	Eltűnt helység	
Janosfalva	« «	
Myklosfalva al. nom. Lenardfalva	Lénártfalva	
— —	Várkony Borsodban.	

Az elsorolt adatok mind az Abaffy levéltárból valók és az Aba-törzs, ill. Abaffy-család birtokaira vonatkoznak. Igen szemléletesen mutatják az elnevezések a birtokosztódás következtében lassan kialakuló helységek történetét. Hasonló példákat idéz Mályusz Turócra id. m. passim.

minden új falu első neve Kishanva, így : Hegy, másként Kishanva, Lénártfalva másként Kishanva, Abafalva másként Kishanva. Érezteti hatását a nemzetségi összetartozás teljes mértékben a terület osztódásánál és az új helységek névadásánál is,²² sőt a nemzetségből kivált Abaffy-

távolság, hogy az oklevelekben az eredeti nemzetségi hovatartozásnak többé már nyomát sem találjuk, mert ekkor már úgy köz-, mint birtokjogi helyzete szempontjából tökéletesen elégséges volt a Hanva-nemhez való tartozás emlegetése. Közvetlen adatunk ugyan nincsen rá, de néhány közvetett adat alapján az Aba-nemzetséget kell az anya-törzsnek tartanunk. Közös neveket és elnevezéseket hiába keresünk, mert a kirajzás olyan korán történt, amikor még helynevek

²¹ Megfelel ez az elhelyezkedés, a nyári és téli szállások tétele a honfoglaló magyarság települési szokásainak. Olv. erre Hóman : A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése 43. l. A honfoglalás után megszállt vidékre v. ö. Mályusz : Turóc megye kialakulása, Bp. 1922. 98—9. l.

²² Ez a vagylagos elnevezés az egyes helységeknek olykor nagy zavarokat okoz, mert ugyanazt a nevet, nyilván a régi birtoklási formák és hagyományok alapján, még a XV. században is egyszerre több különböző helységre alkalmazták. Négy hasonló tárgyú oklevél terminológiáját mutatjuk itt be,

²³ Abaffy lt.

²⁴ Honfoglaló nemzetségeink településére olv. Hóman és Karácsonyi id. munkáit. Az Ákos-monostorra, amely ugyancsak Szent György tiszteletére épült és amelyet az ág őse, Szár Detre alapított : Dl. 2774. (AO. III. 7.)

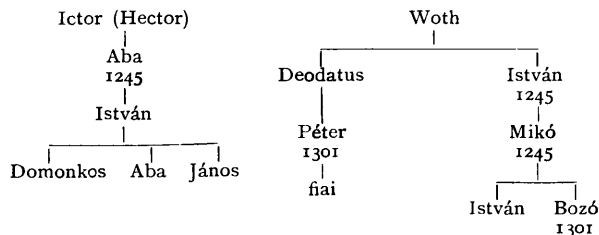
egyáltalán nem alakultak ki. Legfontosabb érvként említjük, hogy a Hanva-nemzetség, illetve ennek Héthy és Abaffy ágai birtokoltak Abaújban, Homrodon és Abacécén (a mai Alsó- és Felső-céce), sőt ez utóbbi helység a középkorban használatos eme nevét éppen az Abaffy-ág névadó ősétől nyerte.²⁵ E helység területére célozhat az az 1288-as oklevél, amely szerint az abaújmegyei Pere és Tuzsa helységek szomszédságában az Aba-nem birtokol.²⁶ Különbösen igen könnyen érthető, ha az Aba-nemzetség, amely kétségtelenül Hevesből került Nógrádba és — a Gömörbe való terjeszkedésénél később — Abaújba, az itt szerzett új területekből részlétette a belőle kiszakadt és a XII. századra már nagyon elszaporodott Hanvákat. Ezzel meg lehetne magyarázni azt is, hogy a Hanva-nem több ágát, így Hét birtoklóit, nem tudjuk első előfordulásuknál tovább vezetni, holott 1255-ben hat személlyel szerepelnek.²⁷ Föltehető, hogy ezek Abaújba költöztek Homrodra. Ennek birtokosait ugyanis az oklevelek hol e helységről, hol pedig Hétről nevezik.²⁸ Úgy Hevesben, mint Abaújban az Abák két ősi birtoka Karácsond, viszont a Hanva-nembeli Abaffy-család névadójának, a XIII. század első felében élt Abának atyja ugyancsak Karácsony, amiből azt kell következtetnünk, hogy a mai Abafalva neve, ha egy nemzedékkel korábban történik az osztály, ugyancsak Karácsond vagy Karácsonfalva lett volna. Ezt, bár Karácsonyi nem ismeri e nemnél a Karácsony keresztnévet, a mondottak alapján az okleveles korszak előtt fel kell tételezni.²⁹ Maguk a Hanvák birtokoltak Hevesben is;³⁰ birtoklásuk ősisége és jogcíme azonban nem volt megállapítható. Rá kell mutatnunk arra a körülményre is, hogy a Hanváknál, a korai kirajzás ellenére, hagyományos és igen használt személynév lett az Aba, sőt e néven ágazott ki e nemzetségből a ma is

virágzó Abaffy-család.³¹ Ennek pedig legelfogadhatóbb magyarázata az, hogy a kirajzás utáni századokban az eredeti törzsi hovatartozást fejezték ki e névvel. Rokonságban állott a Hanvákkal a nógrádi Sztregovát birtokló család is, amelyben ismét gyakori személynév az Aba a XIII. században, s a megye monográfiája, forrás megnevezése nélkül, de bizonyára az általunk idézendő oklevél alapján, tehát nem ok nélkül e családot Aba-nembelinek mondja.³² Az idézett indirekt bizonyítékok után, hozzávéve még azt a már említett földrajzi lehetőséget, amely szerint a Hanvák csak Heves felől jöhettek új szállásterületeikre, most már állíthatjuk, hogy ezek az Aba-nem korán leszakadt ága. A nemzetségi hovatartozást azonban, mivel e nemzetségre első okleveles adatunk csak 1266-ból van,³³ oklevelek nem emlegetik.

Arra a kérdésre, mikor vált ki a Hanva-nem eredeti törzséből és mely időben foglalta el szállásterületeit, az eddigi bizonyításaink határozott feleletet adnak. A kabar-törzs a honfoglalást követő nagy kalandozó hadjáratoktól távol maradt, ebben csupán a nyugati törzsek vettek részt, figyelme így természetesen a még meghódítatlanul maradt területek felé fordulhatott.

³¹ Pais a régi személynéveink jelentésánáról végzett kutatásaiban megállapítja (Magyar Nyelv XVIII. — 1922. 26. l.), hogy a hagyomány e téren teljes mértékben érezteti hatását és az előkelőbbek még a XIII. században is a honfoglaló és kalandozó ősök neveit viselik.

³² Szep. kpt. Scrin. 10. f. 2. nr. 9. Az 1498-as átirásban fennmaradt oklevél szerint a Sztregovaiak 1245-ben eladják a gömörmegyei öröklött földjüket, Iványit és ehhez az eladáshoz hozzájárul rokonuk Lőrinc fia Hunt, aki Iványi mellett maga is birtokol, s így csak Hanva-nembeli lehet, noha a családfába nem illeszthető bele. A Sztregovai-család leszármazása a következő:

A források az említett oklevélén kívül Dl. 2420, Melczer lt. 1420. V. ö. a Magyar városok és vármegyék monográfiájában Nógrád megye kötetének 41. lapját.

³³ Hanvay lt. 1384. febr. 11-i nádori átirásban.

²⁵ Abaffy lt. 1344; 1346. márc. 19.; 1346. jan. 16.; 1388. jan. 20. Cécét 1346-ban az oklevél még Alcécének nevezi, 1388-ban már Abacécének.

²⁶ Karácsonyi id. m. 53. l. (Debrey-ág.)

²⁷ A Héthy-család iratai Héthy Lajosnál Héten, fényképben az Orsz. Levéltárban.

²⁸ V. ö. erre Abaffy lt. 1344. és 1346. márc. 19., továbbá Hanvay lt. 1372. máj. 5. és Dl. 32,693.

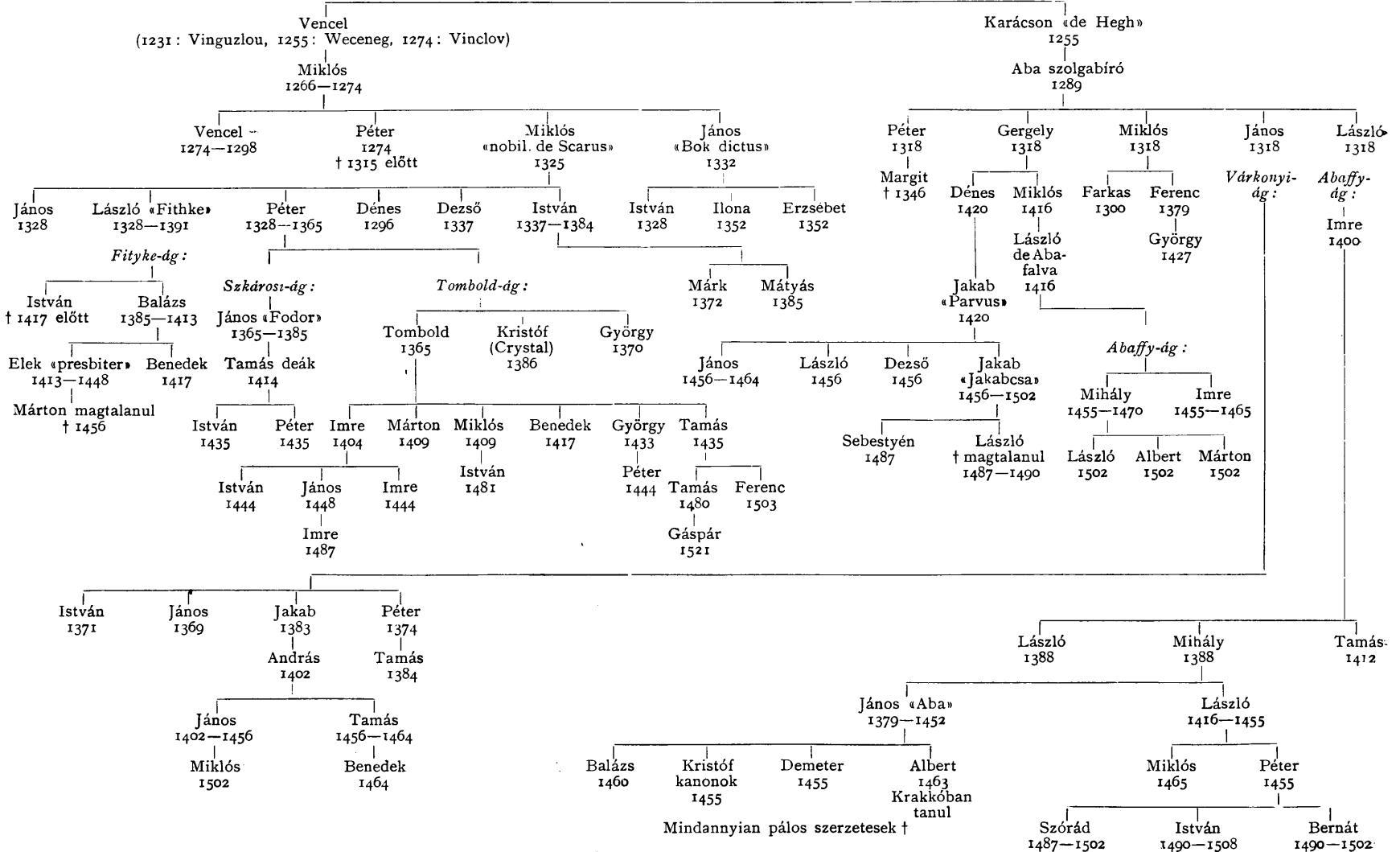
²⁹ Karácsonyi I. k. 42. Hanva Karácsonra l. a mellékelt leszármazást.

³⁰ Abaffy lt. 1461. jan. 21.

Hanva nemzetség.

1. Kócs törzs.¹

Kócs («Koch») «nobilis de Hegh»
1255

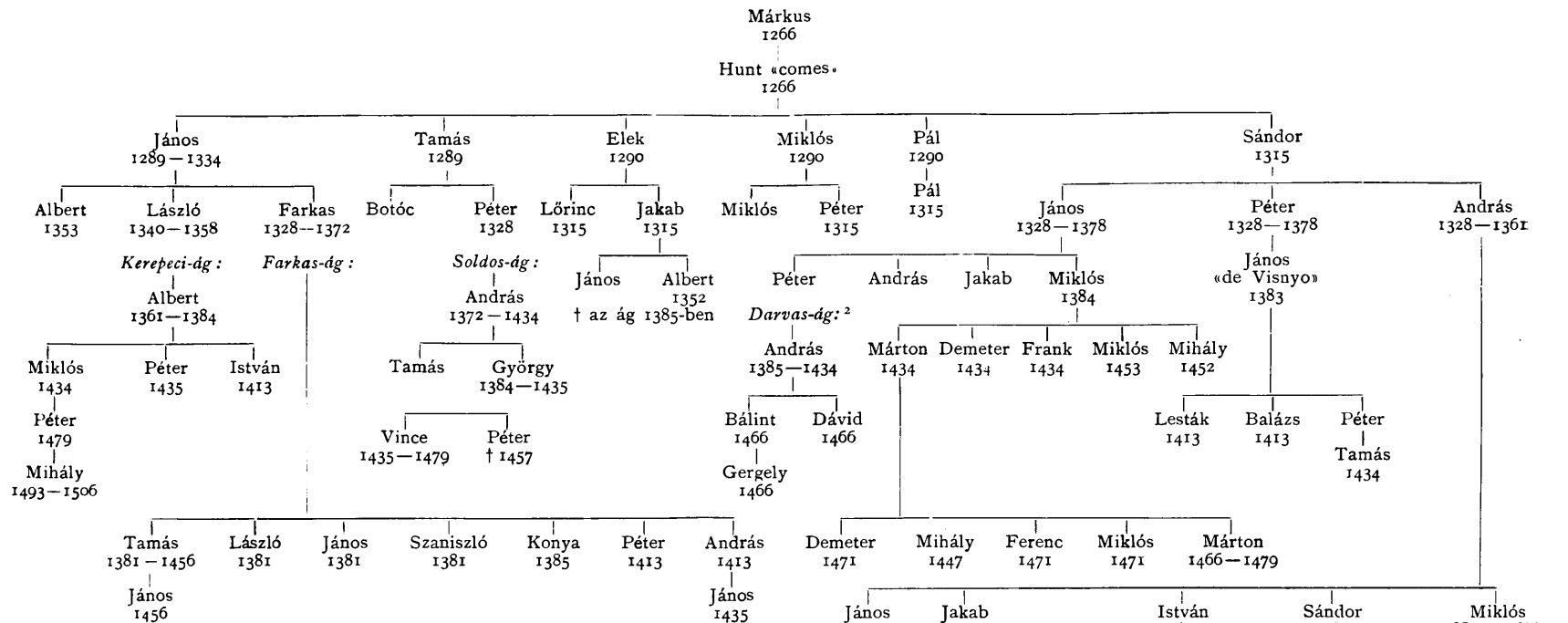

¹ A leszármazás a Hanvay-, Héthy- és Abaffy-családok oklevelei alapján készült. A nevek mellett olvasható évszámok a nevezett levéltárak okleveleire utalnak. A Vay grófi-család berkeszi levéltárából a következő oklevelek használhatók: No. 28, 429, 439, 441, 442, 443, 461, 569, 640, 666, 667, 672, 764, 1188. L. még a szövegben hivatkozott okleveleket is.

Szórád újkori-ág névadója

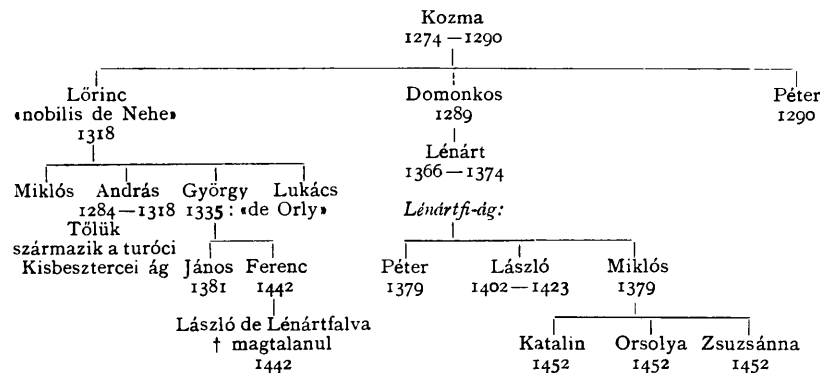
Hanva nemzetség.

2. Hunt törzs.¹

3. Kozma törzs.

(Lénártfy- és Kisbesztercei-ágak).³

¹ Adatok: Hanvay levéltár. Karácsonyi i. m. II. 136. lapján 2. szám alatt közölt kis leszármazás szintén Márkhoz kapcsolódik, amint az az 1266-os oklevélből kitűnik, de ennek szövege olyan pongyola, hogy belőle megnyugtatólag a rokonsági kapcsolatot nem lehetett megállapítani.

² A Darvas család őseit kizáró módszerrel sikerült megállapítanunk. Ugyanarról az ügyletről szól egy 1385-ben és egy másik 1386-ban kiállított oklevél (Hanvay lt.). A nevek azonos felsorolási rendje mellett először Andreas filius Petri szerepel, de 1386-ban már Andreas dictus Darvas, tehát e Péter fia András a Darvas-család őse, eltérően az eddigi feltevésektől. Szerepel az oklevelekben János fia András is, de mind a két évben, tehát nem lehet Darvas-ös, amint eddig feltették.

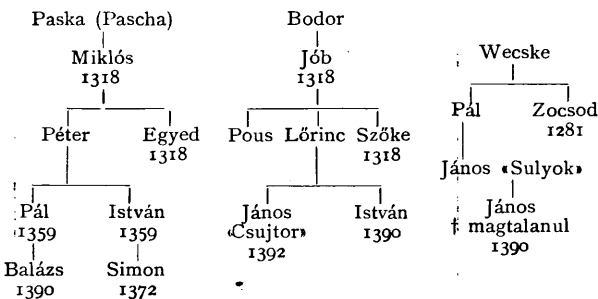
³ Múz. Ta.: 1284. (1340. évi átírásban); 1318. (AO. I. 451.); 1335. 1274 (1338-as átírás); Hanvay lt.: 1289, 1290, 1374, 1379. és 1423; 1366: Szep. kpt. Scrin. XI. f. 3 nr. 16.; 1381: Putnoky el. f. 8. nr. 18.; 1442: Nagyzabláti lt.; 1452: Dl. 14.585.

Az a feladat jutott neki, hogy a törzsi letelepedéssel rövid időre megszakadt honfoglalást folytassa, az elfoglalt területek védelmét megszervezze és a még birtokba nem vett részeket beillessze az ország testébe. E feladatának megfelelően mindjárt az elhelyezkedés után, már a X. század első felében e célok elérésére rajokat bocsát ki, amelyek részben megállnak Nógrádban, részben tovább jönnek a Rima völgyén Gömör elfoglalására. Egy ilyen foglaló rajt kell látnunk a Hanvákban, amely a X. század közepére juthatott el a Sajó és Hangony folyókig. Ez időpontot több ok igazolja. A nemzetség a megye legjobb területét foglalta el, ami korai szabad foglalásra mutat. Birtokai elhelyezkedése igazolja, hogy szállásterületét jóval a királyi vár-ispánság megszervezése előtt szállta meg. Szent István korában már Felfalu környékén terjeszkedett a nemzetség, amit bizonyítanak az itt talált, ez időből származó pénzek.³⁴ E lelet ugyan önmagában csak e vidék lakottsága mellett szól, összekapcsolva azonban azzal a ténnyel, hogy éppen e vidéken találjuk a Hanvák őrtelepét, a későbbi Strázsát, és hogy a határőrzést nem az itt talált népekre, hanem az e célra rendelt törzsi elemekre bízta, nyugodtan mondhatjuk, hogy e lelet valóban a Hanva-határőrség jelenlétét bizonyítja. Mindezek a megállapítások pedig hathatósan alátámasztják a megszállásnak főt említett időpontját.

Az eddigi kutatás a Hanva-nemzetséget részint a Hont—Pázmány-nemzetségből származtatta, részint pedig ezt el nem fogadván, az eredet kérdését megfejtetlenül hagyta.³⁵ Hisszük, hogy a fen-

tieken sikerült eloszlatni azt a homályt, amely e nemzetség származását eltakarta és sikerült ennek a kérdését, ha nem is tökéletesen megoldani, de helyes útra terelni. A nemzetség tagjai a Hanva-nemzetségi jog védőpajzsa alatt mind meg tudták őrizni ősi szabadságukat és a tőlük származó családok a megyei tekintélyes nemesség soraiba emelkedtek.³⁶ A közös törzsből fakadó Kócsnak és Huntnak az ága már a XIII. század elején annyira elválik, hogy a XII. század végén élt ősök rokonsági fokát többé nem lehet megállapítani. Rokonságukra az oklevelek egyáltalán nem is céloznak s ez csak a közös birtoklásból és a későbbi pörökből tűnik ki. De 1274-ben a Csizért folyó pör alkalmával említett Hanvák³⁷ rokonsági fokát sem lehet többé megállapítani, ami arra mutat, hogy a törzs ebben az időben

³⁶ Nem lehet tisztán látni a Nehei-család esetében. Feltehető, hogy a névadó ős egy Noé nevű személy (v. ö. Pais fejtegetéseit e névre Magyar Nyelv XII. 1916. 80.) ez pedig használatos volt a Hanváknál (Múz. Ta. 1395. II. 15. nádori kiadv.). Lehetséges tehát, hogy a névadás tőlük származik. Nehe helység, amelyből később Bánréve vált ki, várbirtok volt és várjobbágy lakosai 1281-ben szabadultak fel a vári kötelezettség alól. Az itt előforduló nevek között nem szerepel Hanvát, viszont 1318-ban a lénártfalvi ág őst, Kozmát, mint nehei nemest a máléi egyház patrónusai között találjuk az 1281-ben felszabadítottakkal együtt. (AO. I. 451.) Mivel a személynevek, de meg a helység fekvése után ítélve is, e terület kétségtelenül beletartozott eredetileg a Hanva földbe, lehetséges, hogy a nehei várjobbágyok is a Hanvákhöz tartoztak és ebben az esetben e nemzetségnek egyetlen olyan ága volt, amely nem tudta megőrizni ősi szabadságát. E család három ága a következő:

Úgy az itt felsorolt, mint a többi családokra l. Múz. Ta. 1390. márc. 3. Benne át van írva a felszabadító oklevél is.

³⁷ Fejér VII/4. 156. Eredeti átírva Pál országbíró 1338-as kiadványában (Múz. Ta.)

³⁴ Knieza id. m. 471. l.

³⁵ A régebbi irodalom és a család egyik kitűnő tagja, Hanvay Zoltán kötötte össze a Hanvákat a Hunt-Pázmányokkal. Érvelésében kétségtelen a leg-hathatósabb bizonyíték a címerkép, nem tud azonban semmi közös birtokról vagy osztályról, amely az eredet kérdését döntően befolyásolhatta volna. (Sötét lapok. Rimaszombat 1904. — A Hanva-nemzetség. U. o. 1909.) Karácsonyi és utána Forgón természet-szerűleg kétségbe vonták e származást, mondván, hogy az azonos címerkép, a kecskebak és két azonos személy-név még nem lehet alap a közös eredetre. Forgónnak válaszolt ismét Hanvay Zoltán a legerélyesebben védve a saját álláspontját, de csupán korábbi érvei alapján, újakat nem tudott felhozni. (A Hanva-nemzetség. Rimaszombat 1909.) Hogy Forgón követte a helyes utat (i. m. I. 276. l.), azt a fentiekben bebizonyítottuk.

már nagyon szétágazott. Összesen tizennégy család vált ki a középkor folyamán a Hanva-nemzet-ségből és ma is él belőlük az Abaffy-, Darvas-, Hanvay-, Héthy-, Sándor- és Soldos-család; kihaltak a Farkas-, Fityke-, Kerepeczy-, Lénártfy-, Nagyszájú-, Szkárosi-, Tombold- és Török-családok.³⁸ Az eddigi kutatás is ismerte e családokat, de az Abaffyt, Héthyt és Lénártfyt nem származtatta a Hanvák-ból. Az elsőre Karácsonyi és utána Forgon is átvette Nagy Iván meg nem okolt állítását, hogy az a Pók-nemből származik.³⁹ Adataink, amelyek alapján az Abaffy-család középkori, itt közölt leszármazása hiánytalanul összeállítható volt, kétségtelenül bizonyítják e családnak a Hanvák-ból történt kiágazását. Egyébként ennek tudata a családnál még 1479-ben is élt, amikor a család éppen ennek bebizonyításával akarta visszaszerezni azt a földet, amelyet ősei, mint a nemzetségi monostor körül bírt részüket 1298-ban eladtak.⁴⁰ A Héthy-család eredetét Forgon nem is kutatta, és mivel a család oklevelei csak igen töredékesen maradtak ránk, így leszármazását mi sem tudtuk összeállítani. Őseik ama Hanvák között keresendők, akik 1255-ben a névadó helységet, Hétet a Zágráb—Korpás-nemzetségtől pénzért megvették. Ezek közül is főleg Simon és Kócs jönnek tekintetbe.⁴¹ A Héthy-család különben az egyetlen a Hanva-nemzet-ségből, amely kúriális faluját szolganép-séggel maga művelte, jobbágysai nem voltak, így tehát a későbbi időben a kismanességhez számított. Ennek oka kétségtelenül a család nagy szaporaságában keresendő. Ez lehetett az ok és a kevés birtok a Lénártfy-ág őseinél is, akik királyi

szolgálatba álltak és érdemeik jutalmazására 1284-ben adományba kapták Túrócban Kisbesztercét s később az oklevelek erről nevezik őket. Egy későbbi osztálynál e birtokszerzők a gömöri ősi birtokokat átengedik osztályos testvéreiknek és Túrócba költöznek.⁴²

Amit a Hanva-nemzetségről megállapítottunk, lényegesen kisebb méreteken ugyan, de nagyjában érvényes a ma már ágaiban is kihalt Hangonyi nemzetségre is. Amint már korábban említettük, e nemzetség ősei mint örök vették birtokukba a Hangony folyó völgyét a Hanva területig, azaz Várkonyig. Alig lehet kétséges tehát, hogy bennük szintén a kabar törzs előretolt gyepűőreit kell látnunk. Erre mutat, hogy e területre sincs olyan adatunk, amely annak adományjellegére utalna. Csak szabad foglалás jogán vehették azt birtokukba a Hangonyiak, mégpedig a Hanvák-kal egyidőben; hiszen ellenkező esetben ezek terjeszkedtek volna itt tovább. 1214-ben már az akkor élő három testvér sok rokonát emlegeti egy oklevél.⁴³ E területen az első elnevezés kétségtelenül a folyó neve s ettől kapta az egész vidék is nevét, pl. Szentsimon legkorábbi elnevezése is ugyancsak Hangony pusztá, holott már ekkor a Balogok birtokában van.⁴⁴ Részben ezért, részben pedig a helységek késői kialakulása miatt itt is fel kell tennünk az eredeti birtokközösséget, ami az őri szolgálatot ellátó nemzetségeknél természetes állapot volt. Később ugyan, de a nagy nemzetségekhez hasonlóan a Hangonyiak is alapítanak Mária anyja Anna tiszteletére pálos monostort,⁴⁵

³⁸ Múz. Ta. 1340. és 1335. VI. 6.

³⁹ Kiágazásaikra és leszármazásukra l. a családfákat. Nem volt ez megállapítható a Török-családnál. E családokra vonatkozó adatokat részletesen nem idézzük, megtalálhatók azok Karácsonyi, Forgon és Csánki id. munkáiban.

⁴⁰ I. m. I. k. 23. l. Az itt idézett Aba semmi esetre sem lehet az Abaffy-család őse, mert ennek fia Márkus Abafalván sohasem birtokolt, illetve az Abaffyak sem birtokoltak sohasem Simonyiban. Különben is gyanus az oklevél, mert az Abaffy lt.-ban levő eredetin vakarás látható és arra mutat, hogy az Aba szót utólag írták be.

⁴¹ A Hanvayak, Abaffyak, Soldosok és Sándorok azt állítják, hogy «ab una et eadem stirpe originem sumendo, fratres essent generationales et condivisionales.» A bíróság a közös leszármazást nem is vonja kétségbe. (Hanvay lt. Mátyás király kiadványa.)

⁴² 1214: Körmendi lt. (hg. Batthyány-Strattmann-cs. lt. Körmenden) Acta antiqua alm. 5. lad. 6. nr. 104. és Hanvay lt. 1387. nádori kiadvány, amelyben át van írva II. András 1216. évi oklevele. V. ö. a 16. jegyzetet is; az első oklevél kritikájára pedig Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1933. 293. szám.

⁴³ Az előző jegyzetben idézett 1214-es oklevélben a Balog nembelieknek «Hongun» praediuma említetik, amelyet a Hangonyiak leromboltak. Mivel pedig később e völgyben csak Szentsimont találjuk állandóan a Balogok birtokában, bizonyos, hogy ennek első nevét kell látnunk az idézett praedium nevében. Egyháza védőszentjéről kapta új nevét. Ennek első előfordulása 1300 körül egy keltezetlen oklevélben olvasható. (Körmendi lt. Acta antiqua, alm. 2. lad. 4. nr. 54.)

⁴⁴ Első említése 1410-ben (Szep. kápt. Scrin. IX. f. 10. nr. 35.); fennállott azonban már jóval korábban.

amely nemzetségi temetkezőhelyül is szolgál. Hogy e nemzetség ősei, honnan, mely törzstől szakadtak el, erre az oklevelekben semmi nyom nincs. Bizonyos, hogy ősi birtokuk volt a Bél-nemzetség szomszédságában Borsodban Mogyorós, amelynek lerombolása miatt a sasvári vár-jobbágyokat és a daróci várnépeket 1220-ban megtámadták,⁴⁵ ugyancsak régi birtokként osztoznak az abaújmegyei Rédmecen, sőt a nemzetség egyik ága e helységben telepedett meg és róla is nevezte magát.⁴⁶ Nem férhet kétség e nemzetség magyar származásához sem. A kétségtelenül általuk adott Hangony név⁴⁷ magyar, de ugyancsak magyar, az általuk alapított hangonyvölgyi falvak: Hangony, Eldvölgye vagy Bosdárvölgye⁴⁸ (Felsőhangony szomszédságában, de már a középkorban eltűnt), Szilagszó (ma puszta), Sikátor és Domaháza⁴⁹ vagy Hangonyfő (e két utóbbi már Borsodban) neve is. Tiszta magyar nyelvű e helységen kívül az egész völgy földrajzi névanyaga is,⁵⁰ nem kevésbé magyar neveket visel-

nek a nemzetségből kivált családok. A fentiek után tehát nem lehet kételkedni e nemzetség magyar eredetében. Ennek tudatában viszont, figyelembe véve ősi birtokaikat, azt kell mondanunk, hogy e nemzetség is, a Hanvához hasonlóan, a Mátra és Bükk alján telepedett kabar törzs előretolt őri eleme. Hátra van még az a kérdés, mely irányból foglalták el a Hangonyiak őri szállásaikat. A legtermészetesebb volna feltelezni, hogy a Hanvakkal együtt jöttek Heves felől, erre mutathatna szállásuk is. Ezt a lehetőséget azonban gyengíti ősi birtokaik, itt is főleg Mogyorós fekvése, mert bizonyos, hogy ezt már birtokolták, amikor a Hangony völgyére jöttek, vagy helyesebben mondva, erről a vidékről indultak fölfelé és Mogyorósban talán éppen az ő, illetve anyatörzsük első szállásbirtokát kell látnunk. Így inkább amellett foglalunk állást, hogy a Hangonyiak a kabar törzs Borsodban szállt nemzetségeiről váltak le és innen kerültek a Hangony völgyébe őri szolgálat ellátására. A Hangonyi-törzsből a XIV–XV. századok folyamán kiváltak a Perselth-, Hangonyi-, Hangonyfői-, az abaúji Redmeci- és a Fekete-családok.⁵¹

Forduljunk most a Hanvakkal egy időben telepedett Keszi- és Kér-törzsi töredékek felé. Itt meg kell állapítanunk, hogy közülök a Kér a Túróc torkolatától kissé feljebb telepedett meg, a szállásterületét őrző Alkér nevet azonban ma már pusztanévként sem találjuk. De bizonyára ennél nagyobb területet kellett birtokolnia. Erre mutat maga a helynév is. Felkért ugyan adataink nem említene, az Alkér elnevezés magyarázatát azonban másban, mint a települők és birtokaik elhelyezkedésében, ebben a korai középkorban, alig találhatjuk.⁵² A XIII. században e területen mindössze egyetlen család él, amely

⁴⁵ Karácsonyi—Borovszky: Váradi regesztrum, 244. l. nr. 243. Itt ugyan a lerombolt praedium nincs névszerint kitéve, de hogy csak ez lehet, kitűnik a következőkből: Semmiesetre sem állhat meg Karácsonyi megállapítása, amely a panaszban nevezett Sasvárat Ugocsába teszi, mert ebben az időben kizártnak tekinthető, hogy ugocsai népek ily messze, Gömörbe jöttek volna hatalmasodni; a Hangonyiaknak pedig Ugocsában sohasem volt birtokuk. Teljesen helytálló azonban e kérdésre Marjalaki Kiss fejtegetése (Magyar nyelv, XXI—1925. 47.), aki Sasvárbán a borsod-gömöri határon fekvő mai Vasvár pusztát látja; Daróc pedig csak Tibolddaróc lehet szintén Borsodban. A kettő között, közelebb ez utóbbihoz fekszik Mogyorósd, amit leromboltak. Hogy ezt a Hangonyiak birtokolták, igazolja egyebek mellett: Kállay lt. saec. XIV. nr. 214; Abaffy lt. 1371. máj. 16. Ez oklevelek a nemzetséget e helységről is nevezik. A székelyek által lakott másik Sasvárra l. Jakubovich: Magyar nyelv. XXVII. 205—209.; Szabó: Ugocsa megye, Bp. 1937. 80. Itt a korábbi irodalom is megjelölhető.

⁴⁶ Osztálylevél Hanvay lt. 1371. máj. 13.

⁴⁷ Kniezsa i. m. 462. l. 37.

⁴⁸ A névadó Eldnek 1326-ban már Egyed nevű unokájáról olvasunk; Bosdár nevet nem találunk adatainkban. (Kállay lt. saec. XIV. nr. 214.)

⁴⁹ A névadó Dama de Hangonyfő; 1360-ban Imre és János fiai élnek. (Dancs lt. 1360.)

⁵⁰ A földrajzi neveket itt nem idézzük, mivel a «Magyarság és Nemzetiség» c. sorozatban a következő évben megjelenő munkánk teljes összeállításban fogja azokat közölni.

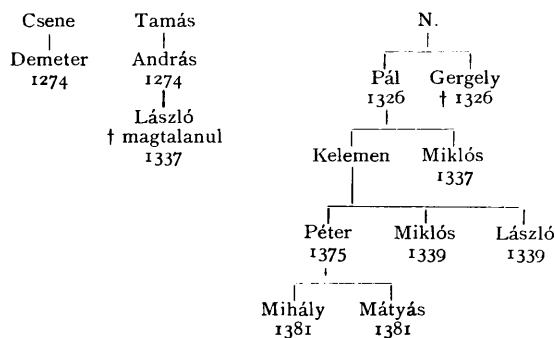
⁵¹ E családokra l. Forgon id. munkáját. Adataink ugyan a nála közölt családfákat némileg kibővíti és tovább vezetik, tárgyunk megvilágításához azonban azok teljesen elégségesek.

⁵² E helység 1338-as határjárása: L. o. l. Met. cot Gömör nr. 1. E szerint ekkor Királyi, Lenke, Hubó, Kerepec és Méhi között terült el. Nem lehet azonban kétséges, hogy eredetileg hozzá kellett tartozni a mai Méhi és Királyi területének is. (Az okleveles korban ez a Jolsvafői Tekesek, míg Méhi a Záchok, majd a Cselénfiak birtoka. Dl. 8391; Méhire l. az elől id. oklevelet.)

származhatik a Kér-törzstörödéktől. Leszármazása a következő.⁵³

A Keszi-törzstörödek szállásterülete a Hanva és a Kér-nemzetségek szállásai között a Sajó balpartján húzódott, központja a Keszi folyó völgye, hozzátartoztak a körülötte elterülő helységek és lenyúlott egészen Hétiig.⁵⁴ Míg azonban Kér területén legalább egyetlen a törzstől leszármazott családot találunk, addig Kesziől már a XIII. század első felében a szláv eredetű Zágráb-Korpás várjobbágy nemzetséget nevezik okleveleink.⁵⁵ Mivel pedig a Keszi-törzs ilyen rövid idő alatt ki nem halhatott, hiszen szállásbirtoka csaknem a Hanva-földhöz hasonló nagy terület volt, fel kell tennünk, hogy eredeti szálláshelyéről tovább ment, tehát természetes terjeszkedési irányban a Sajó-völgyön felfelé kell a Keszieket keresnünk. Kétségkívül a Kér-törzsi elem is ebben az irányban terjeszkedett, aminek természetes magyarázatát is megtaláljuk abban, hogy mind a két törzs, mint csatlakozott török fajú nép, védelmi feladatokat

⁵³ 1395-ben kihalt és Alkért a király mint magvaszakadt birtokot adományozza. A nemzetségre vonatkozó összes oklevelek át vannak írva Zsigmond király 1395-ös oklevelében és ezekből a leszármazás is összeállítható. (Dl. 8391.)

⁵⁴ Az alábbiakban részletesen tárgyalandó Lenke, Hubó, Lóc, Szentkirály és valószínűleg Náprágy is ide számíthatók. Egy 1255-ös határjárás szerint Hét területe határos volt a Zágráb-Korpás nemzetségével, mivel pedig ez a Keszi-föld egy részét szállta meg, így Hét valójában a Keszi-földdel volt határos. (Héthy Lajos oklevelei Héten. 1255. évi egri káptalani kiadvány Mátyás-kori átírásban.)

⁵⁵ Dancs lt. 1232. Endre király kiadv. (1347-es átírásban). Keszi birtokáért a Zágráb-Korpás-nemmel pörbe keveredett a Zách-nem és ez utóbbi hamis oklevelek alapján akarta azt megszerezni, de a király az előbbieknél ítélte oda.

látott el,⁵⁶ már pedig erre elsősorban a Sajó völgyén és a hozzátartozó kisebb völgyekben volt szükség: e részeket kellett biztosítani és hozzácsatolni az ország testéhez. A Túróc völgyének védelmét a Hanvák látták el, a Sajó völgyének biztosítása viszont e két törzsi elem feladata lett. Valójában, ha Kesziől felfelé indulva vizsgáljuk a Sajómellék telepedését, megtaláljuk az őrségnek és azoknak a szabad elemekből kisarjadzott nemzetségeknek nyomait, amelyeknek eredete kétségtelenül az őrségből kivált, honfoglaló népelemekre vezethető vissza. Az első nyom Tornalja a Tornallyay nemzetséggel. E helységben a régi, őri célokat szolgáló váracsának ma is láthatók némi maradványai, a XIV. század elején még két tornyát emlegetik az oklevelek és Sajógömrő határjárásában mint határjelek vannak feljegyezve,⁵⁷ viszont a várnak a forrásokban olyan említését, amelyből annak akár a tatárjárás előtti, akár pedig utáni jelentőségére következtethetnénk, sohasem találjuk. Azt kell tehát megállapítanunk, hogy benne csak a régi őrség emléke maradt fenn, amire különben jó bizonyíték a körülötte kialakult helység elnevezése is. Először állott itt kétségtelenül az őrtorony, a hozzátartozó váracskaival s csak azután, nyilván az őrség továbbhelyezésével itt maradt személyek alapításában alakult ki a helység.⁵⁸ Az őrség emlékét kell látnunk a Szárazvölgyet az erdő felé elzáró Trizs helységben is,⁵⁹ fölötte a katonai térképen ma is Vaskapu nevű hely olvasható. Itt már az erdőshegyes terület kezdődött, amely összefüggött a Szepes felé húzódó nagy erdővel, indokolt volt tehát az őrség. Feljebb azután már csak Berzeténél találunk ismét a gyepük nyomaira, az oklevelek

⁵⁶ Németh Gyula id. m. 264. s. köv. 1.

⁵⁷ Dl. 1332. ÁUO. X. 17. 52. «meta pervenit penes quendam Torn in possessione Tornalya alio nomine Kewy constructam».

⁵⁸ 1245-ben az oklevelek még egyszerűen «terra» néven emlegetik; a helynév első előfordulása csak az előző jegyzetben id. oklevélben olvasható. Tornyaira és várára: 1325. jún. 8.; 1343 és 1353. Múz. Ta. Az utolsó megvan a Tornallyay-család levéltárában is. Mivel mind a kettő igen rossz állapotban maradt ránk, a tartalom megállapításánál egyik a másikat kiegészíti.

⁵⁹ Az okleveles korra már a Kacsics-nemből kiszakadt Bejei-család birtokolja, itt tehát az őrség korán megszűnt és mint királyi adomány került e család kezére, 1275-ben már osztottnak rajta. (Dipl. Más. gyűjt.)

a XIV. század közepén emlegetik őket.⁶⁰ Itt azután a mai Gömör területén az őrség megszűnik, jelentkezik azonban ismét a nagy erdőn túl a mai Szepesben a Göllnic és Hernád folyók vidékein. Fekete Nagy Antal kimutatta, hogy a XIII. század végén és a XIV. elején Szepesnek azt a részét, ahol az itteni magyarság ősei, a tizlándzsások falvai kialakultak, legnagyobb részében a gömörörök földjének nevezték az oklevelek.⁶¹ Nem lehet vitás, maga az elnevezés is igazolja, hogy e gömörőrségben a sajómenti őrség egyenes folytatását kell látnunk, azaz Gömör határai eredetileg, a legrégebbi korban felnyúltak egészen a Hernád völgyéig. Berzététől tehát az őrség tovább haladt, a nagy erdőn túl megszervezte Szepes védelmét is és így neki tulajdonítható e területnek bekapcsolása az ország gazdasági életébe. Mivel pedig Gömörből a Szepességre más út nem vezetett, csak Berzétén keresztül, hiszen a XIII. századi oklevelek szerint Szepeshez ez volt dél felé a legközelebbi lakott hely⁶² és éppen itt találtuk a gömöri gyepük utolsó emlékét is, világos, hogy a Sajó völgyéig ért őrségét kell keresnünk Szepes megye első őreiben és telepeseiben, a gömörörökben. Arra a kérdésre, hogy kik voltak ez őrok, azt kell felelnünk, hogy a Kesz- és Kér-törzstörödékek Gömörbe szakadt népelemei, amelyeknek eredeti szálláshelyét a saját törzsnevről jelöli, de ezekről tovább mentek egészen

Szepesig. Hogy ez csak így lehet, igazolja ezt egyrészt az, hogy a szomszédos Torna megye, ahonnan esetleg jöhettek volna népek a Sajó völgyére, csak későbbi, mégpedig jó részében Gömör felőli település,⁶³ másrészt kétségtelenné teszi a Sajómentén a középkorban élt nemzetségeknek az alább bővebben tárgyalandó szabad népségből való eredete. Így magyarázható meg a fentebb előadott tény, miért találjuk a XIII. században Kesziben a szláv Zágráb-Korpás várjobbágynemzetséget. Nem kétséges, hogy mivel e gömörőrségben mégis csak nagyszámú népséget kell látnunk, amely nem is lehetett eredetire nézve sem e korai időben teljesen homogén, hiszen a törzsszervezet bomlása után az elhelyezkedni nem tudó elemek mindenfelé vándoroltak szállás szerzése céljából, közéjük a Hanva-nemből, sőt más török fajú népelemek is keveredtek. Ezeket sem a helynévi, sem földrajzi vagy személynévi anyag alapján ugyan különválasztani nem tudjuk, de a Murán személynévnek a XIII. század vége felé ismételen való előfordulása erre mutat. Mivel e név sem a tótban, sem a csehben még a XIV. században sem fordul elő saját népiségű egyén jelölésére, Melich megállapítja, hogy e névvel ebben az időben a szláv környezet csak mohamedán vallású, török népiségű személyt jelölhetett.⁶⁴ E Sajó-menti magyar őrség összetételében tehát túlteng a török elem. Erre mutat igen meggyőzően és jellemzően maga a megye elnevezése: a Gömör

⁶⁰ 1352, 1353. Máriássy lt. Márkusfalvi rész nr. 125. Másolatban: nr. 747. A határjárás, amelyet az egrí káptalan IV. Béla 1243-as oklevelének figyelembevételével hajt végre, Berzété, Körös és Szalóc között emlegeti a gyepűt. Hogy e hegyes és erdős vidéken az «indago» alatt a határőrzésnek tényleges emlékét kell értenünk, igazolja az a körülmény, hogy az oklevél szerint ez a gyepű a Sajó mentén húzódik és mellette a Sajón keresztül átkelő hely (portus) volt.

⁶¹ A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 18. l. Mivel Gömör mai területén a «gömörör» elnevezést nem találjuk meg az oklevelekben, bizonyos, hogy ez az elnevezés itt, Szepes déli területén kezdődött abban az időben, amikor a Sajómentének őrsége nagyobb számban idáig ért és mikor e területnek betelepítése után nevet kellett adni. Ez viszont azt is mutatja, hogy ez őrség elfoglalt szepesi területe eredetileg bizonyosan Gömörhöz tartozott. (1243-ban is felnyúlik még a határ egészen a Göllnic folyásáig, Fejér IV/1. 287.) Ez őrségben látja Fekete Nagy a szepesi tizlándzsások őseit (259. l.).

⁶² Fejér VI/1. 304, IV/2. 299, VIII/3. 130, 132, Dl. 2890.

⁶³ Knieszsa szerint a magyarság itt a XI. század eleje és a XIII. század első évei között telepedett meg. (i. m. 380. l.) Egerszeg és Telekes környékén telepítette le a király a gömöri királyi halászóvizek őreit, Tornavára környékét pedig a Gömörben birtokos Tekes-család kapta adományba. (1295: Jászóvári országos levéltár — rövidítve: Jv. o. lt. — Met. f. 6. nr. 7. — Fejér VII/5. 527; 1300 körül: Zichy Okmt. II. 329.; 1386: Kapy lt. S. f. l. nr. 13; 1399: Dl. 25, 164.)

⁶⁴ A Tornallyay-nemzetség Sztárnai ágának egyik tagját 1274-ben Murán-nak hívják (Akadémia okl. 2. db.). — A Harmac melletti Melléte (már a középkorban eltűnt) birtoklója a XIII. század fordulóján ugyancsak egy Murán volt, aki azonban birtokolt a ma is meglevő Mellétében is. (Andrássy-cs. betléri lt. Krasznahorkán. Acta extr. famil., f. 66. nr. 7.) Sőt a Turóc melletti Kisfaludon, amely már a Balog-melléki táj településébe esik, a XIII. század végén ugyancsak egy Murán nevű ember élt mint birtokos. (Múz. Ta. 1355. június 11.) Jelentésére l. Magyar nyelv, XXII—1926, 196.

török név,⁶⁵ amely ez őrségre, illetve ennek a gömöri vár körül maradt, kivált részére vezethető vissza. Személynévi elnevezést kell benne látnunk, ami az őrségtől ered és az ország más részében is előfordul.⁶⁶ Ha a Sajómellék⁶⁷ ma is magyar vidékének helynévanyagát nézzük, kitűnik, hogy ezek mind magyar nyelvi névadások, így: Tornalja, Csoltó, Beretke, Tiba, Melléte, az idegen eredetű nevek is a magyar névadás szabályai alapján keletkeztek, pl. Sztárna, Panyit stb.⁶⁸ E nevek, valamint a korai határjárásainkban olvasható szlávnyelvű határjelek azonban arra vallanak, hogy laktak e területeken szlávok is, akiket a magyarság békésen meghódított, szolgáltatába állított és tőlük már addig is meghonosodott és később alkotott saját nyelvű elnevezéseiket átvette.⁶⁹ Ilyen név azonban a Sajó völgyében aránylag igen elenyésző számban található, nagyobb mennyiségben tőle keletre és főleg a Szuhavölgyön, valamint Pelsőc vidékén fordulnak elő.

Amint már leszögeztük, a törzstörédek a

⁶⁵ Legújabbán Rásonyi Nagy László: Ung. Jahrb. XV—1936. 548.

⁶⁶ Belitzky: A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása. (A Gr. Klebelsberg Kuno Magy. Tört. Kutató Int. Évkönyve V—1935. 77.) Részben ennek, részben egyéb bizonyítékoknak az alapján úgy gondolja, hogy a Gömör besenyő személynév és Gömörben, de a szepesi tízlándzsások területén is nagyszámú besenyő népelemet tételez fel. Vizsgálódásaink eredményei nem zárják ugyan ki, hogy a Sajómellékének őrségében besenyő elemek is találhatók, hiszen Hevesben, ahonnan a Hanvák kétségtelenül jöttek, szépszámu besenyőt mutat ki Széll Farkas és Németh Gyula (A Nagybesenyői Bessenyei-család története, 1890. — Magyar nyelv, XXVII—1931. 145. l.), mégis azt kell mondanunk, hogy a Sajómenti ősfoglaló népek zöme már elmagyarosodott török fajú elemekből került ki és így arra semmi okunk, hogy a Gömör név török eredetét kétségbevonjuk; sőt kutatásaink ezt egyenesen megerősítik.

⁶⁷ Maga a megye főfolyója, a Sajó neve is magyar. (Horger: A Sajó és társai, Magyar nyelv, XXIII. 497. és Melich id. m. 298.)

⁶⁸ Az elsőt kivéve, mind személynévek, a névadó Beretke, Tiba és Sztárna személyeket okleveleink ismerik is, míg a többiek ismeretlenek. (Forgon i. m. I. k. 165; Dl. 3046; Akadémia okl. 2. db. 1274.)

⁶⁹ Knieza id. m. 407. 6. jegyzetében felsorol néhány ilyen korai szláv földrajzi nevet, amelyeknek egy részét ma is megtalálhatjuk. Így pl. az 1245-ből idézett Kamunavölgy, ma Kemenye, az ugyanebben az oklevélben olvasható mons Angolnicza ma Tornalja határában Angyalca.

Sajó-melléki szállásaikra a Hanvakkal egy időben jöttek és terjeszkedésüket a Hanvákéhoz viszonyítva, akik Szent István idejében már Felsőfalu környékén tartották őri szállásukat, első királyunk korában ezek is elérték kétségtelenül Pelsőc vonalát. Erre több bizonyítékunk van. Elsősorban a már felsorolt helynevek, amelyek mind törzs- vagy személynévi eredetűek minden hozzátétel nélkül, ez pedig a legrégebb magyar névadás, visszanyúl a X—XI. századra. Továbbá a legrégebb királyi birtokok elhelyezkedése. Ilyenek voltak: Méhi, Királyi, Kövi (eltűnt helység Tornalja mellett), Sajógömör, Gömörpanyit és Özőrény, majd Pelsőcardótól kezdve a megye teljes északi része egy tagban. Ha a térképre nézünk, mindjárt megállapíthatjuk, hogy az elsorolt helységek a törzsi szállások és a gömör-örökből kisarjadt családok ősi foglalású földjei között fekszenek, kétségtelenül hozzátartoztak tehát eredetileg ezek is a szállásbirtokokhoz, azonban az őrség továbbvonulása után lakatlanul maradván, mint Sajókeszi területe, az őri eredetű családok megtelepedése után királyi birtokba kerülhettek.⁷⁰ Az a körülmény pedig, hogy az északi erdős részek érintetlenül csatoltattak a királyi várbirtokokhoz és itt ősi foglalású terület nem található, kétségtelenné teszi, hogy a gömör-őrség első királyunk idejére csak Pelsőcig jutott. Hogy azután innen Berzétén keresztül mikorra ért Szepesbe a Hernád mellékére, e tekintetben a vélemények megoszlanak. Fekete Nagy szerint a XI. század közepén, Knieza István pedig egy századdal későbbre teszi nyelvészeti bizonyítékai alapján ezt az időpontot.⁷¹ A kérdés eldöntése nem könnyű, mégis azt gondoljuk, hogy az igazságot talán a két vélemény között a középúton

⁷⁰ V. ö. az 54. jegyzetet. Hogy pl. az első két helység mint be nem népesített szállásterület juthatott királyaink kezére, igazolja az is, hogy róluk sem a Tekesek, sem a Záchok részére királyi adományt nem ismerünk, ennek tehát igen korán kellett történnie. E tény pedig jól kapcsolódik a sajóvölgyi honfoglalók terjeszkedéséhez, akik eredményeink szerint már a XI. század közepe előtt elérték Berzétét, tehát szállásterületük egy része így királyaink által korán adományozható volt. Kövi eladományozása viszont csak 1245-ben történik, lehetett tehát halálozás révén hátrahagyott várföld is. (W. VII. 193.) Az összefüggő várterületre l. Fejér IV/1. 287.

⁷¹ Id. munkáik 25. illetve 381. lapjai.

kellene keresni. A Pelsőctől egészen Szepesig húzódó összefüggő erdősegen kellett az őrségnek áttörnie, amit tehetünk félszázadnál hosszabb időre, de e célra másfélszázad viszont kissé hosszúnak tűnik fel. Mert azt biztosra vehetjük, hogy a felfelé haladó, honfoglaló őrség nagy cézurát feladata elvégzése közben nem tarthatott.

Arra éppen semmi támpontot vagy adatot nem leltünk, hogy e gömörörök ősei mely irányból foglalták el első szállásaikat. Egyformán lehetséges a Sajó-völgyi előretörés dél felől, de lehetséges a heves-nógrádi kirajzás is, hiszen ezeken a részeken, főleg Nógrádban a törzsi szállásoknak legtöbb nyomát találjuk.⁷² Éppen ezért ez utóbbit tartjuk valószínűbbnek, habár ebben az esetben, amikor egyéb bizonyítékok alapján a népiséget ki tudtuk mutatni, a kirajzás iránya nem bír többé tárgyunkra döntő jelentőséggel.

A Sajó-völgy vázolt települési viszonyaiból kell ezek után levezetnünk az egyes helységek kialakulását, történetét és a gömörőrségben, e vidék legrégebbi népségében kell a völgy ősi nemesi családjainak eredetét keresnünk. Az őrségből ugyanis egyre távolabb történő elhelyezésével állandóan maradtak vissza családok a már megszervezett védelmi pontokon, akik azután ott, mint szabad emberek, első foglalás jogán megalapították falvaikat és megvetették későbbi birtokaik alapját. Természetesen ezek az elemek jogilag már nem léphettek fel olyan nagy biztonsággal és a nemzetséghez tartozás önmagában is előnyöket jelentő jogai védelme alatt, mint az együtt maradt Hanva-nemzetség, ami azután meglátszik későbbi jogi helyzetükön és társadalmi elhelyezkedésükön. Némelyek korán a király környezetébe kerültek, megtartották így ősi szabadságukat, a király «híveivé» lettek, érdemeket szereztek és ezáltal alkalmuk nyílt birtokaik megsokasítására és hatalmuk, társadalmi helyzetük legelőnyösebb kiépítésére. Mások ezzel szemben függő viszonyba

kerültek a királyi várszervezettel, és ha ki is vívták idővel ismét korábban elvesztett szabadságukat, a hátrányt többé nem tudták behozni és nagyjából a kuriális, vagy pedig az 1—10 telkes kisnemesség soraiban helyezkedhettek csak el. Az elsőre példa a ma is élő Tornallyay- és a már kihalt Csoltói nemzetség. A Tornallyay nemzetségi birtok magva a ma is a család birtokában levő váracska, terjeszkedési iránya pedig a Szuha-völgy felé mutat. Itt ugyan a tájat még a XI. században is erdő takarta, a patak-völgyeken azonban a terjeszkedés és az irtás lehetségessé vált. Hogy ez milyen korán történt, legkésőbb már a XII. században, mutatják az irtott helységek elnevezései: Uras, Vasas, Cselén és Lapsa, mind személynévi elnevezések; ma már csupán pusztá- vagy tájnévként élnek.⁷³ Birtokaik délről határosak a Keszi-földdel, sőt egyik helységük, Szanács (ma pusztá Sajólenke és Keszi között) ebből vált ki. E nagy birtokot a nemzetség a XIII. században már birtokolta, nem kétséges, hogy az ősök már Szent István korában itt éltek, így viszont csak a gömörőrség leszármazottait láthatjuk bennük. Erre mutathat ősi címerük is a bástyával, amely hihetőleg a tornaljai őrtnyot jelképezi.⁷⁴ De ezt bizonyítja továbbá birtokaik elhelyezkedése és az is, hogy ezeknek adományjellegére adatainkban a legkevesebb nyomot sem találtuk. Az 1245-ben feltűnő ős, aki a tornaljai-ág első ismert tagja, az oklevélben fidelis noster-nek van nevezve. A nemzetség tekintélyére jellemző, hogy az 1427-es adóösszeírás a megye területén öt faluban nyolcvankilenc portáját jegyzi fel. E nemzetség a középkorban a Tornallyay, Benkus, Cinege, Faczián és Sztárna székhellyel Sztárnai-családokra szakadt. Legnagyobb hatalomra emelkedett az első, amelynek ősi címerét a király 1519-ben Szapolyai János címeréből bővíté ki.⁷⁵ A nemzetség középkori leszármazása a következő: ⁷⁵

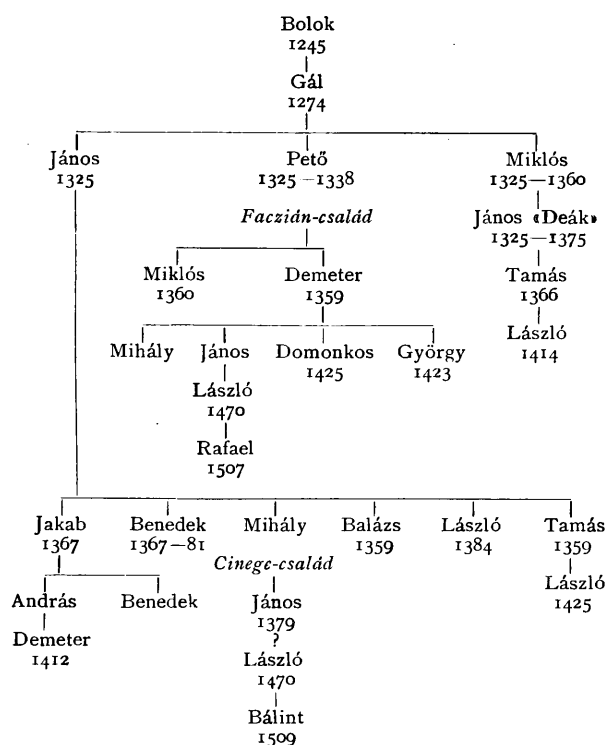
⁷² L. Belitzky összeállítását (id. m. 55. l.), amely szerint Nógrádban csupán a Nyék törzsnév nem szerepel helynév gyanánt. A délről történő előnyomulás elfogadása azért is nehéz, mert a Sajó völgyén Miskolctól a Rima torkolatáig a magyarság nyomai igen gyérek, ellenben annál több a szláv nyom. A Sajó alsó folyása mellett telepedett az Örösür-nem is, tehát nem valószínű, hogy lakott területeken törtek volna előre a törzstörödékek. (Kniezsa i. m. 380. l.)

⁷³ Úgy e helységekre, mint általában a nemzetség birtokaira l. a már eddig id. adatainkat és a Forgónál (II. k. 314.) közölt okleveleket.

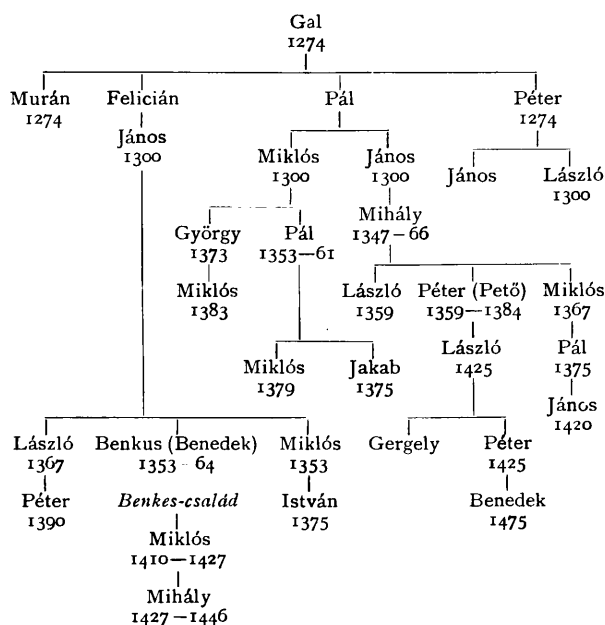
⁷⁴ Eredetiben a családi levéltárban.

⁷⁵ Az általunk már közölt és a Forgónál található adatokon kívül főleg a családi levéltár, a Múzeumi Törzsananyag, a Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára és a 4—4379. jelzetű táblai pör szolgáltatják az adatokat. Az egyes évszámok az oklevelek keltét jelzik, amelyekben a családtag előfordul.

a) Tornallyay-ág

b) Sztárnai-ág

A Csoltói-nemzetség birtokait a Sajó mellett elválasztja a Tornallyayak területétől a gömöri és panyiti várföld, de mivel a terjeszkedési iránya e nemzetségnek is az erdő felé mutat, Cselénnél

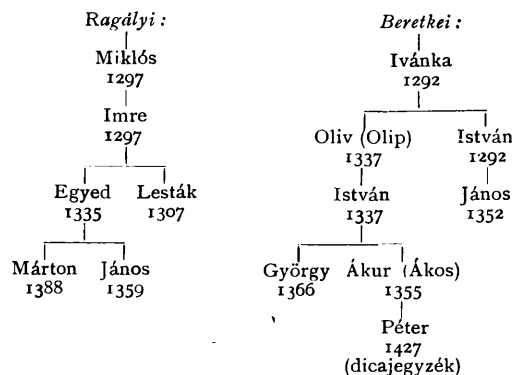
(ma Cselén erdő) határaik összeérnek. A legkorábbi adatunk e nemzetségre 1292-ből való, amikor tagjai osztoznak a sajómenti ősi Beretke és Csoltó, valamint a szerzett szuhavölgyi Ragály birtokokon.⁷⁶ Az 1427. évi adóösszeírás szerint a nemzetség e három faluban ötvennyolc portával rendelkezett.⁷⁷ Ősi birtokaik fekvése és az a tény, hogy a források e területen királyi birtokokról nem értesítenek, jogossá teszi azt a feltevésünket, hogy ez a nemzetség is a gömöri-ország leszármazói közé tartozott. A belőle kivált családok: Csoltói, Beretkei, Bazsó, Ravasz és Ragályi közül ma már egy sem él.⁷⁸

E két nemzetséggel szemben áll a Lóczi-, Hubói-, Nenkei- és Szentkirályi-nemzetség, amelyek véleményük szerint ugyancsak a sajóvölgyi ősi magyar foglaló népség leszármazói, azonban szabadságukat, legalábbis az első három, elvesztették és a gömöri királyi várhoz udvarnoki szolgálattal tartoztak. Adatok vannak arra, hogy Hubót vagy legalábbis egy részét ugyancsak Keszinek hívták a XIII. században⁷⁹ és éppen így hozzátartozott

⁷⁶ Forgon i. m. I. k. 165.

⁷⁷ Orsz. Lt.: Dl. 35,801.

⁷⁸ E családokról Forgon tudósít i. művében. A Csoltói-család legkorábbi leszármazását közli, ezt adatainkból csak tovább lehet vezetni. Sajnos, az általa a Lossonczy levéltárból idézett 1292-es, a nemzetségre vonatkozó legkorábbi oklevelet e levéltár oklevélállagának átnézése alkalmával nem sikerült feltálnom. A Beretkei- és Ragályi-családok kiválását nem szemléltetik adataink, csupán a következő legrégebbi leszármazást: (ÁUO. X. 281.; Dl. 12,174 (Zichy O. III. 85; AO. V. 589; Csoma lt. 1355; Sztáray O. I. 306; Szep. kpt. Scrin. XI. f. 3. nr. 16.; Fejér X/3. 85.))

⁷⁹ Fejér V/2. 409. Az oklevél szövege ugyan meg lehetően értelmetlen, de bizonyos, hogy erről a földről

a Keszi-földhöz Lóc is.⁸⁰ Mivel pedig Nenke (ma Lenke) Hubó sorsában osztozott és Keszi határjárása 1232-ben külön név nélkül együtt említi a két helység területét «terra udvarnicorum» néven, ez is beletartozott a Kesziek szállásterületébe.⁸¹ Szentkirály első említése osztályban 1300-ban olvasható.⁸² 1232-ben Keszi határjárásában még csak Lóc van említve udvarnokföldként, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy ekkor Szentkirály területe még Lóc határába tartozott, mert különben Szentkirály földje mint szomszédos határ valahogyan jelölve lenne. Nyilván ennek emlékét őrzi az említett 1300-as oklevél «nobiles de Sancto Rege sive de villa Lywche» kifejezése. 1254-ben Náprágy határjárásában már «terra Andrae et Stephani» megjelöléssel fordul elő Szentkirály,⁸³ jelölve annak, hogy ekkor már külön birtok, ha még nem is önálló névvel. Így kimutatva a négy helység azonos eredetét és sorsát, fel kell tenni ennek alapján, hogy a róluk nevezett négy nemzetség eredete és sorsa is közös. Az igaz, hogy Hubó és Lóc szláv nyelvi elnevezések, e neveket azonban az e vidékeken és a Szárazvölgyön szép számban élő szlávok adta e helységeknek, amit főleg Hubó esetében az is bizonyít, hogy a helynév csak a XIV. század elején tűnik fel,⁸⁴ tehát csak ekkor lett annyira különálló, hogy a környezet szükségesnek tartotta elnevezni. Lóc neve pedig teljesen megmagyarázható, mert magyarul vadászt, vadászit jelent, tehát nyilván az itt élő udvarnok

népségnek ez volt a szolgálata. Kétségtelenül ilyen vadász-udvarnokok lakták Szentkirályt is, amit bizonyít ennek az imént ismertetett, Lócból történt kiválása és a fenti vagylagos név Lócra értelmezhető második tagja. A Szentkirályi-nemzetség különben a későbbi időkben is állandóan birtokolt Lócon, a mondottak után nem kétséges, hogy a közös eredet és az azonos condició alapján.⁸⁵ Hogy pedig e nemzetségek nem a vidéket nagy számban lakó szlávok közül emelkedtek ki, hanem mint ősi szabad magyar elemek, szabadságuknak feltehetőleg elszegényedésük következtében történt elvesztésével kerültek vári szolgálatba, azt a következőkkel bizonyítjuk: Főleg Szentkirály és Hubó határában a középkorban igen jelentős számú magyar eredetű határjelet találunk és ezek éppen inkább a dűlőket, völgyeket, általában a kulturált területeket jelzik,⁸⁶ a kevés szláv névadás pedig inkább a kiemelkedőbb pontokat jelöli⁸⁷ igazolva, hogy e táj kialakításának munkája teljesen a magyaroktól származik. Ha e nemzetségek szlávok lettek volna, e tájon, mivel Kesziben a Zágráb-Korpás szintén szláv nemzetség élt, olyan zárt tömegű szláv népiség alakult volna ki, amely kizárólag a maga elnevezéseit alkalmazta volna az egész vidékre és természetesen, e tömb érintetlenül megtarthatta volna nyelvét és egyéb népi jegyeit. Ám ennek

van szó 1353-ban és 1366-ban, amikor is ezért a Zágráb-Korpás-nembeliekkel pörösködnek. Itt az oklevelek hol Keszinek, hol Keszivölgynek, hol pedig Hubónak nevezik azt. (Hubay lt.) Különben a határjárás szerint e terület határos volt Lóccal, ami ismét kétségtelen bizonyíték.

⁸⁰ Erre csak az előző jegyzetben Fejértől idézett okleveles bizonyítékunk van és egy 1282-es oklevél, amely szerint a Zágráb-Korpás nem osztozik egy Lóc nevű birtokán is (HO. VIII. 225. l.) Bizonyos, hogy e helység Lócnak egy része volt. Az első oklevélnek az eredetijét nem találtuk meg kutatásaink során, így, ha helyes szöveget közöl Fejér, akkor a Kesziben birtokló Hubóiak 1277-ben öröklött földet bírtak Lócban is.

⁸¹ Dancs lt. (1347-es átírás).

⁸² Dl. 7180.

⁸³ Hanvay lt. 1254. okt. 18.

⁸⁴ A név a Hubay levéltár iratai között 1345-ben fordul elő először; Forgón szerint (I. k. 306. l.) már 1315-ben. Utóbbi iratot, azonban, nem sikerült feltálnom.

⁸⁵ AO. I. 517. l. A Lóczi-nemzetség egyébként patrónusa a szentkirályi egyháznak is. (Múz. Ta. 1318. jan. 18. AO. I. 451. l.)

⁸⁶ Szentkirály határában 1300: Dobuspatak rivulus, Haliagus rivulus, Zenthkiralpataka rivulus, Balasreue vadus (DL. 7180.); 1337: Kuechusholm promontorium (DL. 3051. — AO. III. 329. l.); 1340: Zylfa arbor (DL. 3321); 1347: fonticulum wlgo seed, arbores termuleae wlgo feyrnyar, Halaguszad vallis, Zegrethepatak alveus (DL. 3891.); 1390: Berchuth via, Azyurew quidam locus (DL. 7641.) stb. Hubóban 1332: Palus particula terrae (Jv. o. lt. Antiqu.); 1345: Noguegh (Nagyvölgy); 1353: Berch, Holm vallicula, Orum monticulum (Hubay lt.). Lócra és Nenkére nincsenek középkori határjeleink és földrajzi neveink, de mind a kettőre lehet következtetni az idézett nevekből, hiszen Lóc egy terület volt Szentkirállyal, Nenke pedig Hubóval.

⁸⁷ Szentkirály 1300: Graduch quaedam locus (nyilván kis szláv váracska lehetett); 1340: Louch fluvius, több szláv elnevezés egyáltalán nincs. Hubó 1353: Vyzoka mons, adatainkban erre sem találunk több szláv elnevezést. (Jelzeteket l. az előző jegyzetben.)

Genealogical chart of the Zay family, showing the lineage from István 1300 down to the 15th century. The chart includes names, birth and death years, and marital status.

István 1300

Márk 1300

Gerolt 1318

Mayus (Moisi)

László 1318

„Zayn” 1300

Csenez 1344 — Níger András

Miklós Beke

Margit 1340 (Hazuga)

Erzsébet 1340 (Csala)

Klára 1347

Borbála 1347 (Bancs)

János 1348

Pál 1319

leány 1345 — Cinege Miklós

István 1345

János 1345

Jakab 1345

leány-dg: — Lőrinc fia Tamás «de Wyslam» 1347

Gergely pap 1370

László 1363 — 1397

Gergely 1370

Ferenc

Berec

Nesthe 1398

Margit 1440 — Sajónémeti Bekény Tamás

Péter

János

Sebestyén

László 1423

János 1370

László 1406

Gergely «Deák» 1370

Balázs 1370

János † magtalanul 1397

Jakab 1398

Gergely 1423 — 1466

Pál 1423

Tamás 1423

Imre

István

Benedek

László 1480

János

Miklós 1475

Erzsébet

Ilona

Margit

Imre

György

Ferenc 1518

Jakab 1300

Simon 1347

Egyed 1398

Miklós 1398

Dorottya 1417

András «Seteth dictus» 1398

Ilona 1417

Skolasztika 1417

```

graph TD
    Bon --> Suno[Sunó 1300]
    Bon --> Simon[Simon 1300]
    Suno --> György[György 1337]
    Simon --> Radnót[Radnót 1318]
    Simon --> Pető[Pető 1336]
    György --> Miklós1[Miklós 1370]
    György --> János1[János 1370]
    György --> Fülöp[Fülöp pap 1363]
    Miklós1 --> András1[András deák 1443]
    János1 --> András2[András 1398]
    András2 --> Miklós2[Miklós 1406]
    Miklós2 --> Péter1[Péter 1423]
    Radnót --> Domonkos[Domonkos]
    Radnót --> Sinka[Sinka]
    Radnót --> László[László 1335]
    Pető --> Péter2[Péter 1370]
    Pető --> Lőrinc[Lőrinc 1370]
    Domonkos --> János2[János]
    Domonkos --> Sebestyén[Sebestyén]
    Domonkos --> Miklós3[Miklós 1466]
    Tamás[Tamás 1423]
  
```

 3^*

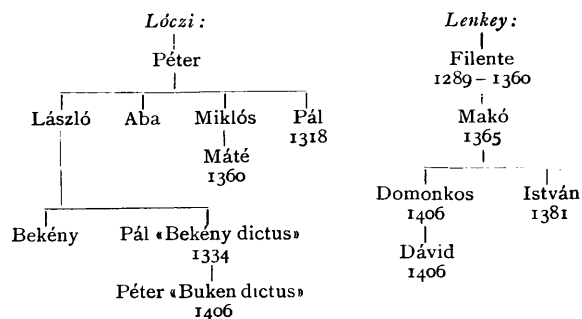
ellenkezője történt. E helységekben tehát a magyarok rátelepedtek az itt talált idegen elemre, és mint ilyenkor történni szokott, átvették annak addigi elnevezéseit. Csattanós bizonyítékot szolgáltat továbbá a Hubay-nemzetség, amikor 1381-ben a királyi fiskus pörbe fogja a megyegyűlésen, hogy területük condicionárius föld, azt nem nemesi jogon bírják, minélfogva azt a király eladományozhatja. A nemzetség tagjai ekkor bemutattak egy IV. Béla által kiadott oklevelet, mely szerint már ekkor élt ősük, Kathey nemesi jogon birtokolta Hubó területét, mire a király el is ismerte helységüket nemesi földnek.⁸⁸ Hogy azonban kikiáltói condiciójuk tényleg fennállott, bizonyítja az a tény, hogy 1411-ben e szolgálat alól őket a király felmenti és egyben nemesi jogon új adományként (nova donatio) nekik adományozza Hubót.⁸⁹ E két oklevelet már most úgy lehet magyarázni, hogy a nemzetségben élt a szabad származás tudata, amelyből vári szolgálatba süllyedt.

E két lényeges bizonyítékkal most már kimondhatjuk, hogy e négy nemzetség szabad magyar népségtől származik és mivel birtokuk beletartozott a Sajómentén letelepedett törzstörödékek szállásterületébe, eredetük csakis ezekre vezethető vissza. De mert ezek legnagyobb része tovább ment Szepes felé, e kicsiny földjükön itt maradt, úgy látszik, igen népes családok a társadalmi elhelyezkedés idején csak egy eredeti állapotuk alatt levő fokon tudtak elhelyezkedni. Felszabadító oklevél — mint imént láttuk — csak a Hubói-nemzetségről maradt ránk, bár a másik három is a nemesek között említették már a XIII. század végén. Az is feltehető, hogy éppen úgy, mint a Hubóiaknál feledésbe ment a condició és minden privilégium nélkül kerültek, egyszerűen a szokásjog révén a nemesek rendjébe, de már csak

a kisnemesek közé. Az 1427-es adóösszeírásban fel vannak véve a Lenkeiek tíz, a Szentkirályiak 11 portával, a Hubóiak és Lóczyak jobbágyportát az összeírás szerint nem birtokolnak, ami elsősorban arra mutat, hogy birtokaikon nem is élt jobbágy-ság, tehát határaikat saját gazdaságukban művelték. E kisnemességre az oklevelek csekély számban maradtak fenn, a leszármazást nem is tudtuk összeállítani csak a Szentkirályi, ma már kihalt nemzetségnél. A másik három nemzetség ma is virágzik, különösen a Hubói és Lenkei él számos népes ágon.⁹⁰

A Sajó-menti szállásterülethez kell soroznunk végül Náprágyot, amelyről földrajzi helyzete alapján szintén nem vélekedhetünk másként, mint hogy azt a Sajó völgy honfoglaló magyarságának már birtokba kellett vennie. Később, bizonyára Lóc sorsában osztozva, a királyi várhoz csatoltatott és mint várföldet kapják cserébe 1254-ben a borsodmegyei Elke és Muhul testvérek.⁹¹ Az oklevél e személyek származásáról közelebbit nem mond. Tőlük ered a ma már kihalt Náprágyi Szamár,- Sándor- és Török-család. Leszármazásuk a következő: ⁹¹

⁹⁰ A Szentkirályi-nemzetség leszármazását l. a táblán. A többi nemzetségek újkoráról bőven tudósít Forgon munkája, középkori leszármazást azonban egy esetben sem tudott összeállítani. A középkorból nekünk is csupán két törödék-leszármazást áll módunkban közölni:

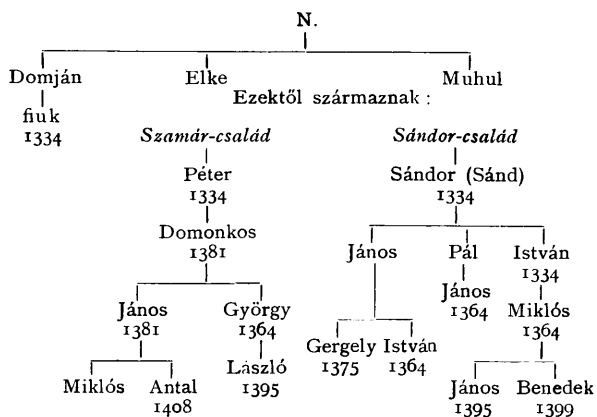

⁸⁸ Hubay lt.

⁸⁹ Hubay lt. Mivel a Hubói-nemzetség «in dicta possessione eorum Hwbo... a temporibus diuturnis uti condicionarii nostri regii, videlicet castri seu congregationum generalium praetacti cottus Gvmeryensis pro tempore celebratarum proclamatores hucusque stetit et perseverassent, ad praesens forent et haberentur ac eandem sub praemisso titulo condicionali tenuissent et possiderent», a király őket «a praemissa conditionaria servitute» felmenti és besorozza az ország nemesei közé,

(AO. I. 451.; Dancs lt. 1360.; DL. 2861., 6765. és 9242.; HO. VII. 208.; Abaffy lt. 1406.)

⁹¹ A három testvér közül Domján fiaiban kihalt (DL. 2861.), minélfogva a két család csak a két testvértől származhatik. (DL. 8081., 9379. és Hanvay lt. 1381. szept. 23. stb.)

E gömörörség, illetőleg a tőle származott szepesi tizlándzsások más, Szepesben kisarjadzott leszármazójának kell tekintenünk a Batiz- és a vele vérrokon Máriássy-családokat. Megyénkbe a Batiz-ág adomány révén származott át, majd a Máriássy-ág megszerezte leányjogon Berzétét és környékét. Utóbbi ma is él.⁹²

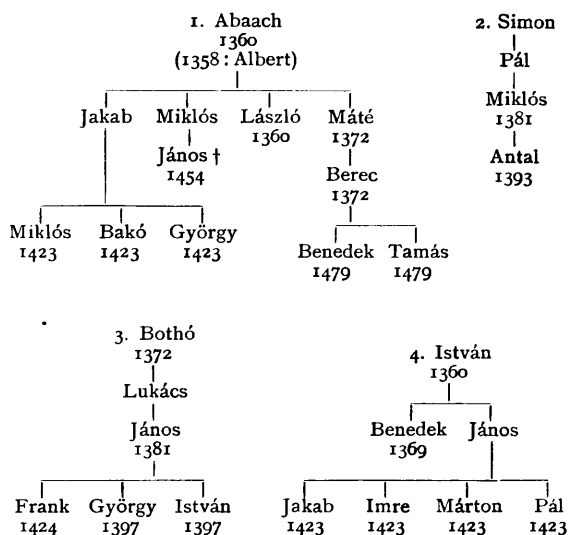
Nem lehet eldönteni a Pelsőctől délre eső Melléte, Herény és Tiba helységeket birtokló nemzetségek származásának kérdését. Az egyszerű személynévi névadás után ítélve e vidék megszállása is korai; nemsokára a gömörörség ideérkezése után megtörtént. Emellett nincs nyoma, hogy e földeket a király adományozta volna, vagy pedig a rajtuk élő nemzetségek vári szolgálatban álltak volna. E helységek éppen a határán fekszenek ama hatalmas területnek, amely már észak felé egy tagban volt a király kezén, aki így is adományozta azt 1243-ban. Az ekkor végrehajtott határjárás alkalmával Melléte határos Licével.⁹³ Mégis, mivel a velük egy szinten fekvő Horka és Pelsőcardó, amint az az idézett határjárásból kitűnik, már várföldek voltak, feltehetjük, hogy e helységek is a királlyal bizonyos függő viszonyba kerültek. Erre magyarázhatjuk a Mellétei-nemzetség 1226-ban kelt oklevelét, amely szerint ennek őse, Tivadar egy hadjáratban a király személyének megvédésében szerzett nagy érdemeiért adományba kapta Özörény várföldet. Az oklevél ugyan hamisítvány, de éppen arra

jellemző, hogy a nyilván függő viszonyban levő nemzetség hamisítással akarta ősi birtokos voltát oklevélileg is igazolni.⁹⁴ A nemzetség a XIV. század elején már annyi ágon tűnik fel, hogy a rokoni és leszármazási kapcsolatot közöttük többé megállapítani nem lehet, jobbágyporták fölött azonban nem rendelkeztek, mert az 1427-es dica-jegyzékben nincsenek felvéve. A XIV. század folyamán a következő családok váltak ki belőle: Barna, Abács, Báróc, továbbá az Özörényi Sós. Az első ma is él több ágon.⁹⁵ A Herényi-nemzetség nem szakadt ágakra. A Tiba-nemzetségnél az 1334-ben élt Kozmától származik a Tibai Kozma-család.⁹⁶

Az eddigiekben ismertettük Gömör megye

⁹⁴ ÁUO. I. 217. Szentpétery hamisítványnak mondja. (Krit. jegyz. 139. l.)

⁹⁵ Tudósít az első háromról Forgon- és a Barna-család leszármazását is közli Nagy Iván után, amit azonban maga sem tart hitelesnek. A Báróc-család névadó őst idézi. (I. m. I. k. 23, 71, 78.) Néhány hiteles töredékes genealogiát az alábbiakban adunk:

Az Abach-Albert azonosságára, a közölt leszármazásokra, valamint az Özörényi Sós-családra: Orsz. Lt. Post adv. 95—9.; Dancs lt. 1360.; Soós lt. oklevelei 1372-ből; Andrassy-cs. betléri ága lt. Act. extr. fam. f. 66. nr. 7.; Bertóthy lt. DL. 38,985.

⁹⁶ Az oklevelek alig mondanak valamit róluk. A Herényit illetően l. Forgon i. m. I. k. 290. l.; a Tibai Kozma-család névadója 1334-ben mint királyi ember fordul elő. (DL. 25,777.)

⁹² A család eredetére l. Fekete Nagy id. m. 103—104. l., megyénkbeli szerepére Forgon id. m. II. 109. l.

⁹³ Fejér IV/1. 287. Újkori egyszerű, igen gondatlan másolata a Máriássy levéltárban (Márkusfalvi rész nr. 20.).

eredeti szállásterületeit. Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy az itt telepedett magyar honfoglaló és őri elemekből, nem számítva a Náprágyi-nemzetség három családját, negyvenkét középi és kismanesi család származott, amelyeknek egy része ma is ott él az ősök által elfoglalt földön.

Gömörnek a Sajótól keletre eső vidéke és a hozzácsatlakozó borsodi és tornai tájak egységes települési területet alkotnak, ami abban jut leginkább kifejezésre, hogy teljes egészükben királyi kézre kerültek és jelentős szláv lakosság élhetett már ekkor rajtuk.⁹⁷ Hegyes-erdős vidék, településre csak folyóvölgyei alkalmasak, a későbbi helységek mind itt keletkeztek. Hogy rajta nagy birtok nem alakulhatott ki, mint az északi részek királyi területein, elsősorban a Sajóvölgye korai megszállásának tudható be, mert a Szárazvölgy, de részben a tornai táj is ennek mintegy vonzó, terjeszkedési területe lett. Amint már rámutattunk, erre gyarapították birtokaikat a Tornallyai- és Csoltói-nemzetségek, a Keszivölgy új birtoklói, a Zágráb—Korpás várjobbágy-nem terjeszkedésében ugyancsak elért a Szuhavölgyére, de kétségtelenül a sajóvölgyi megszálló elemekből kerültek ki Zádorfalva és a környékén fekvő Csákány (ma már pusztaként sem ismeretes) 1251-ben élt névadói,⁹⁸ s birtokoltak itt a Szentkirályiak⁹⁹ is. Ami e korai megszállásokon felül továbbra is megmaradt várbirtoknak, arra a legkülönbözőbb nagy nemzetségek kaptak korábban vagy már az okleveles korban királyi adományt. Így szerezték meg a Szuhavölgyét Alsószuhával együtt az Ajtonyok, ugyanők megkapták Zubogy földjét is, miután annak Dama nevű várjobbágybirtokosa magtalanul elhalt, felnyúlott azonban birtoklásuk egészen a mai Imoláig.¹⁰⁰ Kétségtelenül ők szerezték meg e tájból a legnagyobb területet. Hozzájuk csatlakoznak észak felül a Kacsicsok,

akik eredetileg Jolsvatapolcát bírták és innen terjeszkedtek déli irányban hatalmas területen, amelyet a szintén birtokukká lett Hosszúszó, Kecső, Agtelek, Kánó, Imola és Trizs helységek zárnak be.¹⁰¹ Szuhafőt és környékét a később kialakult Latránfalvával (ma pusztá) az okleveles korban a Miskolc-nemzetség leányága birtokolta, régebbi birtoklása azonban a Sajóvölgyéhez kapcsolódik.¹⁰² Szuhafő és Zádorfalva között egy területet, amelyet Szuha másként Apáti névvel neveznek okleveleink, az Aba-nemzetség birtokában találunk, mely azonban már 1251-ben eladja azt a Zágráb-Korpás-nemzetségnek.⁹⁸ A Kelemér-völgy két faluját, Kelemért és Poszobát a Gutkeled-nemzetség népesítette be és bírta azt az ezt birtokló ága kihalásáig;¹⁰³ míg Putnok a körülötte fekvő, de korán eltűnt négy faluval

¹⁰¹ Adománylevelet egy esetben sem ismerünk és nem kétséges, hogy itt is korai donációval van dolgunk. E nemzetség a Zách-nemzetséggel együtt, mint a szomszédos Nógrád nagykiterjedésű uradalmainak talán még első foglaló birtokosai, együtt kerültek át Gömörbe, első itteni birtokaik is egymás mellett terültek el. A Kacsicsok egyik helységük nevét, Kálnót is magukkal hozták Nógrádból. Karácsonyi és Forgón is e nemzetségnek csupán Jolsvatapolca birtokát ismerik. De hogy a többiek is a Kacsics-neméi voltak, igazolja az egri káptalan 1295-ben kelt oklevele, amelyben Novák öröklött földjüket (a mai Imola egy része) adják el a Kacsics-nembeliek és ehhez hozzájárulnak a nemzetség többi ágai is, amelyek Gömörben nem is birtokosok, csak Nógrádban. (Jv. o. lt. Met. fasc. 6. nr. 7.) A nemzetségre Karácsonyi i. m. 2. k. 266. s. köv. l., a Záchokra 3. k. 141. l. A gömörmegyei birtokaikra vonatkozó adatokat a belőle kivált egyes családoknál alább idézzük.

¹⁰² Szep. kápt. o. l. Scrin. XI. f. 2. nr. 19. 1292. Itt Szuhafő Miskolc Sándor fia János öröklött birtoka, aki azt nőtestvére leányának adományozza. E leány férjéről, akinek leszármazói e helységet a középkorban állandóan birtokolták, az oklevél semmi közelebbit nem mond, az bizonyos, hogy szabad nemes ember volt.

¹⁰³ 1232-ben Keszi határjárásában már birtokolják a két helységet, a határleírásban még névvel nem nevezve, a Gutkeledet. E nevekből ki is egészíthetjük Karácsonyi adatait, t. i. nála Dorog két felmenője ismeretlen, ez adatok szerint pedig atyját Péternek, nagyatyját «Bothou»-nak hívták, így föl lehet tenni, hogy az egyedmonostori ág őse ez utóbbi személy. Az említett határjárásban olvasunk még egy Móricról, aki ugyancsak Kelemér és Poszoba területén birtokolt, tehát szintén Gutkeled. (Karácsonyi i. m. 2. k. 45. és 54. l.; AO. V. 79. l. és a 100. jegyzetben id. 1251-es oklevél.)

⁹⁷ Kniezsa i. m. 380. l.

⁹⁸ Dancs lt. 1368.

⁹⁹ Hanvay lt. 1323. máj. 8.; 1345. Egri kápt. kiadványa átírva az egri kápt. 1479-es oklevelében, Dancs lt. A Szentdemeterrel határos Szuha más néven Márkrétét bírják, hogy ősi birtok, mutatja az elnevezése, amely a XIII. században élt Márk itteni birtoklását tünteti fel.

¹⁰⁰ Karácsonyi i. m. I. k. 93. l. Az adománylevelet csak Zubogyra ismerjük, a többi birtokok adományozása 1282-nél jóval korábban, legalább a század elején történt.

együtt a Rátold-nemzetség adománybirtoka lett.¹⁰⁴ Amint látjuk e vázlatból, e területen kereken tíz nemzetség osztozott, hozzászámítva a gömöri királyi halászcsovek őreinek nemzetségét is, amelynek ugyancsak itt találjuk szállását, Kovácsit, a mai abaújtornamegyei Egerszeg vidékén.¹⁰⁵ A vidék helyneveiből két figyelemreméltó településtörténeti tény domborodik ki. Az egyik, hogy falvait legnagyobb részében szláv nevekké neveztek, mint pl. Novák, Imola, Kurittyán, Trizs, Ragály, Zubogy, Szuha, Poszoba, Putnok, magyar csak a kisebbik rész: Kecő, Agtelek, Csákán, Zádorfalva és Kelemér. Meg kell tehát állapítanunk, különösen ha hozzávesszük még a határjáró okleveleknek éppen a nagyobb csúcsokra és folyókra vonatkozó szláv elnevezéseit,¹⁰⁶ hogy e tájon nagyobb számban élhetett szlávság már a magyarok idejövele előtt. Hogy azonban ezek a nagyobb folyók mentén és az erdőkben szétszórta, minden szervezet és a táj minden kultúrája nélkül, legfeljebb kezdetleges földvárakat építve¹⁰⁷ éltek, igazolják — és ez a második tanulság — a felsorolt szláv nevek, amelyek a magyar helynévadás szabályai szerint alakultak, tehát e tájakon a szlávok a magyarok előtt helységeket nem szerveztek. Legjellemzőbbek e tekintetben a személynevek, Putnok, Poszoba, Zubogy, Ragály, amelyek minden hozzátétel nélkül jelölnek egy települést, nemkülönben a Szuha folyónév. Még olyan esetet sem találtunk, hogy pl. ugyanaz a helynév előfordult volna a magyar és szláv névadási törvények szerint két alakban, amint azt a Túróc völgyén látni fogjuk. E tény pedig megdönthetetlenül igazolja, hogy a hely-

névadás a magyarságtól származik, mégpedig korán, a XI—XII. században. A fentemlített nemzetségek tehát még ekkor átültették e tájakra a magyarságot, rátelepedtek békésen az itt talált szlávosságra, folyó- és személyneveiket átvették, a táj képének kialakítása azonban már az ő kultúr-munkájukhoz fűződik, amelyhez felhasználták természetesen a meghódított idegen népséget is, amire elsősorban a szláv helységnevek mutatnak. De hogy kellett velük jönni nagyobb tömegű magyar szolgaretegnek is, abból következtetjük, hogy a dűlő- és pataknevek, a kisebb határjelek és egyéb feltűnő határpontok elnevezései, amelyek már csak a kultúrtáj kialakítása után keletkezettek (hiszen ennek egyes részeit jelölik), kevés kivétellel magyarok, tehát részben az idejött magyarság adta azokat, részben pedig az ennek hatására elmagyarosodott szlávosság.¹⁰⁸ Ez a felszívódás elég gyorsan történt, mert a XV. század végére, amikor e területről az első jobbágysággal rendelkezünk, ezek már nagyrészt magyarok, vagyis a külön szláv népiség már a nevekben is megszűnt ekkorra.¹⁰⁹

A település természetéből folyik, hogy e vidéken találunk a legnagyobb számban olyan középnemesi családokat, amelyeknek eredete nagy nemzetségeink valamelyikéhez vihető vissza. Mivel az ideszakadt ágak, kivéve a Rátold-nembeli Putnokyakat, az ősi, nagykiterjedésű nemzetségi birtokaiktól messze estek s ezért az ott bírt részekről osztályban rendesen le is mondtak, a nagy szaporodás miatt pedig egyre sűrűbb osztályokban az itteni birtok mind jobban megoszlott, a környező megyékben viszont már nem nyílt lehetőség további birtokszerzésekre, az

¹⁰⁴ E helységek: Pogon, Igalon, Pokai és Dénesfalva, később birtokolták Málét is. 1283-ban e birtokokon már osztoznak. (Karácsonyi i. m., 3. k. 16. l.)

¹⁰⁵ Zichy Okmánytár (rövidítve: Z. O.) II. 329. l.

¹⁰⁶ Keszi, Náprágy, Novák, Csákány és Zubogy Árpád-kori határjárásait közli, — csak kiadott szöveg alapján — Smilauer (id. m. 170, 172, 185, 186. l.); hozzávehetők még Nyárad és Teresztenye, a megyével határos területek határjelei is. (u. o. 186, 188. l.)

¹⁰⁷ Gömörre nem találtunk ilyen nyomot, ha csak annak nem vesszük Szentkirály határjárásban 1300-ban említett «Graduch» nevű határjelet (Dl. 7180.), a közeli Boldva melletti Borsod helység határjárásában azonban «quodam fossatu wlgariter Feldwar vocato» határjel említetik 1334-ben, ami kétségtelenül egy ilyen földváracsának a maradványa lehet. (Egri kápt. o. l. AC. nr. 320.)

¹⁰⁸ V. ö. a 106. jegyzetben felsorolt határjárásokat. Az itt olvasható idegen eredetű határjelek mellett, a XIV. századtól kezdve újabb szláv elnevezéseket többé nem lelünk, az újonnan felmerülő földrajzi és egyéb nevek mind magyarnyelvű elnevezések. A magyarság alapította tehát e táj helységeit, ő kapcsolta bele az ország testébe és e munka eredménye szemlélhető a táj legkülönbözőbb neveiben.

¹⁰⁹ Erre ezúttal csak néhány oklevelet idézünk: Látránfalva: Dl. 18,931, 21,875. (1484, 1508); Ragály: Jv. o. lt. Prot. A. fol. 20/a. (1480); Ivánfalva: Dl. 18,931. (1484); Alsószuha: Jv. o. lt. Prot. A. fol. 70, Dl. 21,504. (1488, 1505) stb. — Melich e szláv népséget nem északi, hanem délszlávnak mondja (id. m. 107—109. l.).

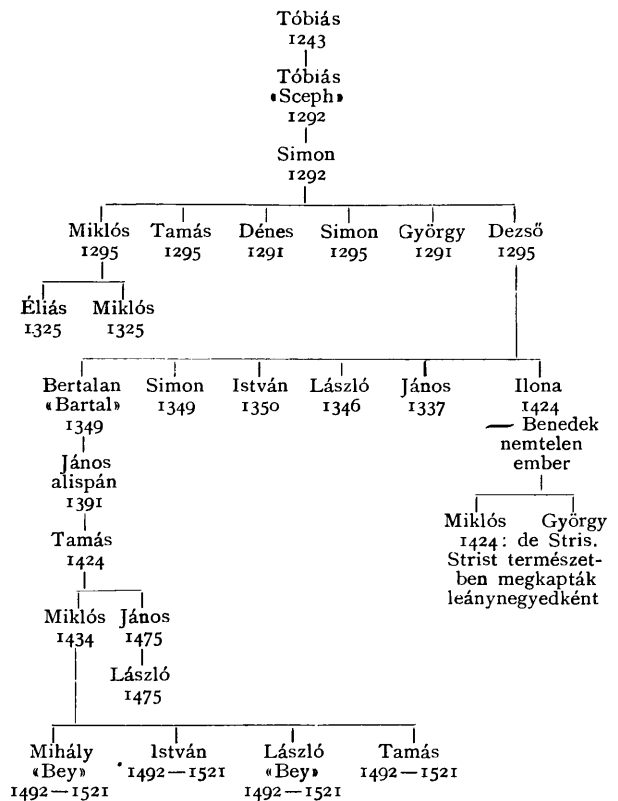
égyes családoknak nevet adó helységek, amelyekben egyben — a kisnemesség módjára — állandóan laktak is, középnemesi birtokká alakultak. E körülménynek természetesen nem kis része volt abban, hogy a terület idegen népi eleme asszimilálódott és gyorsan felszívódott. A nagybirtokon ez, ha egyáltalán bekövetkezik, lényegesen lassúbb folyamat lett volna.¹¹⁰ Legtekintélyesebb volt közöttük a Rátold-nembeli ma is élő Putnokycsalád, amelynek 1427-ben a dica-jegyzék száznegyvenhat portáját jegyezte fel öt gömöri helységben, ami már kétségtelenül a nagybirtokosok közé sorolja ebben az időben ezt a családot.¹¹¹ Később birtokállománya az osztódások következtében csökkent. A Gutkeled-nemzetség dorogi, majd ennek kihalása után dobi ágának Keleméren és Poszobán 1427-ben együtt hatvankilenc telke van.¹¹² A Kacsics-nemzetség gömöri ága itteni birtokai szerint vált három családra, és pedig a Bejei-, Kálnói- és Kecői-családokra. Legutóbbit Agteleki-családnak is nevezik, mert e helység is birtokához tartozott.¹⁰¹ 1427-ben a felsorolás rendjében birtokállományuk ötvennégy, huszonegy és ötven porta. Leszármazásukra a következő táblákat közölhetjük:

¹¹⁰ E Magyarország népiségtörténetében eléggé közismert tényre itt csupán a Balog-nemzetség gömöri nagybirtokait idézem, habár a többiek is lehetne. Ezek helységeit jó részben e nemzetségből kivált családok alapították, leginkább írtással, és hogy eleinte ebben a munkában a magyarság tekintélyes számban résztvett, igazolják a messze bent a bükkerdőben alapított helységek első és olykor félszázadon át is egyedüli magyar elnevezései, valamint első ismert lakóinak részben magyar nevei. Az elmagyarosodás mégsem következett be, mert a nagybirtok életformája ezt nem mozdította elő, sőt ennek következtében az ide települt magyar elem vesztette el eredeti népiségét. (V. ö. Dl. 24,706, 35,801 (1427-es dica-jegyzék), 14,377, Rákóczi—Aspremont-cs. levéltára (rövidítve: Rák. Aspr. I.) C. 47. f. 1. nr. 25.).

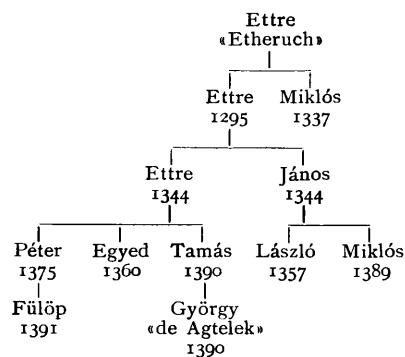
¹¹¹ Leszármazását és történetét bőven ismertetik Karácsonyi (i. m. 3. k. 3 s. köv. l.) és Forgon (i. m. 2. k. 200. l.). A családi levéltár, amelyet 1890-ben Balogh Béla Putnokról írt munkájában még felhasznált, azóta nyomtalanul eltűnt. A Rátold nemzetségi levéltár Sajó-kazán őriztetik, kutatási engedélyt azonban ide nem kaphattunk.

¹¹² Korai leszármazását ismerteti Karácsonyi (v. ö. a 103. jegyzet). A család Kelemérben várat is építtetett, amelynek azonban a XIV. században csupán a helyét emlegetik az oklevelek. (Gr. Andrássy betléri ága lt. Monak fasc. 30. nr. 7.)

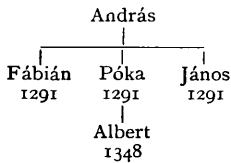
Bejei-család: ¹¹³

Kecői (Agteleki) család: ¹¹⁴

¹¹³ Hogy e család a Kacsics nemből származik, észrevette már Wertner (Turul, 1908. 129. l.), de gömöri birtokairól Bején kívül nem tudott. Hogy pedig a másik két családdal egy törzsből ered, a közös birtokok és osztályok kétségtelenül teszik. A nemzetségi levéltárat a Váradi Török-család levéltára őrizte meg, a leszármazás legtöbb adata innen való. Ezenfelül Fejér IV/1, 287. (1243-ban Kövi határjárásában a «Tobiaslesi» kifejezés e család legrégebbi ismert tagjának a birtokára vonatkozik, elírás Tóbiás ülése helyett, Tapolca); Gr. Andrássy-cs. betléri-ág lt. Csetnek f. 15. nr. 17.; Jv. o. lt.

*Kálnói-család:*¹¹⁵

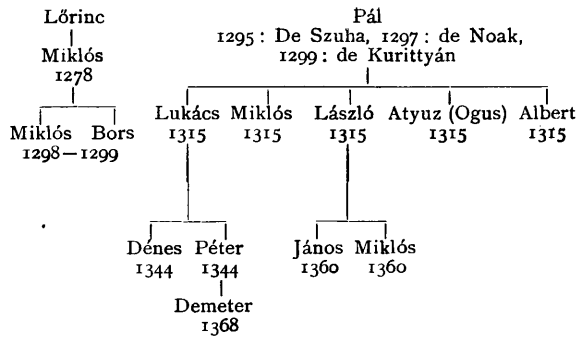
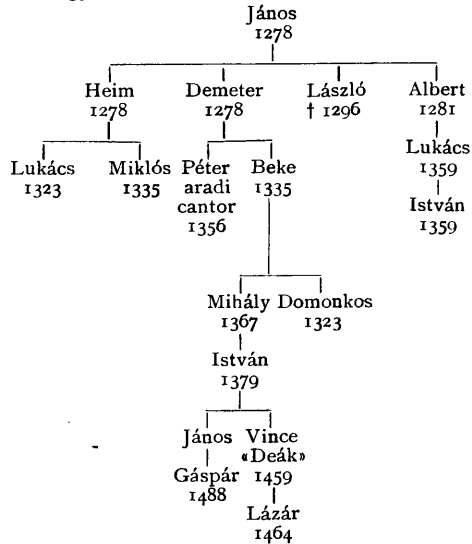
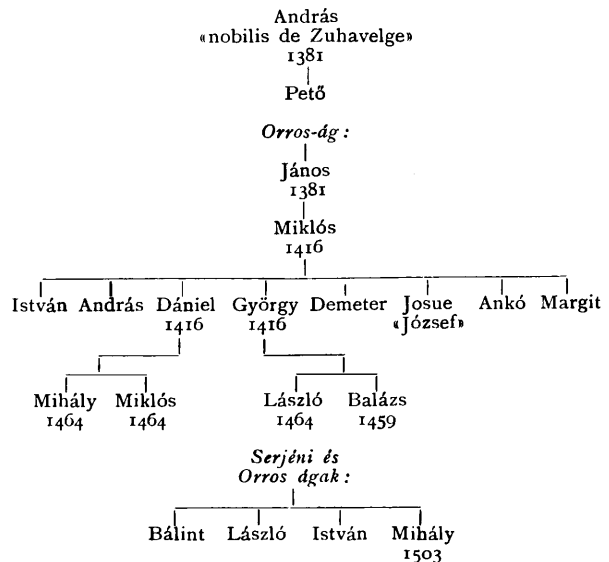
A Szuhavölgy legnagyobb részét uraló Ajtony-nemből ágaztak ki: a Szuhay-család, amelyet neveznek Imoláról és a borsodmegyei Kurittyánról, sőt Nyárádról is, a Zubogyi-, Szuhay-, Orros- és a később teljesen Csanád megyébe szakadt Serjéni-családok. A négy család megyénkben 1427-ben négy helységben hetvenkét portát birtokol. Közülök csak a Zubogyi-ágot lehet visszavezetni a Karácsonyinnál közölt Ajtony-törzsi le származásba. Hogy azonban a négy család osztályos atyafiságban, azaz vérrokonságban állott egymással, bizonyítják a közös osztályok, amelyek az Ajtony-nemzetség csanádmegyei ősi birtokait is érintik. Ezeket kapta végül is osztályban a Serjéni és a Serjéni Orros-család, a többiek kihaltak.¹¹⁶

Met. fasc. 6. nr. 7.; Egri kp. o. l. AB. nr. 3, 10.; DL. 3876, 11, 534; Rédey lt. 1349; Fejér X/3, 123; Múz. Ta. 1475. XI. 13.

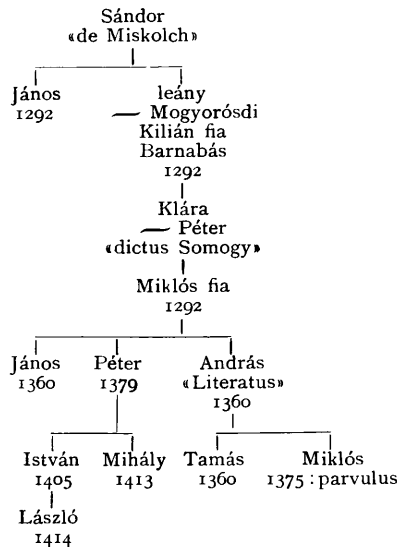
¹¹⁴ Közös töről ered a nógrádmegyei Kálnoi Etre családdal. A rávonatkozó adatokat l. előző jegyzetben. Sem Kecsőnek sem Agteleknek a névadóit nem ismerjük, de nyilván személyi névadások, így minden bizonnyal a család valamely okleveles kor előtti ősenek a nevét őrizték meg.

¹¹⁵ Fejér VII/5. 527. és Z. O. II. 329. A későbbi adatokat nem lehet összefüggésbe hozni. Hogy azonban ez a család is rokon az előbbiekkal, bizonyítják az oklevelek, amelyek hol Kálnóról, hol meg Kecsőről, vagy Agtelekről nevezik őket, tehát osztályos atyafiak.

¹¹⁶ Karácsonyi i. m. I. k. 91—94. Forgon a Szuhafői-családot is az Ajtony-nemből származtatja (i. m. 298. l.), ez pedig nem áll meg. A Serényi-család középkori oklevelei, amelyek közösek a Szuhay-családdal, megmaradtak a Teleky-család nagyzabláti levéltárában. A végleges osztály 1464-ből való, amikor a Szuhayak átengedik csanádmegyei részeit a Serjénieknek, ezek viszont a gőmöri birtokaikról mondták le a Szuhayak javára. A Karácsonyinnál és Forgonnál idézett oklevelek és az említett, legtöbb adatot tartalmazó levéltár mellett még a következő adatokat idézzük: Fejér VII/5. 527; W. XII. 635; Fejér VIII/7. 113.; Kubinyi: Monumenta II. 133.; Dancs lt. 1360. Bebek országbíró kiadv.; u. o. 1368. László nádor kiadványa; Múz. Ta. 1381. VII. 27. Garai nádor kiadv. (Fejér IX/7. 428.); Dancs lt. 1416. Egri kápt. kiadványa.

Szuhai-család:*Zubogyi-család:**Serjéni-, Serjéni Orros- és Szuhai Orros-családok:*

A Szuhafőt birtokló nemzetségből kivált a középkorban, a Somogyi- és a Látánfalvi Látáncsalád. Utóbbi a kiválás után megalapította őseiről nevezett külön faluját, Látánfalvát, ma már pusztá Szuhafő mellett, amelynek határából osztály útján vált ki. A családok közül, melyek 1427-ben két helységben 32 portát bírtak, ma is él a Látáncsalád. Csupán a Somogyi-családnál volt összeállítható a következő leszármazás: ¹¹⁷

A Zubogy, Imola és Ragály között elterülő eltűnt helységet, Csákányt egy Becse nevű őstől származó nemzetség bírta. Származására nincs adatunk; de kétségtelen, hogy függő viszonyban volt a gömöri királyi várral és ősei a sajómenti nagy magyar elemből szakadtak ide, ¹¹⁸ amint

¹¹⁷ A nemzetség eredetére v. ö. a 102. jegyzetet. Látánfalva névadója a XIV. század elején élt Látánc, akinek területe 1368-ban Felsőszuha határjárásában így van jelölve «terra Jacobi filii Látánci», tehát nyilván Felsőszuhának egy része. (Dancs lt. 1368. László nádor kiadv.). A már id. okleveleken kívül még a következőket említjük: Dancs lt. 1360, 1375, 1414; Szep. kp. Scrin. XI. f. 2. nr. 19.

¹¹⁸ 1251-ben említi az egyik oklevél e Becsének fiát Csákánt éppen e vidéken, ez volt tehát a névadó. (Dancs lt. 1368.) 1277-ben e Csákánnak Ádám nevű fia említettetik (Fejér V/2. 409.). A Csákányi-család Domokos és István nevű tagjaiban magtalanul kihalt, birtokaik részben a Pelsőczyek, részben a Telekesyek kezébe kerültek. Bizonyára ez utóbbiakhoz tartozik az a család, amelyet az oklevelek később Csákányi néven

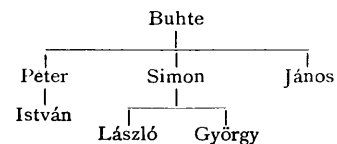
ugyanazt kell feltennünk a már Tornában letelepített vízóvókról is, akiknek feladatához a gömöri halászó vizek őrzése tartozott. Kovácsi nevű földjük később Egerszegre változott és e néven ma is megvan. ¹¹⁹

A két Suha között elterülő helység, Zádorfalva, valamint a Zádorfalva határai között a XIV. században kialakult Ivánfalva nemzetségből kiváltak a középkor folyamán a Berthók-, Deme-, Dér- és Zádor-családok, továbbá az Ivánfalvi család. A középkor végére azonban már újabb családok is birtokosok itt. Az 1427. évi adóösszeírásban e helység nem szerepel, már ekkor kuriális volt. Nemessége az újkor folyamán egyre szaporodott és a megyének mondhatni legtipikusabb kismemesi kuriális helysége lett. Névadója után következtetve ősi magyar telep és a Szárazvölgynek ma is emlegetett nemesi birtokos magyar faluja. ¹²⁰

Az eddig ismertett családok között egy sincs, amely az itt talált szlávokból emelkedett volna ki. Ilyen azonban a Zágráb—Korpás-nemzetség. Ám ennek ősi területe jóval feljebb keresendő, ahonnan úgy költözött ide le, megtartva a név is. Pelsőc 1243-ból idézett határjárásában délen határos Malahhal, amely Zágráb várjobbágy birtoka, ¹²¹ de ennél is ősi földjét

emlegetnek. Ebből válhatott ki azután még a középkorban a Csákányi Dely-család. (V. ö. Forgón i. m. 148. és 193. Oklevelein kívül l. még a következőket: Gr. Andrassy-cs. betléri ág lt. Csetnek f. 15. nr. 17.; Dl. 7836, 1838, 7838.) Birtokolt e helységben vétel útján a Zádorfalvai Zádor-család is.

¹¹⁹ E vízóvók egész történetét elmondja egy 1348. évi oklevél (Z. O. II. 329. l.), amelyből az alábbi le származás állítható össze:

¹²⁰ Adataink nem alkalmasak arra, hogy összefüggő leszármazást adhassunk. Még a névadók közül is csupán a két helység nevében megöröklített személyeket ismerjük 1251-ből és 1368-ból (id. a 98. jegyzetben). A felsorolt nemes családokra l. Forgón id. munkáját a megfelelő nevek alatt.

¹²¹ Ez később is állandóan birtokukban van, sőt területéből újabb községet is alapítottak, a ma is meglevő Horkát. (Fejér IV/1. 287.)

kell látnunk a Lekenyével határos és Hosszúsó mellett fekvő Zágráb helységben, amely okleveleinkben már a Kacsics-nemből származott Kecői-család birtokaként szerepel. Még nagyobb bizonyítékként megemlíthjük, hogy e néven a katonai térképen ma is egy patak található, Szográgy pataka, amely éppen onnan ered, ahol Zágráb falu feküdt. Mivel ez az egyetlen szláv eredetű várjobbágycsalád ezen a vidéken és nála a Zágráb név hagyományos családnév, annyira, hogy a helység is elnevezését tőle kapta, nem kételkedhetünk abban, hogy a folyó és a helység e nemzetség legrégibb szállásának nyomai.¹²² Hogy pedig e nemzetséget a magyarság itt találta, bizonyossága ennek, hogy tőle vette át a Zágráb nevet, mégpedig a g-h hangzó változás, tehát a XII. század vége előtt. E tény továbbá arra mutat, hogy a XIII. században ismert Zágrábot semmiesetre sem tekinthetjük a névadó ősnak, hanem ez jóval korábban, bizonyára még a XII. században élt. E nemzetség népisége kérdésénél tekintetbe kell vennünk azt az igen nyomós körülményt, hogy az általa Haripánban alapított egyházat Szent Demeter martir tiszteletére szenteltette fel. E szent kultusza pedig a balkáni szlávok között és hazánkban a déli részeken volt otthonos. Kétségtelennek tekinthető tehát, hogy úgy e nemzetség, mint általában a gömöri elszórt szlávok nem az északi, hanem a déli szlávokhoz tartozott és innen ered a szláv vértanú tisztelete is.¹²³ A gömöri földvár körül élt kevésszámú délszlávok egyik törzsének leszármazóit kell tehát e nemzetségben látnunk, akiknek ősi szállását a király a Kacsicsoknak adományozta és éppen e törzs után kapta e szállás későbbi nevét is. Feltehető, hogy talán éppen ez adományozás után

igyekezett a már elszaporodott törzs új szállást keresni, amire jó alkalmul kínálkozott a gömör-ország által üresen hagyott Keszivölgy, s maga a király is szívesen látta az új telepeseket, akik egyben a királyi várgazdaságot és védelmet is gyarapították. Ha Keszi 1232-es határjárását nézzük,¹²⁴ mindjárt látjuk, hogy a megszállt területre rányomta e nemzetség népiségének bélyegét. Ott találjuk a még a Keszi-törzstörődék által adott Keszi folyónevet és hegyneveket, de a kisebb folyók és bércek elnevezései már szlávok, annak jeléül, hogy ezeket már az új telepések nevezték el. A magyar neveket átvették az itt maradt Keszielemtől, a hubói és lóci udvarnoktól, de az általuk alapított két falunak már a Recske és Haripán szláv neveket adták s csak a későbbben kialakult Kövecses kapott magyar elnevezést. Haripán neve a XV. században egyházáról véglegesen Szentdemeterre változott, amely pusztaként ma is megvan. Teljesen szláv eredetre mutatnak a nemzetség legrégibb nevei: Hutizlaus, Gurguk, Bosdár és Pancsik, bizonyára szláv személynév Malach helységük neve is.

A nemzetség — megítélésünk szerint — teljes középkori okleveles anyaga megmaradt egyik ágának, a Kövecsesi Dancs-családnak a levéltárában. Nem lehet azonban még így sem az egyes ágakat a közös ősről visszavinni, annyira elszaporodtak a XIII. század közepére. Egy részük 1275-ben kapott mentességet a vári szolgálat alól. Ugyanez ennél korábban történhetett a főagnál, Zágráb és Korpás leszármazóinál, erről azonban adataink nem tudósítanak. Az bizonyos, hogy a magyar környezetben a hatás gyorsan mutatkozott és a már említett szláv nevek megmaradtak ugyan, de újabbak nem keletkeztek, jeléül annak, hogy a nemzetség elmagyarosodott, magyarrá vált. Ez a XIV. századra már személynéveiben is érezhető. 1427-ben a dicajegyzék szerint a nemzetség tagjai öt helységben negyvennégy portának a birtokosai. Belőle a középkor végére nyolc család vált ki: a Kövecsesi Dancs-, Kövecsesi vagy Malahi Cinege-, Malahi-, Malahi Gubacs- és Szurkó-, Horkai, Horkai Buzgó- és Barna-családok. Közülük ma csupán az első él.

¹²² Az előző jegyzetben említett határjárásban e helység területét már a Kacsics-nemzetség birtokolja, a helység neve azonban itt még nincs feljegyezve, bár ekkor már meg kellett lennie. Első említése adatainkban 1337-ben Lekenye határjárásában mint ezzel szomszédos faluja a Kacsicsokból kiszakadt Kecői-család őseinek (Forgách lt. Egri kápt. kiadv.).

¹²³ Haripán egyháza a Hubay lt. okleveleiben sűrűn szerepel, alapítási ideje bizonytalan. A pápai tizedjegyzékekben 1332-ben már benne van. A kultuszra és annak jelentőségére olv. Mályusz: A középkori magyar nemzetiségi politika (Századok, 1939. 266—267.) Melich megállapítása a tornai délszláv lakosságról (109. j.) így ártterjed Gömör szláv népességére is.

¹²⁴ Teljes szövegében közölte Smilauer és a neveket helyes nyelvi magyarázatokkal látta el, valamint topografailag is rögzítette. (i. m. 170. l.)

E családokat az irodalom egy-kettő kivételével eddig is ismerte, a Cinege-család idetartozását azonban kétesnek tartotta. Adataink e kétséget teljesen eloszlatják.¹²⁵

¹²⁵ E nemzetségre és családjaira főforrás az említett családi levéltár. A genealogia közlését elkerülhetővé teszi az a tény, hogy a Forgornál Cinege név alatt közölt leszármazást egyszerűen kapcsolni kell a Kövecsesi Dancs-családnál közölt leszármazás Lőrinc fia János nevű tagjával, (i. m. 178. és 183. l.), azaz a két családnál közölt János azonos személy. Erre a kapcsolatra, amely a Cinege-családot is kétségtelenül bekapcsolja a Zágráb-Korpás-nemzetségbe, s amelynek lehetőségét Karácsonyi elveti (i. m. 3. k. 189. l.) és Forgorn sem tekinti bizonyítottnak, lásd: Múz. Ta. 1321. jún. 21.; 1325. okt. 22.; a többi adatok a Dancs levéltárban. — A Malahi- és Horkay-családokat tárgyalja Forgorn (i. m. 2. k. 105. I. k. 297.), bár ez utóbbi vérrokonságát a Zágráb-Korpás nemnek — Horkáról nevezett családjával csak valószínűnek tartja. A nemzetségi levéltár adatai szerint

Összefoglalva a Sajótól keletre eső települési táj eredményeit, e területen a középkorban huszonhét családot számlálhatunk, amelyek közül nyolc ugyan eredetére idegen, de már a középkorban teljesen magyarrá lett.

ILA BÁLINT.

a sok osztály után az újkori Horkay-család attól a Györgytől származik, akit Forgorn a Malahi genealogián közöl, mint Lőrinc fiát. E helység a család ősi birtoka volt és kezén is maradt kihalásáig. Az irodalomban számon nem tartott Gubacs, Szurkó, Buzgó és Barna-családokra idézünk néhány adatot: Múz. Ta. 1423. IX. 30.; Dl. 18,330, 21,945; Jv. o. lt. Judic. Lit. FFF. f. 1. nr. 10; u. o. Intr. et Stat. Lit. L. f. 1. nr. 24; Dl. 21,945. — A Zágráb és Korpástól leszármazott Keszői és Recski-családokról lehet szó a Turul 1905. évf. 127. lapján és ezzel magyarázható, hogy a Recski-család a Keszői Jakabnak 1415-ben adományozott címert a XVIII. században magáénak tekintette.

KIEGÉSZÍTÉS «A SZATHMÁRY KIRÁLY-CSALÁD BORSODI ÁGA» C. ÉRTEKEZÉSHEZ.

A Turul legutóbbi számában megjelent értekezéshez kiegészítésként közöljük a következőket: A tanulmány megjelenése óta a család címeres levele (l. a 65. lapon a 9. jegyzetet) is beérkezett az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárba. A címeres levélben a név «Kirall de Zathmar» alakban szerepel. Hasonlóképpen letétbe helyeztetett a III. Károly-féle birtokmegegerősítő oklevél is (69. l. 6. jegyzet).

A 70. lapon közölt leszármazási tábla technikai elnézés következtében tévesen lett közreadva. A helyes leszármazás a következő:

```

Döri András
2 — b. Nikházy Mária
    |
    Katalin
    — Platthy Sándor
        |
        Platthy András
1 — Pélyi Nagy Kata
2 — Bernáth Mária
    |
    Platthy András
    — Csoma Eszter
        |
        Platthy Imre
    — Döri Krisztina
        |
        Ida
    — Szathmáry Király Pál

```

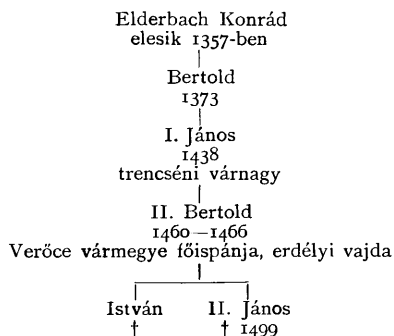
BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS.

A MONYORÓKERÉKI ELDERBACH (ELLERBACH)-CSALÁD.

Nagy Iván alapvető művében ¹ az Elderbach-, később Ellerbach-család leszármazására vonatkozó adatokat Lazius Wolfgangus munkájából vette át, ² melyekhez a szerző a következő megjegyzést fűzi: «mint a következők mutatják, Lazius többeket elhagyott az Elderbach-családból, ³ kik Magyarországon virágoztak, mert már I. Lajos király korában feltűnt hazánkban Elderbach Konrád, ki a nápolyi hadjáratban is résztvett és Dalmátiában, a velencések ellen is hadakozott és elesett Jádránál 1357-ben. Az elesett Elderbach Konrádnak fiait I. Lajos király azzal vigasztalá, hogy részükre Vas megyében a monyorókeréki uradalmat új adomány címen megerősítette.» Honnan vette Nagy Iván ezt az adatot, nem állapítható meg, mert az általa idézett forrásművek ⁴ Konrád nevét nem említik. Nagy Iván valószínűleg összetévesztette az Elderbachokat a Wolfart (Wolfurt)-család egyik tagjával, minthogy a Konrád név az utóbbi család *magyarországi* ágában gyakori volt. ⁵

Nagy Iván szerint ennek a Konrádnak egyik fia volt I. Bertold, aki 1373-ban Monyorókeréken a Pálos-rendet letelepítette. De a jegyzetben az

utóbbi adatot kétellyel fogadja. Bertold fia lett volna János trencsényi várnagy, ennek fia II. Bertold, Verőce megye főispánja, erdélyi vajda, az utóbbinak fiai István és János, a család magyarországi ágának utolsó fíсарja. Meghalt 1499-ben. Az előadottak alapján Nagy Iván az Elderbach-(Ellerbach) család magyarországi ágának leszármazását így állította össze:

De már Csánki Dezső a Batthyány-család körmendi levéltárában található oklevél alapján megállapította, hogy Monyorókeréket Kolon (ma Kóloom), Szentpéterfalva (Szentpéterfa), Karácsonyfalva (Karácsfa), Belid (Beled), Tótfalu (Pinkatótfalu) és Hassás (Némethásos) tartozékai-val együtt I. Lajos király, mint ismét királyi birtokot 1369-ben a hozzá hű Elderbach fia, Villermes (Vilmos) udvari vitézének adományozta. ⁶ Ennek a Villermesnek fiai: János és Bertold, mikor II. Károly király halálának hírére a délvidéken lázadás tört ki s ennek megfékezésére Garai Miklós kormányja tehetetlennek bizonyult, 1386 tavaszán Mária királynő férjének, Zsigmond brandenburgi örgrófnak párthíveihez csatlakoztak. Mikor pedig Mária királynő és anyja Erzsébet özvegy királyné elfogatásának hírére a főpapok-

¹ Magyarország Családai: IV. 23.

² Lazius Wolfgangus: De Gentium aliquot Migrationibus, Sedibus Fixis, Reliquiis Linguarumque Initiis et Immutationibus ac Dialectis. Libri XII. Frankfurt. 1600. Liber octavus. 476—477.

³ Lazius a család nevét Ollerbach alakban írja.

⁴ Carolus Wagner: Collectanea Genealogico Historica Illustrium Hungariae Familiarum. Decas IV. 44—45. Certe sub Ludovico I. Hungariae Rege rei militaris scientia, animique fortitudine inclaruit, incertum cuius nominis? Elderboch, neque bello Neapolitano modo sed etiam Veneto in Dalmatia praeclaram operam navabit. Sub annum 1356 (így) occubuit ad Jadram, ut testatur Thuróczius. — Joannes de Thurócz: Chronica Hungarorum. Pars III. Caput XXVIII.

⁵ Wertner Mór: Az Óvári és Vöröskői Wolfart-család. Turul. 1892. 69. — U. a A Vöröskői és Óvári Wolfurt-család eredete. Turul. 1897. 135.

⁶ Csánki Dezső: Magyarország Tört. Földrajza a Hunyadiak Korában. II. 725.

ból és a zászlósúrakból alakult országos tanács Zsigmond örgrófot Magyarország főkapitányának elismerte, ez bőkezűen jutalmazta híveit, akik mellette kitartottak. 1386. szeptember 15-én Elderbach Jánosnak és Bertoldnak Vép és Szöllös (Gyöngyösszöllös) helységeket adományozta és ezeknek birtokában, megkoronáztatása után, 1387. december 19-én őket megerősítette. Erről az utóbbi adományról Monyorókeréki Elderbach János és Bertold részére, miután az adományozott birtokokba ellentmondás nélkül beiktattattak, 1388-ban újabb, privilegialis alakban kiállított oklevelet adott ki.⁷

Az adománylevelekből kivehetőleg János volt az idősebb testvér. Bertold 1392-ben szerepel ismét, midőn Zsigmond király szeptember 14-én Zólyomban kelt leiratában Kanizsai Miklós tárnokmestert utasítja, hogy az ott megnevezettekkel őt is hallgattassa ki arra nézve, megfelel-e a valóságnak a soproni polgárok panasza, hogy Herbortyai Osl, a XIV. század utolsó évtizedeinek egyik hírhedt rablólovagja Woller Simon nevű soproni kereskedőt mindenéből kifosztotta és szolgáljával együtt felakasztatta.⁸

János és Bertold 1395. április 24-én megjelenven a pozsonyi káptalan előtt, ott Zsigmond királynak Vép és Szöllös birtokokra vonatkozó adományleveleit, úgyszintén az e birtokokba történt beiktatásokról szóló hiteleshelyi kiadványokat átíraták.⁹

Bertoldnak két fia volt: Burkard és János. E két testvér első ízben 1418-ban szerepel, midőn a vasvári káptalan megjárván a tulajdonukat képező Karácsonfalva (ma Karácsfa) és a Taródfalva (ma Taródfa) szomszédságában fekvő Tumesföldre nevű terület határait, erről 1418. szeptember 7-én bizonyáglevelet állított ki.¹⁰ 1424-ben megszerzik Vörösvárt (Veresvár) a Veresváriaktól, előbb zálogban, majd 1434-ben örökrészüket 3000 forintért megvették.¹¹

Burkard 1425-ben nősült, elvévén Vöröskői és Óvári Wolfart (Wolfurt) Ulrik leányát, Zsuzsannát, akinek 1425. május 28-án Vép mezőváros-

ban levő kúriájának felerészét és Szöllös (Gyöngyösszöllös) birtokát kötötte le.¹² Burkard előkelő családba házasodott. Sógora Pál, Pybersburg ura, Premko troppauai herceg leányát, Juditot (Githka) vette el; sógornői közül Ilona Rozgonyi István Pozsony vármegye főispánjának, Orsolya pedig György szentgyörgyi és bazini grófnak neje volt. Elderbach Burkard még 1435. június 17-e előtt elhunyt.¹³ Csak egy fia maradt: Bertold. Özvegye csakhamar újból férjhezment Felsőlendvai Széchy Miklós Vas és Zala vármegyék főispánjához. Ebből a házasságból szintén egy fiú: Miklós, 1470—1471. években Vas és Zala vármegyék főispánja, és egy leány: Margit származott; utóbbi azonban még 1450 előtt elhunyt.¹⁴

Burkard testvére János, Albert király 1438. november 15-én kelt levele szerint, Trencsén várának várnagya volt.¹⁵ Valószínűleg egy személy azzal az Elerbach János Burkarddal (Burkartt Hans von Elerbach), aki 1436. december 31-én Monyorókeréken keltezett levelében Zimborg Lászlót Sopron város tanácsának pártfogásába ajánlja.¹⁶

Burkardnak és Jánosnak még egy nővérük volt: Margit, de róla csak egy oklevél emlékezik meg, mely szerint Klára leányától származó unokája Stayn Henrik (Henricus de Lapide) 1501. augusztus 18-án az országbíró előtt, mint Ellerbach Burkard nővérének, Margitnak leszármazója, óvast emel Ellerbach János és Erdődi Bakócz Tamás esztergomi érsek között létrejött szerződés ellen, minthogy az Ellerbach-hagyatékra ő is igényt tartott.¹⁷

Wolfart Pál, Óvár (Magyaróvár), Sárfenék (Sopron m.) és Vöröskő (Pozsony m.) ura, még 1440. november 20-ika előtt elhunyt. Özvegye Judit (Githka) hercegnő másodízben György szentgyörgyi és bazini grófhhoz ment nőül, miután a

¹² Orsz. Levéltár: Dl. 11,655.

¹³ U. o. Dl. 12,717.

¹⁴ Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. Turul, 1892. 69—71. és 1897. 138.

¹⁵ Az oklevelet közli Wagner Károly: Collectanea Genealogico Historica Illustrum Hungariae Familiarum. Decas IV. 46—47.

¹⁶ Vitéz Házi Jenő: Sopron sz. k. város története. I. 3. 135—136.

¹⁷ Orsz. Levélt. Dl. 21,067. Lazius Wolfgangus: De Gentium Aliquot Migrationibus stb. Liber Octavus 479.

⁷ Országos Levéltár: Dl. 7220. és 7360.

⁸ Sopron várm. tört. Oklt. I. 506. — Pór Antal: Az Osl-nemzettség. Turul, 1890. 175.

⁹ Orsz. Levéltár Dl. 7360.

¹⁰ U. o. Dl. 10,719.

¹¹ Csánki i. m. II. 722.

köztük létrejött házassági szerződést Erzsébet özvegy királyné 1441. november 2-án jóváhagyta.¹⁸ Ez a György szentgyörgyi és bazini gróf, Wolfart Pál nővérének, Zsuzsannának — akit az oklevelek Suskónak neveznek — halála után a Wolfart-család összes birtokait magához ragadta, majd nejének Juditnak halála után a házassági szerződésre való hivatkozással továbbra is megtartotta. Wolfart Zsuzsanna két fia: Elderbach (Ellerbach) Bertold és az akkor még kiskorú — in tenera aetate — Széchy Miklós pert indítottak György szentgyörgyi és bazini gróf, valamint ennek fiai: János és Zsigmond ellen. Hosszas tárgyalások után az ügyet bajvívással kellett volna eldönteni, de az országbíró által 1450. szeptember 15-ére kitűzött bajvívásra György szentgyörgyi és bazini gróf, valamint fiai nem jelentek meg, mire Pálóczi László országbíró 1450. november 17-én Tormaföldén kelt oklevelében Óvár, Sárfenék és Vöröskő várakat a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt Ellerbach Bertoldnak és Széchy Miklósnak ítélte oda. Az országbíró ítélete alapján a budai káptalan a következő évben beiktatta őket a három vár és tartozékainak birtokába.¹⁹ Az akkori zavar- teljes viszonyok között azonban bajos lett volna az országbírói ítéletnek érvényt szerezni. Ezért Ellerbach Bertold még 1458-ban lemondott követeléséről György szentgyörgyi és bazini gróf fiai, Zsigmond és János javára.²⁰ A Széchyek azonban tovább pereltek. Csak harminc év múltán, 1481-ben, egyfelől György szentgyörgyi és bazini gróf fiai és másfelől Széchy Miklós főlovászmester, valamint gyermekei között létrejött egyezmény vetett véget a viszálykodásoknak.²¹

Ellerbach Bertold pályáját mint testőrtiszt kezdte V. László király udvarában, aki érdemeit és hűségét 1455-ben a jáki és pornói apátságok kegyuraságának adományozásával jutalmazta, egyúttal pedig a két apátság birtokain: Pornón, Jákon, Keresztesen (ma Magyarakeresztés és Németkeresztés), Beleden (ma Alsóbeled és Felsőbeled),

Mindszenten (ma Pinkamindszent) és Lovászádon a befolyó kamarahasznót elengedte. A kegyuraságba a bevezetést 1457-ben a vasvári káptalan foganatosította.²²

Elderbach Bertold ekkor már Széchy János királynéi asztalnokmesternek, Vas és Zala vármegyéek főispánjának veje volt, akinek Borbála nevű leányát vette el. Ezzel a házasságával a Széchy-család, a nyugati igazodás híveinek körébe került. Ő kezdte használni családnévét az eddigi Elderbach (Elderboch) helyett Ellerbach alakban, mely a XV. század utolsó évtizedeiben állandósult.²³

Mikor Mátyás király uralkodásának első évében az elégtelennek Garai László — akit a király az országgyűlés alatt, vagy után megfosztott a nádori méltóságtól — és Újlaki Miklós vezérlete alatt szervezkedni kezdtek, Ellerbach Bertold is hozzájuk csatlakozott, bár erre különösebb oka nem lehetett. 1459. február 17-én ő is megjelent Németújvár várában, ahol az egybegyűlt pártütők között Garai Lászlón és a háziúron, Újlaki Miklóson kívül apósa, Széchy János vitte a főszerepet.²⁴ Az egybegyűltek III. Frigyes császárnak ajánlották fel a magyar trónt, aki Grafenecker (Graven-ecker) Ulrik vezérlete alatt küldte el hadait a pártütők segítségére. Mátyás király hadai Szentmártoni Nagy Simon a későbbi macsói bán és az egyik Rozgonyi vezérlete alatt vonultak a pártütők ellen, akikkel Körmendnél találkoztak. Bár a Rába mentén április 6—7-én vívott ütközetben Mátyás seregét a pártütők és III. Frigyes császár segédhadai visszaverték, de Újlaki Miklós és Grafenecker Ulrik között támadt viszályok miatt a kivívott sikert nem tudták kihasználni. Az elégtelenek nagy része meghódolt. Nagy Simon későbbi győzelmei következtében egész Vas megye Mátyás király birtokába került, de Ellerbach Bertold még az év nyarán is kitartott III. Frigyes mellett, legalább a császár 1459. június 18-án a soproni tanácshoz intézett levelében hívei közé

¹⁸ Wertner: Az Óvári és Vöröskői Wolfart-család. Turul, 1892. 69.

¹⁹ Sopron vármegye tört. Oklt. II. 349. 364. A pert részletesen ismerteti Wertner már idézett cikkében: Turul, 1892. 70—71. és Ila Bálint: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul, 1927. 54.

²⁰ Turul, 1927. 54.

²¹ Orsz. Lev. Dl. 18,510.

²² Orsz. Lev. Dl. 14,988. — Dr. Széchenyi Miklós gróf: A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság tört. 20. l. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. XII/B. 222—223.

²³ Vitéz Házi Jenő: Sopron sz. k. város tört. I. 3. 135—136.

²⁴ Kaprinay István: Hungaria Diplomatica stb. II. 249.

számítja őt.²⁵ Sőt Selbax János nezsideri várnagy 1459. augusztus 8-án arról értesíti Sopron város tanácsát, hogy ura, Ellerbach Bertold Pannonthalmát elfoglalta, szekérvárával is odavonult. Ez az értesítés, ha megfelel a valóságnak, annál feltűnőbb, mert Debrenthey Tamás pannonthalmi kormányzó is azok közé tartozott, akik III. Frigyes császárt akarták a magyar királyi székbe ültetni, bár a rendelkezésre álló adatok szerint még az év őszén meghódolt, sőt 1460. február 10-én hűséget esküdött a királynak. Annyi kétségtelen, hogy Ellerbach Bertold már két nap múlva (aug. 10-én) Nezsider várában volt, ahonnan Sopron város tanácsát a kamara haszna megfizetésére szólította fel. A város ezt teljesítette is, erről a nezsideri várnagy 1459. augusztus 29-én elismervényt állított ki.²⁶

Mátyás király és Frigyes császár között október elején létrejött fegyverszünet lehetővé tette Ellerbach Bertold hazatérését. 1459. december 16-án Monyorókeréken találjuk, ahonnan levelet intéz Sopron város tanácsához egyik jobbágya érdekében.²⁷

Miként Mátyás király ügyessége 1459-ben véget vetett az ellene irányuló mozgalomnak, azonképpen ő a megtorlás fegyverei helyett inkább a megnyerés és a kiengesztelődés eszközeihez folyamodott. Viszont maga Ellerbach Bertold is egyengette a kibékülés útját, mert sokat fáradozott a császár és Mátyás király közti béke érdekében.²⁸ Így történt azután, hogy a király Ellerbach Bertoldot is kegyeibe fogadta. Az 1462. február 10-én kiállított oklevélben — melyben őt Verőce vármegye főispánjának címezi — teljes bocsánatáról és kegyelméről biztosítja,²⁹ majd nemsokára királyi főlovászmesterré nevezi ki. Mint ilyen szerepel az 1464. és 1465. évi királyi oklevelek záradékaiban.³⁰

²⁵ Vitéz Házi Jenő: Sopron sz. k. város tört. I. 4. 358.

²⁶ Vitéz Házi Jenő: i. m. I. 4. 374., 375., 395. — Pannonthalmi Szent Benedek-rend tört. III. 50.

²⁷ Házi i. m. I. 4. 396., 407—408.

²⁸ Házi i. m. I. 5. 23.

²⁹ Orsz. Lev. Dl. 15,698.

³⁰ Zichy Okmánytár X. 325. — Orsz. Lev. Dl. 16,074. — Gróf Teleki: Hunyadiak kora. XI. 105., 114. — A Zichy Okmt. X. 179—181. lapjain 1461. évszámmal közzétett oklevél záradékában is előfordul a méltóságok között, de a közlő szerint az oklevél kelte annak rongált volta miatt nem vehető ki.

Egyébként Ellerbach Bertoldnak csakhamar alkalmat nyílt, hogy királya iránti hálájáról tanúbizonyságot tegyen. Mint Verőce vármegye főispánja, hősileg küzdött a törökök ellen, különösen a Drina partján épült Zvornik vár ostrománál tüntette ki magát. Erdemeinek elismerésül a király 1464. október 28-án Körmend városban, továbbá Strém, Szombatfalva, Salman (Zsámánd), Szentkút, Lak, Bykews (Németbükös), Csákány, Szentmihály, Rönök és Medves helységekben befolyó kamarahasznót adományozta neki.³¹

Még 1464. augusztus 10-én György szentgyörgyi gróf fiával, Jánossal egyezkedett.³² Ez az újabb barátkozás csaknem végzetessé vált ránézve. Mátyás király János szentgyörgyi grófot, akit 1462-ben szintén visszafogadott kegyeibe,³³ hogy mint a nyugati igazodás egyik természetes hívé a német határszélekről eltávolítsa, még 1464. október 24-e előtt erdélyi vajdává és a székelyek ispánjává nevezte ki,³⁴ majd melléje Ellerbach Bertoldot rendelte.³⁵ Itt azonban erélytelennek és gyengének mutatkozott, mikor a három nemzet előkelői a felemelt adó fizetését megtagadva, 1467. augusztus 18-án a kolozsmonostori konvent előtt szövetséget kötöttek, vezéreiké János és Zsigmond szentgyörgyi grófokat, úgyszintén Ellerbach Bertold erdélyi vajdákat, valamint Zápolyai Imre és István szepesi grófokat megválasztván, kiváltságai fenntartására fegyvert ragadtak.³⁶ Az események hírére Mátyás a saját zsoldosaival és néhány bandériummal Erdélybe nyomult. Közeledtének hírére a lázadók tábora szétfutott. Ellerbach Bertold otthagynván az erdélyi vajdaságot, hazajött Monyorókerékre. A király ismételtlen megbocsátott neki, de magas méltóságait: az erdélyi vajdaságot és a székely ispánságot többé nem kapta vissza, be kellett érnie Vas vármegye főispánságával. Hivatali működéséről csupán egy levél maradt fenn, melyet 1469. június 17-én

³¹ Orsz. Lev. Dl. 16,074.

³² Orsz. Lev. Dl. 24,549.

³³ Csánki Dezső: Harminchat pecsét oklevél. Turul, 1887. 3. l.

³⁴ Szabó Károly: Székely Oklevéltár, I. 200.

³⁵ Ellerbach Bertold mint erdélyi vajda és székely ispán 1465. október 8-án figyelmezteti a soproni tanácsot, hogy vépi jobbágyaitól elvett élelmiszerek felét adják vissza. Házi i. m. I. 5. 211.

³⁶ Szabó Károly: Székely Oklevéltár I. 207.

Gersei Pethő Jánoshoz intézett.³⁷ De nem sokáig állott Vas vármegye élén sem, mert 1470. április 3-án már mostohatestvére, Széchy Miklós főlovászmester Vas és Zala vármegyéek főispánja.³⁸

1470. március 18-án megjelent Pozsonyban Mátyás király előtt, aki kérésére átírta és megerősítette V. László királynak a pornói és a jáki apátságok kegyuraságának adományozása tárgyában kiállított okleveleit. Ebben a megerősítő levélben hivatali méltóságainak megjelölése nélkül fordul elő.³⁹

A közélettől történt visszavonulása után egyedüli törekvése a Pálos-rendnek Monyorókerék környékén leendő letelepítése volt. De ezt a tervét már özvegye valószínűsítette meg, mert 1471. június 18-a előtt elhalálozott.⁴⁰ A vasvári káptalannak a jelzett napon kiállított hiteles helyi kiadványa szerint két fia: János és István, továbbá három leánya: Borbála, Margit és Orsolya maradt. Az utóbbiakra vonatkozólag további adatok nem állnak rendelkezésemre.

Az özvegy, szül.: Széchy Borbála, újabb szerzeményekkel gyarapította férje hagyatékát. 1471-ben gyermekeivel együtt megvette a Pinka folyón egy malom nyolcadrészét, valamint a hozzátartozó földterületet Nádálján (Horvátnádálja) 26 aranyforintért. Büksi (Bixi) Tamás fiaitól, Páltól és Istvántól.⁴¹ 1477. december 22-én pedig fiaival, Istvánnal és Jánossal együtt 150 aranyforintért Molnasszecsődöt vette zálogba Héderváry Imre macsói bántól.⁴²

A Monyorókerékkal szomszédos Kolom falu végén egy régi kápolna mellett 1473-ban megkezdődtek a monostor építési munkálatai. Mikor a monostor elkészült, Monszlói Csupor Demeter győri püspöknél kieszközölte, hogy a monostor melletti kápolnát Szűz Mária egyházának nevezék. Nevezett fiai 1482-ben Karácsonfalvával (Karácsfa) és a Vashegyen levő két szőlővel gyarapították a monostor birtokait.⁴³ Közülök István

korán elhunyt s az egész vagyon János birtokába került, aki rossz gazda volt, folyton pénzzavarokkal küzdött, gyakran vett fel kölcsönöket zsidóktól, de nem fizette vissza. Mendel, a magyarországi zsidók előljárója, Mátyás királyhoz fordult panaszával, aki 1484. június 23-án Porkoláb Bertalan székesfehérvári bírónak és hivatali utódaihoz, majd 1484. december 18-án az összes hatóságokhoz intézett leirataiban megparancsolja, hogy a leiratát felmutató emberei kérésére Elderbach János bárhol (a városokban, a vásárokon) mutakozó jobbágyságait tartóztassák le, a náluk talált holmit (árucikkeket) foglalják le és tartsák őket fogva mindaddig, míg uruk a nevezett Mendellel szemben fennálló tartozását meg nem fizeti.⁴⁴ Mivel Ellerbach István végrendeletében Hassas (Hásos) felerészét a hozzátartozó halastó felével együtt a Pálos-rendnek hagyományozta, testvére, János, aki ekkor Vas vármegye főispánja volt, 1489. április 16-án szintén végrendelezett. Végrendeletében mindenekelőtt nejeéről, Katalinról gondoskodik. Hassas másik felét Avasalyát (Vasalja), Lapisdorfort⁴⁵ a Monyorókerék melletti Pálos-monostornak hagyományozza s ezenkívül a pornói és a jáki monostorokról is megemlékezik.⁴⁶

Mátyás király váratlan halála után Ellerbach János mint Corvin János párthíve Újlaki Lőrinc hadaihoz csatlakozva, 1490. június elején Budára vonult. Corvin János ügyének bukása után azonban hazatért Monyorókerékre. De mikor a másik trónkövetelő, Miksa római király, 1490 őszén egész Székesfehérvárig nyomult előre, ő is hozzá csatlakozott. Ezalatt Ellerbach János atyjának mostohatestvére, Széchy Miklós volt főlovászmester, a saját, valamint vejének, Kövendi Székely Jakabnak, úgyszintén testvéreinek, Székely Miklósnak hadaival és az Ellerbach János által küldött fegyveresekkel egyesülve, előbb II. Ulászló híveinek Vas és Zala vármegyéekben fekvő birtokait pusztította, majd a Gersei Pethő-család várait, Márványkőt és Kemendet foglalta el. De

³⁷ Orsz. Lev. Dl. 36,706.

³⁸ Holub József: Zala megye története a középkorban. I. 470.

³⁹ Orsz. Lev. Dl. 14,988.

⁴⁰ U. o. Dl. 17,230.

⁴¹ U. o.

⁴² Héderváry-család oklevéltára, I. 413—414.

⁴³ Rupp Jakab: Magyarország Helyrajzi Története, I. 2. 570. — Csánki Dezső: i. m. II. 838.

⁴⁴ Orsz. Lev. Dl. 18,978. és 19,012. — Ányos Lajos orsz. levéltári igazgató úr szíves közlése.

⁴⁵ «intra Tóthfalu et Szent Katalin possessionibus.»

⁴⁶ Orsz. Lev. 19,510. A végrendeletet közli Széchenyi Miklós gróf: A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története, 79. l.

csakhamar megfordult a kocka. II. Ulászló király hadai Kinizsi Pál, Báthori István és Geréb Péter vezérlete alatt Miksa dunántúli hódításait visszafoglalták. Ellerbach János ismét egy csalódással gazdagabban térhetett vissza Monyorókerékre. És bár II. Ulászló kegyelméről biztosította, többé nem vett részt az országos ügyekben.⁴⁷

Ekkor már súlyos anyagi gondokkal küzdött. Gersei Pethő Miklós és unokatestvére, János, ugyan 1492-ben Báthori István országbíró előtt kijelentették, hogy Márványkő és Kemend váraik visszafoglalásánál szenvedett mindennemű kárukat Ellerbach János és István embereinek elengedik, ez a nagylelkű elhatározás azonban már nem sokat segített Ellerbach János nyomasztó anyagi helyzetén. Még ugyanebben az évben egy másik uzsorás, Simon győri zsidó jelent meg II. Ulászló király előtt panaszával, minthogy Elderbach János 1200 frt adósságát nem tudta visszafizetni.⁴⁸ 1493-ban azonban Zápolyai István nádor előtt Budán barátságos egyezséget kötött hitelezőivel, az időközben elhunyt Mendel budai zsidó fiaival: Izsákkal és Jakabbal, másfelől pedig Simon győri zsidóval és kötelezettséget vállalt adósságai kiegyenlítésére.⁴⁹

Ezidőtájt ismerkedett meg Erdődi Bakócz Tamás akkor győri, később egri püspökkel. Csakhamar bensőséges barátság fejlődött ki közöttük. Bakócz Tamás gyakran kisegítette kisebb-nagyobb kölcsönökkel a pazarló főurat. Így azután az uzsorások karmai közül csakhamar kiszabadult, viszont azonban lekötelezettje lett a püspöknek. Mikor a kölcsön összege 40,000 aranyforintra emelkedett, ama kor szokása szerint 1496. március 30-án a pozsonyi káptalan előtt szerződést kötöttek, amelyben egymást kölcsönösen testvéreknek fogadták. A szerződés értelmében Ellerbach János összes birtokai magtalan halála esetén Erdődi Bakócz Tamásra és családjára szállnak, Vörösvár (németül: Rothenthurm) vár és a hozzátartozó uradalom kivételével, melynek életfogytiglani haszonélvezetét nejjének, Katalinnak fenntartotta.

Ezt a szerződést II. Ulászló király is jóváhagyta.⁵⁰

Ellerbach Jánossal még egy ízben találkozunk: midőn 1499. március 29-én Pornón a monostornak Sewcz (Schützen, Német- és Horvátlövő) helységben egy szöllőt adományoz azzal a kikötéssel, hogy családjáért hetenként egy szentmise tartassék. Az erről szóló oklevelet, mely függő pecsétjével van ellátva, mint Vas vármegye főispánja állította ki.⁵¹

Ez az utolsó adat róla, mert miként az Erdődi Bakócz Tamás, akkor már esztergomi érsek — frater adoptivus — által készítettett sírfelirat is tanúsítja, még ebben az évben (1499) elhunyt.⁵²

Ellerbach János halála után Bakócz Tamás azonnal átvette az örökséget. A monyorókeréki várat Kerecsényi György várnagy gondjaira bízta, védelmi állapotba helyezte, sőt lépéseket tett, hogy az özvegy Vörösvár várát a hozzátartozó uradalommal együtt pénzbeli kárpótlás ellenében átengedje. Az özvegy különben még férje életében igyekezett magáról gondoskodni. 1494-ben Héderváry Ozsvát fiaitól, Ferencről, Jánostól, Istvántól és Imrétől 100 magyar aranyforintért zálogba vette Strém, Csákány, Szentkút, Felsőbükkös, Salmar (Zsámánd), Szombatfalva, Sároslak és Aborgáta nevű birtokokat Dienesi pusztával együtt. Ezeket a birtokokat azonban az özvegy halála után Erdődy Péter magához ragadta. Héderváry István, Győr vármegye alispánja, az egyedüli, aki a testvérek között túlélte a mohácsi vészt, Bethlenfalvi Thurzó Elek országbíróhoz fordult panaszával, aki 1529. április 13-án meghagyta a vasvári káptalannak, hogy Erdődy Pétert szólítsa fel az elzálogosított birtokoknak 100 aranyforint átvétele után, Héderváry István részére leendő visszaadására, mert ha azokat nem adná vissza, a király elé fogja megidéztetni.⁵³

Erdődi Bakócz Tamás talán maga sem sejtette, mily hatalmas vagyon került birtokába. Az Ellerbach-család nagykiterjedésű birtokairól némi tájékozást nyerünk a vasvári káptalannak

⁴⁷ Horváth Mihály: Magyarország történelme, III. 238—255. — Fraknói Vilmos: A Magyar Nemzet Története. IV. 350. — Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. 138—173. — Zala várm. tört. Oklt. II. 633. — Orsz. Lev. Dl. 19,807.

⁴⁸ Orsz. Lev. Dl. 22,513.

⁴⁹ U. o. 20,084.

⁵⁰ Orsz. Lev. Dl. 20,400. — Fraknói: Erdődi Bakocs (így!) Tamás primás birtokszerzeményei. Századok, 1888. 115—116. — Széchenyi Miklós gróf: i. m. 21. l.

⁵¹ Orsz. Lev. Dl. 20,827.

⁵² A sírfeliratot közli Nagy Iván i. m. IV. 23.

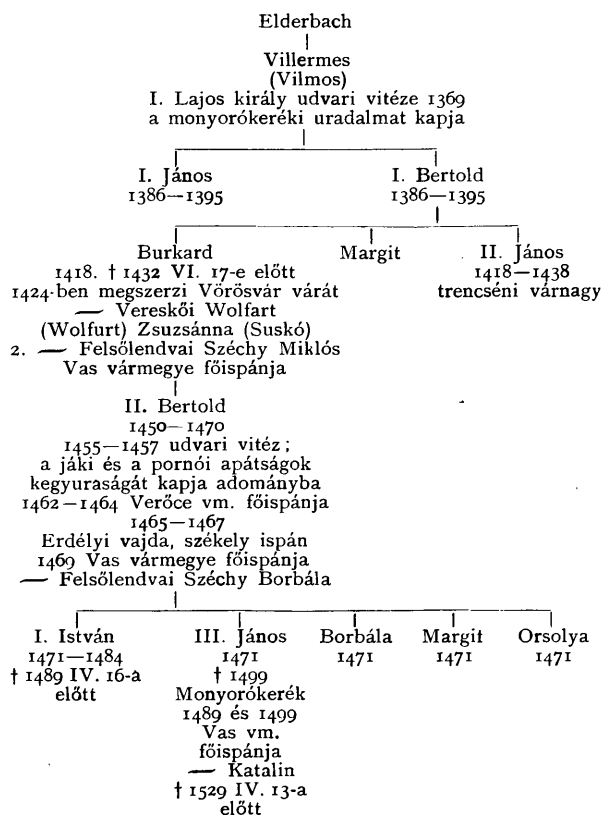
⁵³ Héderváry Oklt. I. 482., II. LIX., LXIV., II. 14—16.

gróf Salm Miklósné Széchy Margit által az Erdődy-, a Batthyány-, a Nádasdy- és a Tharnóczy-családok ellen intézett tiltakozása ügyében 1548-ban kiállított hiteleshelyi kiadványából, mely az Ellerbach János hagyatékát képező birtokokat a következőleg sorolja fel: Vas megyében: Monyorókerék vár és mezőváros, Vép, Szöllös (Gyöngyöszöllös), Kolon (Kólom), Szentpéter (Szentpéterfa), Zeöch (Szöce), Hidashollós, Egyházashollós,⁵⁴ Molnás-Szecsöd (Molnos-Szecsöd, Molnaszecsöd), Sthrem (Strém), Szombatfalva (Szombatfa), Szentkút, Bykes (Németbükkös), Salmar (Zsálmán, Zsámánd), Németlak (Németsároslak), Csákán (Nagycsákány), Aborgáta (Borgáta), Dynnesy puszta (Dinnyési puszta),⁵⁵ Szentkirály (Pinkaszentkirály), Vasalja tartozéka, Vasalla (Vasalja), Bessefalva (Besfa puszta, Taródfa tartozéka), Alsó-Bykes (később Magyar-Büks, Németbükköstől dk.-re, a Strém patak mellett), Peczel (Pecöl), Thoma (lehet, hogy a Taródfával szomszédos Tumesfölde értendő), Megyehíd, Porpác, Thotfalu (Pinkatótfalu), Hassas (Horváthásos és Némethásos), Felső-Belygh (Felsőbeled), Pósa falva aliter Szent Katherina (Pósa-szentkatalin), Hagymás⁵⁶ Alsópokol (Pokolfalu Pornó és Abdalóc között), Egyházas-Füzes, Chypeős-Füzes (Gyepüfüzes), Miske (Pinkamiske), Sárosszék, továbbá a következő helységekben birtokrészek: Thyak (Ják), Zenthmihal (Rábaszentmihály), Veresvár (Vas-vörösvár), Abordorf talán Albersdorf, Óbér,⁵⁷ Leödes (Lödös), Vasszék (Vasveröszék, Kisciklénny vagy Oláhciklénny), Kompolth (Szalónak, Őriszentmárton táján),⁵⁸ Szentmárton (Őriszentmárton), Alsóör, Felsőör, Jobbágy (Vasjobbágyi), Körmend vára és városa, Vasvár városban birtokrészek. Sopron vármegyében: mindkét Répczefő (Répczefej).⁵⁹ Zalában: Paka (Páka mezőváros), Döme-földe, Holtho (Páka tartozéka),⁶⁰ Vetthyen (Vétyem), Olaszlakoza (Olasz-Mihály-lakosa), Zygeth

(Páka tartozéka),⁶¹ mindkét Zebecz (Zebecske, Nova közelében).

Erdődi Bakócz Tamás esztergomi érsek 1517. május 25-én készített végrendeletében unokaöccsének, Erdődy Péter, Vas vármegye későbbi főispánjának, akihez rokonai között a legjobban ragaszkodott, hagyományozta Monyorókerék, Körmend és Vörösvár várakat, a hozzájuk tartozó mezővárosokkal, falvakkal és birtokjogokkal együtt és ezzel őt az ország leggazdagabb főurainak sorába emelte.⁶² Ezt a végrendeletet II. Lajos király 1520. szeptember 4-én megerősítette. Ezzel azután a monyorókeréki uradalom, mely százharminc éven át uralta az Ellerbachokat, az Erdődy-család birtokába jutott.

Az elmondottak alapján az Elderbach- (Ellerbach) család nemzedékrendje a következő:

REISZIG EDE.

⁵⁴ A két Hollós, úgyszintén Schütz (Horvátlövő és Németlövő) Lévai Cseh Péter fia Lászlóé volt; ezeket 1452-54-ben zálogosította el Ellerbach Bertoldnak. Orsz. Lev. Dl. 14, 565. és 14, 826. — Csánki i. m. II. 817.

⁵⁵ Csákány és Strém vidékén. Csánki i. m. II. 744.

⁵⁶ Csánki i. m. II. 753. Polány, Unyom és Szöllös vidékén keresi.

⁵⁷ Csánki i. m. II. 732.

⁵⁸ U. o. II. 766.

⁵⁹ U. o. II. 627.

⁶⁰ U. o. III. 62.

⁶¹ U. o. III. III.

⁶² Fraknoi V.: Erdődi Bakócz Tamás élete, 176. — U. a. Az Erdődi-címer. Turul. 1889. 107. — U. a. Erdődi Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei. Századok, 1888. 125-126.

SKÓCIAI SZENT MARGIT SZÁRMAZÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

Fest Sándor, aki már évekkel ezelőtt két magyar- és két angolnyelvű cikket írt a szent skót királyné származásáról, legújabban ennek a kérdésnek egy egész füzetet betöltő ötödik dolgozatot is szentelt.¹ Mivel a füzetben Fest az e sorok írójától ebben a folyóiratban tavaly megjelent tanulmányról² általánosságban véleményt mond s az abban előadottaknak ötletszerűen kiragadott egyik-másik részével is foglalkozik, helyénvalónak látszik, hogy Fest legújabb dolgozatához néhány megjegyzés fűzessék.

Legelőbb is megemlíteném, hogy e legújabb művében Fest azt a véleményt nyilvánítja, miszerint e sorok írójának dolgozata «lényegében és részleteiben is cáfolgatása», illetőleg «kritikája» az ő korábban megjelent cikkeinek.³ Hogy a dolgozat célja nem Fest cikkeinek cáfolata vagy bírálata, hanem Szent Margit származásának meghatározása, ez világosan kitűnik abból a körülményből, hogy Fest cikkeinek csakis azon részeivel foglalkozik, amelyek a források értékelésére és szövegük magyarázatára vagy történeti tényekre vonatkoznak, ellenben említést sem tesz Fest sajátlagos szellemi munkájáról, t. i. azokról a következtetésekről, amelyek útján végső eredményéhez eljutott, s amely következtetések között például az is olvasható, hogy *Svédországból* azért kellett az ide száműzött két királyfit 1017-ben vagy 1018-ban eltávolítani, nehogy őket Nagy Kanut *Dániában* találhassa, ahová 1019-ben ellátogatott.⁴

¹ Debreceni angol dolgozatok. Kiadja a Tisza István-tudományegyetem angol szemináriuma. I. Skóciai Szent Margit magyar származása. Írta: Fest Sándor. Debrecen, 1939.

² Turul, 1939. évf. I—42.

³ Debreceni i. h. 3 és 75.

⁴ Fest szavai: «Amikor Eadmund Ironside, az angolok utolsó törvényes királya 1016. november 30-án meghalt, két kis fia állott a dán trónbitorló, Nagy Kanut útjában. *Svédországba* küldi a még csak csecsemőkorban lévő kis hercegeket, hogy féltestvére, Olaf, ölesse meg

— Fest sajátlagos szellemi munkájának cáfolását vagy bírálatát különben is már eleve kizárta a források és történeti tények tekintetében minden eddigi cikkében következetesen megnyilvánuló az a sajátságos módszere, amelyet többek között kellően megvilágítanak a Theodorik-féle Szent Margit életrajzról, az Ordericusból vett latinnyelvű idézetről és a «terra Britanorum»-ot említő királyi oklevélről már elmondottak.⁵ Az első kettőre kár volna újólág szót vesztegetni, a harmadikra vonatkozólag azonban az olvasó tájékoztatására most már kifejezetten meg kell jegyezni, hogy az a szerző, aki — mint Fest legújabb dolgozatában is⁶ — az említett királyi oklevéllel foglalkozik, de meg sem említi annak hamis voltát, nyilvánvalóan elmulasztván vagy mellőzvéen Szentpétery Imrének «Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke» című, közismert, alapvető művének használatát, az ezzel a mulasztással vagy mellőzéssel saját munkája fölélt mond ítéletet.

őket. Szégyelte volna, ha ez a gyilkosság Angliában történt volna. A kegyesszívű Olaf nem teljesíti a parancsot, hanem István (!) magyar király udvarába küldi a két kis fiút... Ez alkalmasint még 1017-ben vagy 18-ban történt, hisz Olaf 1018-ban (!) meghalt, Nagy Kanut 1019-ben *Dániába* látogatott el, *nem lett volna bátorságos a kis királyfiakat ott találni.*» (Budapesti Szemle, 1935. évf. 277/8.) — Köztudomású, hogy ez időben Dánia királya Nagy Kanut, Svédország királya Olaf Skötkonung volt, a két ország között ekkor államjogi kapcsolat nem állott fenn.

⁵ Turul i. h. 31. lap 3 jegyzet, 16/17. és 35/36. lap.

⁶ Fest legújabb dolgozatában az oklevélről csupán ez olvasható: «Hol lakhattak az angol királyfiak magyarországi számkivetésük idejében? A közhit (!?) a baranyamegyei ú. n. «terra Britanorum»-ot képzeletileg letelepedési helyüknek, bár maga ez a kifejezés inkább tömeges telepedésre enged következtetni. Hogy a «terra Britanorum» valójában mit jelent, ezt még ma sem tudjuk, mert közelebbi adatok még nem kerültek elő, amelyek a kifejezés értelmét megmagyarázhatnák» (Debreceni i. h. 54.).

A most elmondottakból kifolyólag természetesen az alábbi megjegyzések sem foglalkozhatnak Fest legújabb dolgozatának cáfolásával vagy bírálatával, hanem csupán arra szorítkoznak, hogy a legújabb dolgozatában a források kiválasztásánál, értékelésénél és szövegük magyarázatánál, valamint a történeti tényekre és az irodalomra való hivatkozásnál alkalmazott módszert néhány példával szemléltessék.

A szóbanforgó dolgozatban Fest, a korábbiakkal egybehangzóan azt a véleményt nyilvánítja, hogy «forrásértéket csakis a körülbelül 1150-ig feljegyzett adatoknak lehet tulajdonítani»,⁷ amiből természetszerűleg az következne, hogy a XII. század közepe tájáig keletkezett minden forrás tárgyalandó volna. Ezt az általa megállapított elvet azonban Fest — módszerére igen jellemző módon — úgy alkalmazza, hogy az általa kijelölt korhatáron belül keletkezett, előtte ismeretes, de Agáthának Szent Istvántól való származtatása ellen szóló három krónika közül csak egyet, mégpedig a nagyjelentőségű írónak, Willelmus Malmesbiriensis-nek *Gesta*-jával foglalkozik röviden, annak híradását hiányos megokolással tévesnek mondván,⁸ ellenben a másik két forrást még ennyire

⁷ Debreceni i. h. 5.

⁸ Willelmus Malmesbiriensis híradásáról, amely szerint Edvárd királyfi felesége, Agátha, a magyar királyné «soror»-a volt, Fest a következőket írja: «Eddig is hangsúlyoztam, hogy a «máskor jól értesült gesta-íróknak itt kétségtelenül tévedett», a további kutatások nem változtattak nézetemen. Agátha nem lehetett Gizella királyné huga és mint látni fogjuk, nem lehetett a kiskorú Juditnak sem unokanővére, ha a soror szót ilyen értelemben akarjuk venni. De még, ha Herzog nézete elfogadható volna, még akkor is nehezen tudnám elképzelni, hogy akármely krónikás vagy gestaíró a távol Angliában Agáthának a később magyar királynéval való unokatestvéri rokonságát ismerhette vagy tudhatta volna» (U. o. 33/34.). — Mivel egyrészt Willelmus *nem* állítja azt, hogy Agátha Szent István feleségének, Gizellának a huga lett volna, hiszen *Gesta*-ja mindössze csak magyar királynéről beszél, másrészt pedig Fest *semmivel sem tudta igazolni*, hogy Agátha Juditnak, Salamon király feleségének unokatestvére nem lehetett, megjegyzésének első része semmivel sem ingatja meg a kérdéses fejlegyzés hitelességét. A megjegyzés második részére, amely egyéni képzelettel érvel, a következőket lehet megjegyezni. Kétségtelen, hogy Willelmus sokkal későbbi (1120—1140) fejlegyzése közvetlen ismereten nem alapulhat. Ismeretes azonban, hogy Willelmus kolostora híressé vált könyvtárának megteremtése körül

sem érdemesíti. E két utóbbi közül az egyiket, a Theodorik-féle Szent Margit-életrajzt, amely a szent királyné szentéletű elődeivel negyediziglen foglalkozik, de feltűnő módon Szent István királyt nem említi, Fest egyáltalán figyelmen kívül hagyja. A másik forrás Szent Aelrednek Hitvalló Edvárd királyról írt életrajza. Fest ezt is csak közvetve érinti. Szent Aelred munkáiban ugyanis összesen csak *négy* hely található, amely Agáthának a császárral való vérrokonságát említi. Ezekről a munkákról Fest, a nélkül, hogy címüket megjelölne, ezt írja: «mind a *négy* hely, amelyben Aelred Agáthának a császárral való rokonságáról ír, Florence of Worcester Chronicon-jából, ill. Regalis Prosapia Anglorum-jából való. A stílelemzés, továbbá Florence kifejezésének átvétele (filia germani imperatoris Henrici) eléggé megvilágítja Aelred forrását...»⁹ Mivel az említett *négy* hely közül kettő Szent Aelrednek Genealogia-jában, egy-egy pedig az általa írt Szent Margit-, ill. Hitvalló Edvárd-életrajzban található, Festnek idézett, *négy* helyről szóló megállapítását Aelrednek említett Hitvalló Edvárd-életrajzára is vonatkoztatnunk kell. Ebben a vonatkozásban azonban most idézett megállapítása teljesen alaptalan, amit igazol az a körülmény, hogy az életrajz kérdéses helye, amely így szól: «Imperator Romanus (— Henricus III. —), cuius cognatam (— Agatam —) regis (— Eduardi confessoris —) nepos, filius Eadmundi ferrei lateris (— Edvardus —), unus e duobus, quos exilio Cnuto dampnaverat, uxorem duxit...», semmiképpen sem átvétele Florentius «Eadvardus vero Agatham, filiam germani imperatoris Henrici (— a Prosapia-

serényen tevékenykedett s utóbb annak özöje is volt. Munkáiból megállapítható, hogy igen sok angol forrást, közöttük angolszász krónikákat s Hitvalló Edvárd király egy életrajzát és sok nem angol krónikát is használt. Ismeretes továbbá az is, hogy Willelmus kora után nem egy krónika elpusztult, közöttük olyan is, amely Edvárd királyfi családjára felvilágosítást adott, mint pl. Turgotus krónikája, amelyet Johannes de Fordun, vagy Osbertus de Clara Hitvalló Edvárd-életrajza, amelyet Szent Aelred még felhasznált. Mindezeket tekintetbe véve nem szükséges «elképzelni», — hiszen az elmondottak alapján kézenfekvő — hogy Willelmus honnan merítette tudását Agáthának a magyar királynéval, az angol krónikákban névszerint említett Salamon magyar király feleségével való vérrokonságáról.

⁹ Debreceni i. h. 31.

ban: Henrici III. —) in matrimonium accepit» kifejezésének, sőt e kifejezésből semmiféle «stílelemzés»-sel sem származtatható. Az életrajz e minden ismeretes krónikától teljesen eltérően szövegezett híradásának alapja tehát nem lehet sem Florentius, sem bármely más ismert krónika feljegyzése, annak alapjául nyilvánvalóan Osbertus de Clara-nak ma már elveszett Hitvalló Edvárd-életrajza szolgált, amelyet Szent Aelred munkája megírásához felhasznált.

Azonban nemcsak a most említett két fontos krónikának hallgatással való mellőzése jellemzi Festnek a források kiválasztásánál követett módszerét. Felix Liebermann «Die Gesetze der Angelsachen» című forráskiadványa alapján a korábbi cikkeiben meg sem említett Leges Eduardi confessoris-szal foglalkozván, a források közé sorolja az általa kijelölt korhatárnak minden megokolás nélkül való semmibevevásával a Leges Eduardi confessoris interpolált szövegét tartalmazó «Leges Anglorum Londoniis s. XIII. ineunte collectae»-nek ma már elveszett kéziratát, amelynek szövegét a legrégebb kódexek alapján Liebermann állapította meg és most említett forráskiadványában «Lond.»-nak nevezett. Ez a szöveg — amint Fest írja — «silány munka, tele hibával, sőt hamisítással is, amelyre Liebermann kritikája élesen rávilágít. De e botlások és hibák ellenére is van benne valami, ami érdeklődésünkre számot tarthat.»¹⁰ Ez a valami a Leges Eduardi confessoris szövegébe betoldott, Fest véleménye szerint «felette nevezetes interpoláció: fuitque predicta Margareta generosa valde et optima, scilicet ex parte patris ex nobili genere et sanguine regum Anglorum-Britonum, ex parte vero matris ex genere et sanguine regum Rugorum; sanctissimisque antecessoribus suis in bonis et laudabilis (így!) actibus consilimis preclara effulsit.»¹¹ Ehhez az idézethez közvetlenül hozzáfűzi ezeket a megjegyzéseket: «Itt két mozzanatra figyelmeztetünk. A Leges ezen 1210 körüli interpolációja szerint: 1. Szent Margit édesanyja (Agatha) királyi sarj, a «rugok» királyainak véréből és nemzetségéből való. A menekült angol királyfi a vendéglátó király lányát vette feleségül. 2. A skótok királynéja szent őseihez hasonlító dicséretre méltó életével.»¹²

Az 1. alatti két mondat Agátha származásának háromféle meghatározását adja. Az egyik szerint az orosz királyok véréből és nemzetségéből való, ami megfelel az interpoláció szövegének, a másik szerint királyi sarj, ami nem szabatos kifejezés, a harmadik («az angol királyfi a vendéglátó király lányát vette feleségül») szerint pedig Agátha Nagy Jaroszláv leánya volna, amely meghatározásnak az interpoláció szövegében semmiféle alapja nincsen. Ehhez a harmadik, teljesen önkényes és ezért meglepő értelmezéshez egy sorral utóbb Fest, minden megokolás nélkül, ezt a saját önkényes értelmezésével teljes ellentétben álló s ezért még meglepőbb kijelentését fűzi: «Egy pillanatig sem gondolhatni arra, hogy Agathát Jaroszláv lányának akarná ez az interpoláció feltüntetni.»¹³ Áttérve a 2. alatti «mozzanat» tárgyalására Fest kijelenti: «A szent ősökre való hivatkozás sem lehet célzás orosz ősoktól való származásra.»¹⁴ Majd felvetvén azt a kérdést, «hogy kicsoda *voltaképpen* ez a «rex Rugorum», akinek lányát (!) az idézett feljegyzés szerint (!) Edward angol királyfi feleségül vette és hogy kik Margit skót királyné szent ősei?»,¹⁵ előadja az angolszász trónöröklés rendjéről való nézetét. A hastings-i csata után «a törvényes szokás szerint — írja Fest — Edgarnak, Szent Margit öccsének kellett volna Hitvalló Edward utódjának lennie. És miután Edgar utódok nélkül halt el, ősi jogszokás szerint Szent Margit fiai törvényes örökösei az angol koronának», amihez nyomban hozzáfűzi, hogy «a «Lond.» (—vagyis a tárgyalt interpoláció —) írója Szent Margit és fiai trónöröklési jogát ismeri el.»¹⁶ Az angol trónöröklésről mondottakból s különösen az utolsó megállapításból az elfogulatlan olvasó bizonyára arra következtetne, hogyha a «sanctissimi antecessores» kifejezés nem lehet «célzás (— az anyai ági —) orosz ősoktól való származásra», akkor ezek a szavak nyilván Szent Margit atyai elődeire, a szentéletű angolszász királyokra vonatkoznak, hiszen az interpolátor, amint Fest is kifejezetten megemlítette, Szent Margit és fiai angol trónigényét ismeri el. Fest azonban módszer segítségével egészen más eredményre jut. Miután előbbi alaptalan és önkényes állítását

¹⁰ U. o. 40.

¹¹ U. o. 39. és 80.

¹² U. o. 39.

¹³ U. o. 39.

¹⁴ U. o. 39.

¹⁵ U. o. 39/40.

¹⁶ U. o. 40.

megismételve újból azt írta, hogy Edvárd királyfi a «rugok» felett uralkodó «király lányát kapta feleségül»,¹⁷ kijelenti: «A Leges Edwardi Confessoris e XIII. század elejéről származó toldaléka tehát teljesen ugyanazt mondja, amit Ordericus Vitalis és Gaimar állított: hogy Edward a vendégfogadó király lányát vette feleségül»,¹⁸ amely állításához, cikkének végső következtetését már e helyen levonva és indokolásul felhasználva, hozzáfűzi: «Ha már most a jól értesült worcesteri krónikákat idézem, amelyek szerint Edward királyfi Magyarországon nőtt fel, itt nősült meg, nem juthatok más következtetésre, mint arra, hogy az angol királyfi Szent István királyunk lányát vette feleségül. Új mozzanat a tárgyalt interpolációban az, mely Szent Margitot szent «őseihez» hasonlítja. Hangsúlyozom a többes számot. Mert a «sanctissimi antecessores» között van Margit nagyatyja, Szent István, az ő sógora, II. vagy Szent Henrik és Margit nagybátyja, Szent Imre! Ez az egyedüli forrás, mely Margit szent őseit említi...»¹⁹ Fest emez állításaihoz a következőket kell megjegyezni. A Leges interpolációja szerint (amint már említettett), Agátha az orosz királyok véréből és nemzetségéből való, míg Ordericus szerint Salamon hun király, Gaimar szerint pedig a magyar király leánya. Ez a három feljegyzés tehát semmiképpen sem mondja «teljesen ugyanazt», hogy t. i. «Edward a vendégfogadó király lányát vette feleségül.» — A «worcesteri krónikák»-nak (ezek alatt Fest csak az angolszász krónikában az 1057. évnél olvasható verset és Florentius Chronicon-ának első helyét értheti) az a híradása, amely szerint Edvárd királyfi Magyarországon nőtt fel, hiányos értesülésből származó téves állítás, amit a források értékelésénél alkalmazott módszer megvilágítására utóbb elmondandók részletesen igazolnak. — Az interpolációban nem «új mozzanat» az, hogy «Szent Margitot szent «őseihez» hasonlítja» és maga az interpoláció sem «az egyedüli forrás, mely Margit szent őseit említi», hiszen a királyné szentéletű, mégpedig atyai ági, angolszász királyi elődeivel, akiket Fest egyetlen szóval sem említ, negyedízigen részletesen foglalkozik az egy századdal korábban keletkezett

Theodorik-féle Szent Margit-életrajz. Ezt az életrajzot azonban Fest, bár vele korábbi három cikkében röviden foglalkozott, nem tudni mi okból, ötödik dolgozatában (amint már említettett), egy szóra sem méltatta.

A módszere segítségével elért s fentebb szó szerint idézett eredményei alapján Fest utóbb megjegyzi, ez az interpoláció «arra figyelmeztet, hogy a (—Leges Eduardi confessoris-ban olvasható —) «terra Rugorum»-on *tulajdonképpen* Magyarországot, a «rex Rugorum»-on pedig a magyar királyt (— Fest szerint Szent Istvánt —) kell értenünk...»²⁰ Ez a megjegyzés, amelyből nyilvánvalóan kitűnik, hogy az Agátha orosz származásáról szóló, kétségtelenül téves híradást tartalmazó és csak a XIII. század elején keletkezett interpolációt Fest azért sorolta a források közé, mivel úgy véli, hogy módszere segítségével sikerült annak olyan értelmet adnia, amely Agáthának Szent Istvántól való állítólagos származását valószínűsítheti, a Leges Eduardi confessoris szövegében két súlyos akadályba ütközik. A Leges ugyanis egyik kifejezésében (Eadwardus... aufugit... usque ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam) nem Magyarországot, hanem kétségtelenül, mégpedig kétféleképpen Oroszországot említi, másik kifejezésében (rex ipsius terre, Malesclodus nomine,) pedig nem Szent Istvánt, hanem Nagy Jaroszlávot nevezi meg, aki abban az időben valóban az oroszok fölött uralkodott. E két akadály elhárítására Fest, amint utóbb az irodalomból való idézésének szemléltetésére előadandó példából ki fog tűnni, módszere segítségével igen egyszerű megoldást talált.

A források értékelése tekintetében elég a legrégibb feljegyzésre, az angolszász krónikában az 1057. évnél olvasható versre utalni, amelyről Fest a következőket írja: «Szívesen elhiszem és természetesen tudom is, hogy az angolszász krónika 1057-i feljegyzése... csakis 1066 után... íródhatott.»²¹ De ha valamit 10—20 évvel az esemény megtörténte után jegyezték fel, ez nem kortársaktól való feljegyzés? Nem szabad az angolszász krónika forrásértékét lekicsinyelnünk azért sem, mert a szűkszavú szöveg szerint Kanut

¹⁷ U. o. 41.

¹⁸ U. o. 41.

¹⁹ U. o. 41/42.

²⁰ U. o. 60/61.

²¹ Ezt a tudását Fest korábbi cikkeiben sehol sem árulta el. V. ö. Turul, 1939. évf. 3. l. 8. jegy.

király Edward királyfit Magyarországra küldte. Igen jól tudjuk, hogy a királyfiak csak kerülő úton kerülhettek magyar földre, de hogy számkivetésük előbbi helyéről vagy helyeiről itt nincsen szó, azt az angolszász krónika jól ismert szükségessége magyarázza. Nem osztom Herzog véleményét abban sem, hogy az angolszász krónika e hiányos közléséből a feljegyzés egyéb adatainak megbízhatatlanságára lehetne következtetni. Hogyan? Ha valamelyik feljegyzésnek egy-egy adata hiányos, vagy téves, akkor az egész feljegyzés megbízhatatlanságára kell következtetnünk?» S ugyanezen a helyen az egyik jegyzetben azt állítja, hogy «Herzog . . . az angolszász krónika szavait »a legnagyobb kétkedéssel« fogadja, mert ez nem közli, hol voltak a királyfiak (— helyesen Edvárd királyfi, mivel a vers egyedül őt említi —) mielőtt magyar földre jöttek . . . »²²

A forrásértékelésről általánosságban szóló és kérdő mondat alakjában fogalmazott az az állítás, mintha e sorok írójának nézete szerint «egy-egy adat hiányos vagy téves» voltából «az egész feljegyzés megbízhatatlanságára» kellene következtetni, minden alap nélkül való vád. Az angolszász krónikának forrásértéke ugyanis sem általánosságban, sem pedig a benne feljegyzett vers tekintetében nem kicsinyeltetett. A vers keletkezéséről e sorok írója megállapította ugyan a terminus post quem-et, az 1066. évet, ebből a körülményből azonban a versben foglalt adatok megbízhatóságára semmiféle következtetést sem vont le. Mivel a krónika időbeli terjedelméből önként adódik a terminus ante quem, az 1079. év, a verset természetesen a tárgyalandó források közé sorolta, azt a kérdést azonban, vajjon az 1066 és 1079 között keletkezett vers ismeretlen szerzője az 1016 táján született és 1057-ben elhunyt Edvárd királyfi kortársa volt-e, mint amúgy is megoldhatatlant, fel sem vetette. — A szüksézávának éppen nem mondható versben olvasható állítások vizsgálatánál azt a körülményt, hogy a vers «nem közli, hol voltak a királyfiak (— helyesen Edvárd királyfi —), mielőtt magyar földre jöttek», meg sem említette. A vizsgálat kizáróan e verssorokon alapult: «Ezt az ethelinget (t. i. Edvárdot) Kanut király elküldte Magyarországra, hogy elpusztíttassék, ő azonban ott derék férfúvá

serdült . . . ». E verssorok első állítása szerint Nagy Kanut Edvárd királyfit közvetlenül Magyarországra küldte volna, amit Fest, összes cikkeinek tanúsága szerint, szintén téves híradásnak tekint. Második állítása szerint Kanut király Edvárd királyfit azért küldte volna Magyarországra, hogy ott — Szent István országában! — elpusztíttassék, amely állítást Fest, bár hozzá sem korábbi cikkeiben, sem legújabb dolgozatában semmiféle megjegyzést sem fűz, nyilvánvalóan szintén tévesnek kell, hogy tartson. Ebből a két, kétségtelenül téves állításból vonatott le az a következtetés, hogy a belőlük adódó s velük legszorosabban összefüggő harmadik állítást, amely szerint Edvárd királyfi «azonban ott (t. i. Magyarországon) derék férfúvá serdült», a legnagyobb kétkedéssel kell fogadni.²³ E sorok írója tehát nem a vers közlésének — Fest szerinti — hiányosságából, hanem két feltétlenül téves állításából vont le következtetését, azonban nem általánosságban az angolszász krónikára, sem a vers egyéb adataira, hanem kizáróan a versnek egyetlenegy, most említett állítására.

Minthogy a verset és Florentius Chronicon-ának vonatkozó helyét e sorok írója tanulmányában tartalmilag részletesen egybevetette, és az angol krónikák egy csoportjának hiányos értesülésére is utalt,²⁴ nem látszott szükségesnek a vers három téves állításának, az említett két helyen elmondottakból úgysí önként adódó keletkezését bővebben előadni. Mivel azonban Fest a vers harmadik téves állításáról azt írja, hogy «a kifogásolt részt, mely szerint Edward királyfi Magyarországon nőtt fel, hitelesnek, történeti valónak veszem, mert az angolszász krónika közlését megerősíti valamennyi (!) angol krónika, de különösen az, melynek az angolszász krónikával való belső kapcsolatát az imént vázoltuk: Florence of Worcester Chronicon-ja»,²⁵ a három téves állítás keletkezését közelebbről is meg kell világítani. Az angolszász krónika versének és a Florentius Chronicon-ában foglalt feljegyzésnek tartalmi egybevetéséből világosan kitűnik, hogy a vers szerzője a királyfi zsenge gyermekkorában (1017) történt eseményről csak annyit tudott, hogy Nagy

²² Debreceni i. h. 21. l. és u. o. 8. jegyzet.

²³ Lásd Turul i. h. 3—4.

²⁴ U. o. 5—6 és 35. l. 1. jegyzet.

²⁵ Debreceni i. h. 21/22.

Kanut király Edvárdot elpusztításra szánva Angliából száműzte, a második, szintén angol-országi eseményről (1057) pedig csak annyi értesülése volt, hogy Edvárd királyfi feleségével, a császárral vérrokon Agáthával és gyermekeivel együtt Magyarországból érkezett vissza hazájába, ahol korán bevégezte életét. A két időpont között lefolyt négy évtizedben történt eseményekről azonban nyilvánvalóan semmiféle értesülése sem volt, amiért is a négy évtizedet áthidalandó, az előtte ismeretes híreket egybekapcsolta. Így keletkezett első téves állítása, amely szerint a királyfi közvetlenül Magyarországra száműzetett volna, amiből önként adódott második téves állítása, amely szerint Kanut Magyarországon kívánta a királyfit elpusztíttatni, s mindkettőből — a királyfi életben maradván — szükségszerűleg adódott harmadik téves megállapítása, hogy Edvárd «azonban ott» t. i. Magyarországon derék férfiúvá serdült. Florentius, aki Chroniconában kétségtelenül az angolszász krónikát is felhasználta, a versben foglalt adatokat részben kiegészítette, részben helyesbítette. Nemcsak az 1057-ben hazatérő királyfi családjáról ad a versnél sokkal bővebb felvilágosítást, hanem a száműzetésről is, megjegyezvén, hogy Nagy Kanut pusztulásra szánva Edvárdal együtt testvérét Edmundot is száműzte, mégpedig 1017-ben, Svédországba. Abból a körülményből azonban, hogy Florentius azt a magyar királyt, akihez szerinte a királyfiak még zsenge korukban Svédországból közvetlenül küldettek volna, tévesen Salamonnak nevezi, arra kell következtetni, hogy az 1017 és 1057 közötti időben történekről neki sem volt értesülése. Nyilvánvalóan ez az oka annak, hogy Florentius az említett nagy időköz áthidalására az általa felhasznált angolszász krónikából nemcsak átvette a téves állítást, amely szerint Edvárd már gyermekkorában érkezett volna Magyarországra, hanem azt a királyfi testvére, Edmundra is — bár őt a vers meg sem említi — kiterjesztette és utóbbiról, mivel Edvárdal nem tért vissza hazájába, az időpont egészen bizonytalan meghatározásával («processu temporis») azt írta, hogy Magyarországon halt meg. A Chroniconnak ez az angolszász krónika hatása alatt keletkezett helye tehát nem alkalmas arra, hogy a vers amaz állításának, amely szerint Edvárd királyfi már zsenge gyermekkorában érkezett volna Magyarországra, hiteles-

séget adjon. Nem alkalmas erre az a négy krónika sem, amelynek feljegyzései a Chronicon kifejezéseit teljesen vagy részben ismétlik, vagyis közvetlenül vagy közvetve a Chronicon s általa a vers hatása alatt keletkeztek, sem pedig a többi krónika, amelyek a vers amaz állításának többé-kevésbé ellentmondanak.²⁶

A szöveg magyarázatának módszerére jellemző példát ad Fest, amidőn ötödik cikkében a »germanus« szóról írván, önmagáról megállapítja: «én magam, »sógor« értelmében vettem a szót eddig is», és ehhez megokolásul hozzáfűzi, hogy »itt főleg Ordericus Vitalis (— akinek megbízhatatlanságát ugyanebben az ötödik cikkében maga Fest is kifejezetten elismeri²⁷ —) tudatos (!) változtatására támaszkodtam, amikor forrásának, Florence of Worcesternek »filia germani imperatoris Henrici«-jét a »filia regis Hunorum«-mal azonosítja (!)«. ²⁸ Eltekintve Festnek az állítólagos tudatos változtatásról és az állítólagos azonosításról szóló, meg nem indokolt, önkényes állításaitól, meg kell jegyezni, hogy ő ebben az esetben az általa korábban elmondottakról — úgy látszik — teljesen elfeledkezett. Ugyanis korábbi négy cikke közül az egyik angolnyelvűben minden megokolás nélkül kijelentette, hogy a »germanus« szó értelme »ez esetben sógor«, másik angol- és két magyarnyelvű cikkében pedig — Ordericus-ról és Florentiusról szót sem ejtve — *egyedül és kifejezetten* a (legújabb dolgozatában már meg sem említett) Thesaurus Linguae Latinae című szótárra hivatkozott s annak egyik, a *dolgok* (nem

²⁶ Florentiusnak a királyfiak zsenge korára vonatkozó kifejezését (illos ad regem Hungarorum, Salomonem nomine, *misit nutriendos, vitaeque reservandos*) ismétlik Simeon Dunelmenis (*misit nutriendos, vitaeque reservandos*), Szent Aelred Genealogiájában (*eos destinat nutriendos*) és Szent Margit életrajzában (*vitae reservandos misit*), valamint a Chronicon Mailrosensis monasterii (*eos ad regem Ungarie Salomonem nutriendos misit*). Teljesen eltérő kifejezést használ Willelmus Malmesbiriensis (*Hunorum regem petierunt*), Ordericus Vitalis (*orta occasione regi Hunorum illos quasi nepotes suos obsides dedit*) és Gaimar, aki a Magyarországra való érkezés előtt száműzetésben eltöltött tizenkét esztendőről ír (*bien passé dusse anz*). E források szövege közöltetett a Turul 1939. évfolyamának 38—42. lapjain olvasható Függelékben I. 5a, I. 9a 2, I. 9c és II. 5; — ill. I. 6a, I. 7a és I. 8a jelzések alatt

²⁷ Debreceni i. h. 22—27.

²⁸ U. o. 70.

személyek!) egymáshoz való viszonyára vonatkozó helyét²⁹ *csonkán* idézve következtette teljesen alaptalanul és tévesen, hogy a »germanus« szó a személyek egymáshoz való viszonyában sógort is jelenthet. Erről a korábbi négy cikkében hangoztatott állításáról, amely látszólag az általa idézett híres szótáron alapszik, ötödik cikkében már így vélekedik: »Jól tudom, hogy a »germanus« kifejezésnek magyarázata nyelvi szempontból nem lehet kielégítő.«³⁰ Nyilván azért, mivel ez a magyarázat nyelvi szempontból nemcsak nem kielégítő, hanem teljesen elfogadhatatlan, Fest kevéssel utóbb kijelenti, hogy »valami *elfogadható* magyarázatát a »germanus« szónak mégis csak keresnünk kell...»,³¹ amihez utóbb hozzáfűzi »azt hiszem . . . *más úton* kell a kifejezés florence-i értelmét keresnünk.«³² Ennek a »más« útnak, amelyre Fest csak legújabb, ötödik cikkében lépett, kiinduló pontja az a tény, hogy »ott van a korabeli angolszász krónika, ennek worcesteri változata«, amely tényből — Fest véleménye szerint — »joggal tételezhetünk fel» (— előtünk ismeretlen és semmivel sem valószínűsíthető —) »ó-angol feljegyzést.« »Valószínűnek tartom — írja Fest — hogy Florence (— ezekben az ismeretlen és indokolatlanul feltételezett —) ó-angol feljegyzésekben »brodhor« szót olvashattott», sőt szerinte az is valószínű, hogy ez a szó »itt sógor értelemben« használtatott, aminek azonban — Fest érvelésének lényeges kárára — ellentmond az angolszász krónika, amelyben ez a szó fitestvért jelent. Végül úgy véli, hogy »ha ott (— t. i. az ismeretlen és indokolatlanul feltételezett ó-angol feljegyzésekben —) Agathát úgy jelölték meg, mint a császár »brodhor«-jának . . . a lányát, Florence a »brodhor«-on könnyen »germanus«-t érthetett.«³³ Bár ez a több alaptalan és önkényes feltevésen felépített magyarázat éppen olyan elfogadhatatlan, mint a korábbi cikkeiben előadott s látszólag a Thesaurus Linguae Latinae-ből következtetett értelmezés, Fest mégis azt

véli hogy a »germanus« szó »elfogadható magyarázata« megtalálta és ezzel célját is elérte, vagyis sikerült a megbízhatatlan Ordericus téves feljegyzésének (filia regis Hunorum) értelmét a megbízható Florentius feljegyzésébe (filia germani imperatoris Henrici) belemagyarázni, ami aztán arra a meglepő, teljességgel alaptalan kijelentésre ragadja, amely szerint »a kifejezésnek ez az értelmezése tökéletesen kiegyenlíti (!) az összes (!) forrásoknak idevonatkozó látszólagos (!) ellentétjeit . . .«³⁴

Hasonló módszert követ Fest akkor is, amikor történeti tényekre hivatkozik. Miután korábbi cikkeiben azzal az ő végső következtetésének támogatására önkényesen felvetett lehetőséggel ismételt foglalkozott, vajjon Edvárd királyfi nem lehetett-e Aba Sámuel ellenkirálya, ötödik dolgozatában e feltevéséről így nyilatkozik: »szívesen elhiszem, hogy Edward királyfinak a magyar trónöröklés kérdéséhez soha nem volt semmi köze. Ezt magam is beláttam, mert . . . idegen származású szóba sem jöhetett magyar királyjelöltnek mindaddig, amíg Árpád nemzedéke él . . .«³⁵ Hogy Aba ellenkirálya nem Edvárd királyfi volt, ezt a krónikák kétségtelen hitelű adatai bizonyítják, nem pedig Festnek teljesen téves megokolása, hiszen Szent István után először Péter, majd Aba Sámuel, utóbb ismét Péter uralkodott, akiknek egyike sem volt Árpád nemzedéke.

Fest módszerére azonban még jobban rávilágít az a mód, ahogyan az irodalomra való hivatkozásoknál eljár. Elmellőzve az olyan eseteket, mint például a W. F. Skene-féle előszóra való teljesen céltalan és eredménytelen hivatkozás (amely kiadványra egyébként, úgy látszik, éppen e sorok írója hívta fel Fest figyelmét), vagy pedig a Gard helységnév változatainak és az 1330. évi adatnak említése, amely adatok a Fest által idézett Lipszkyben természetesen nem találhatók:³⁶ elegendőnek látszik csupán a Leges Eduardi confessoris egy helyének Felix Liebermann »Die Gesetze der Angelsachsen« című forráskiadványából való önkényes idézésére rámutatni, amelyről tiszta képet ad a két szöveg szembeállítás:

²⁹ A szónak jelentése a valóságban az említett szótár szerint: »de rebus, nisi . . . de hominum secta: i. q. affinis, propinquus sim., similis, par . . .« A szó jelentésének Fest-féle téves magyarázata v. ö. Turul i. h. 33. l. 3. és 5. jegyzet.

³⁰ Debreceni i. h. 71.

³¹ U. o. 71.

³² U. o. 71.

³³ U. o. 72.

³⁴ U. o. 72.

³⁵ U. o. 23.

³⁶ U. o. 11–15 és 30.

F. Liebermann:

«[35] Iste supradictus Eadmundus habuit filium quendam, qui vocatus est Eadwardus. Qui mortuo patre, timore regis Cnuti aufugit de ista terra usque ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam. Quem rex ipsius terre, Malesclodus nomine, ut audivit et intellexit, quis et unde esset, honeste retinuit eum.

[35, 1] Et ipse Aedwardus accepit ibi uxorem ex nobili genere, de qua ortus est ei Eadgarus adeling et Margareta regina Scotie et Cristina soror eius.

[35, 1a] — Cui Cristine rex Eadwardus dedit terram, quam habuit postea Radulfus de Limisei —

[35, 1b] Propter quem misit rex Eadwardus, avunculus eius, et fecit eum ad se venire . . . »

(Die Gesetze der Angelsachsen. I. 664—665.)

Liebermann a fenti szövegben a «35, 1a» jelzésű paragrafust képező és nyugjelek közé helyezett mondatról ezt írja: «... der folgende *Paragraph* ... der *allein* eine *nicht königliche Person*, sowie eine *locale Einzelheit* erwähnt, und sich schon *aus stilistischen Gründen*, weil er *nämlich den Satzbau stört*, als eine *Einschiebung* kundgibt». ³⁷ Nem lehet tehát vitás, hogy Liebermann megállapítása szerint az általa közölt szövegben egyedül a nyugjelek közé helyezett, külön szakaszt képező, egyetlen mondat a betoldás. Fest ellenben a Liebermann-nál paragrafusokra osztott szöveget — nem törődve azzal, hogy így Liebermann fenti, Fest által is ³⁸ idézett, paragrafushoz fűzött megállapítása érthetlenné válik — folyamatosan közli, ami által lehetősége nyílt arra, hogy a Liebermann által közölt szövegben a «35, 1a» paragrafus «Cui» kezdő szava előtt álló nyugjelet a «35» paragrafus második mondatának «Qui» kezdő szava elé helyezze, s egy szót sem ejtve arról, hogy az interpoláció terjedelme tekintetében véleménye Liebermannétól eltér, sőt

Fest Sándor:

«Iste supradictus Eadmundus habuit filium quendam qui vocatus est Eadwardus. — *Qui mortuo patre, timore regis Cnuti aufugit de ista terra usque ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam. Quem rex ipsius terre, Malesclodus nomine, ut audivit et intellexit quis et unde esset, honeste retinuit eum. Et ipse Aedwardus accepit ibi uxorem ex nobili genere, de qua ortus est ei Eadgarus adeling et Margareta regina Scotie et Cristina soror eius. Cui Cristine rex Eadwardus dedit terram, quam habuit postea Radulfus de Limisei.* — Propter quem misit rex Eadwardus, avunculus eius, et fecit eum ad se venire . . . »¹

¹ Az 1130 körüli interpolációt dült betűkkel közöljük. Az előtte álló és utána következő mondat szerkezete kétségtelenül bizonyítja az interpolált rész terjedelmét. — Liebermann id. m.»

(Debreceni i. h. 80.)

ismételten Liebermannra hivatkozva ³⁹ úgy tűntesse fel Liebermann-nak az interpolációra vonatkozó megállapítását, mintha az nem a Liebermann-nál nyugjelek között álló egy, hanem a Festnél nyugjelek között álló és dült betűvel szedett négy mondatra vonatkoznék.

Fest, miután ezzel a módszerével a Legesnek azt a két mondatát, amelyben az «usque ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam» és a «rex ipsius terre, Malesclodus nomine» kifejezések foglaltatnak, Liebermann nevében interpoláltak tüntette fel és ezáltal hitelüket megingatta, ezzel az eredménnyel még nem elégszik meg. Az idézett első kifejezésnek önkényesen azt a jelentést tulajdonítván, hogy «Edward egészen a »rugok« földjéig menekült, melyet *helyesebben* (!) »Russeia«-nak hívnak», módszerének megfelelően ebből az önkényes értelmezéséből azonnal levonja a neki kíváncsatos következtetést, amely szerint a szöveg írója előtt «sem egészen világos fogalom a »rugok földje«, különben nem nevezné *helyesebb nevén* (!) »Russeia«-nak.»⁴⁰ — Az idézett második kifejezésről pedig

³⁷ Liebermann: Über die Leges Edwardi confessoris. Halle a. S. 1896. 10.

³⁸ Debreceni i. h. 35. l. 59. jegyzet.

³⁹ Debreceni i. h. 35/36. l. és u. o. 59. és 60. jegyzet, valamint a fenti, Fest-féle szöveg jegyzete.

⁴⁰ U. o. 58.

azt írván, hogy Nagy Jaroszláv neve «francia alakban kétségtelenül francia ember tollából került a Leges szövegébe», kijelenti: «Ebből pedig azt következtetem, hogy a Leges francia szerzője csempészte be (— ugyan mi célból? —) a »Malesclodus« nevet...».⁴¹ Ennél a kijelentésnél Fest hivatkozik ugyan Liebermann ama megállapítására, hogy a Leges írója «gallolatin» műveltségű,⁴² ellenben Liebermann azon további megállapításának, amely szerint az Oroszországról és Nagy Jaroszlávról szó feljegyzés teljes hitelű, becses híradás («das Stückchen wertvoller Kunde»), cáfolatába már nem bocsátkozik, jöllehet ez Fest ellenkező felfogásának igazolására elengedhetetlenül szükséges volna.⁴³ A «becsempészés»-re vonatkozó kijelentését, úgy látszik, Fest nem találja teljesen megnyugtatónak, különben nem fűzné hozzá ezt a megjegyzést: «Nem tudom magamnak megmagyarázni, hogy ez a francia krónikákból ismert, franciásan elferdített név hogyan származhatik feltételezett, 1040 körül Angliában írt hiteles időtáblákból?»⁴⁴ — Edvárd királyfinak Oroszországba történt meneküléséről, az orosz udvarban való tartózkodásáról és itt kötött házasságáról szóló híradásokat az 1115 vagy 1130 után keletkezett Leges szerzője (akinek mindezekről közvetlen értesülése nem lehetett) Liebermann véleménye szerint angliai szájhagyomány, e sorok írójának négy különböző alaptól kiinduló következtetése szerint pedig Angliában 1043 táján és utóbb keletkezett feljegyzések alapján írta. A Legesben megnyilvánuló felfogásból, szövegének szórendjéből, valamint egyes kifejezéseiből Liebermann kétségtelenül megállapította, hogy írója «gallolatin» műveltségű volt, s úgy véli, hogy valószínűleg Normandiából vagy Flandriából származott. Akár angol szájhagyományból, akár évtizedekkel korábban keletkezett angolországi feljegyzésekből merítette is értesüléseit a Leges

írója, természetes, hogy azokat műveltségének megfelelő módon jegyezte fel. «Gallotin» műveltségének, nem pedig a híradás forrásának, vagyis az angolországi szájhagyománynak vagy korábbi feljegyzéseknek tulajdonítandó tehát a Leges «gallolatin» szórendje csakúgy, mint néhány «gallolatin» kifejezése is, így pl. a Rugi és Malesclodus szavak. — Vajjon mindezek után az elfogulatlan olvasó hajlandó-e elhinni, hogy az «ad terram Rugorum, quam nos vocamus Russeiam» és a «rex ipsius terre Malesclodus nomine» kifejezések alatt nem Oroszországot és az ebben az időben az oroszok fölött uralkodó Nagy Jaroszlávot, hanem — amint Fest írja — «tulajdonképpen Magyarországot, ... a magyar királyt (— Szent Istvánt! —) kell értenünk...»? ⁴⁵

Ezt a néhány példával szemléltetett módszert ismervén, e sorok íróját nem lephette meg, hogy a tanulmányában előadottakat — amelyek közül Fest számos megállapítást és érvelést hallgatással mellőzött — ötödik dolgozatában Fest szinte kivétel nélkül az olvasót tévedésbe ejtő módon adja elő. Így például, hogy a sok eset közül csak egy említettessék, mikor «az angol krónikák még egy zavaró (!?) mozzanatával, a «germanus» kifejezés jelentésével» foglalkozik, ezt írja: «Herzog... (szerint)... III. Henrik császár «germanus»-áról van szó», amihez nyomban hozzáfűzi: «Féltestvér» értelemben veszi (— t. i. Herzog —) a kifejezést...»⁴⁶ S miután Fest is megállapította, hogy a császár legifjabb féltestvér-bátyja, az 1012 után született Hermann aligha lehetett Agátha atyja, így folytatja: «Marad még két «germanus»-jelölt: Liudolf és Sváb Ernő herceg. Egyikük sem lehetett Agátha atyja. Liudolf 1038-ban halt meg. Két fia volt: Bruno és Eckbert... Lánya is volt Liudolfnak: Ida von Elsthorpe. De Sváb Ernő hercegről sem lehet szó, mint Agatha atyjáról. Herzog... figyelmét kikerülte Konrád császár életírójának, Wiponak elbeszélése Ernő herceg szomorú végéről. Mikor halála hírért vitték a császárnak, ez így szólt: «Raro canes rabidi foeturam multiplicabunt.»», ami «nem támasztja alá azt a nézetet, hogy Ernő hercegnek gyermekei lettek volna».⁴⁷ Ezt a véleményét

⁴¹ U. o. 38.

⁴² U. o. 38. l. 67. jegyzet.

⁴³ Hogy Fest Liebermann-nak a fenti kérdésben való álláspontját ismerte, kitűnik egyik jegyzetéből (Debreceni i. h. 36. l. 61. jegyzet). E jegyzetben ugyanis — bár egészen más vonatkozásban — idézi Liebermann-nak azt a mondatát, amelyben történetesen Liebermann-nak a híradás hitelességét hangsúlyozó, általam fent idézett szavai is benne foglaltatnak.

⁴⁴ Debreceni i. h. 38.

⁴⁵ U. o. 60/61.

⁴⁶ U. o. 63.

⁴⁷ U. o. 65.

utóbb ezzel a kijelentéssel erősíti meg: «Breszlau nem hiszi, hogy Sváb Ernő hercegnek felesége, gyermeke lett volna».⁴⁸ Mindezek alapján Fest így vélekedik: «Az a lehetőség, hogy (— Agátha atyja —) császári testvér vagy féltestvér lehetett, most már kimerült».⁴⁹

Az a körülmény, hogy az irodalom Liudolf grófnak csak három gyermekét említi, Festen kívül bizonyára senkinek szemében sem bizonyítéka annak, hogy a grófnak egy negyedik, Agátha nevű gyermeke ne lehetett volna.⁵⁰ Az Ernő herceg halálával kapcsolatban Viponál olvasható közmondásra nézve pedig meg kell jegyezni, hogy Fest elmulasztotta idézni az azt közvetlenül megelőző, «hoc (— t. i. Ernő herceg halála —) cum nunciatum esset imperatori, *fertur dixisse*:» mondatot, amelyet a közmondás értékelésénél nyilvánvalóan tekintetbe vett H. Breszlau, mikor munkájának Fest által idézett helyén⁵¹ a közmondásról csupán ennyit írt: «Bekanntlich haben trotz des bekannten Wortes, welches Wipo . . . Konrad II. beim Empfang der Nachricht vom Tode des Herzogs *in den Mund legt*, ältere und neuere Forscher (u. A. Gebhardi, Wedekind, Stälin, Cohn, Dehio) angenommen, dass . . . Ida de Elsthorpe . . . seine Tochter gewesen sei». E sorok írója tehát a «harapós kutyákról» szóló, dolgozata megírásakor előtte ismeretes közmondással való foglalkozást azért mellőzhette teljesen, mivel korántsem áll egyedül azzal a felfogásával, amely szerint a császár állítólagos mondása nem elegendő bizonyíték arra, hogy Ernő hercegnek nem lehetett gyermeke. Tehette ezt annál is inkább, mivel azt a feltevést, hogy Agátha a herceg leánya lehetett, csak mint egy, kizáróan az argumentum e silentio-n nyugvó lehetőséget tekintette említésreméltónak.

Festnek ebben a kérdésben tett minden észrevétele különben már csak azért is teljesen alaptalan, mivel e sorok írója a «germanus» szóról sohasem állította, hogy annak jelentése akár általánosan, akár pedig ebben az esetben kizáróan

féltestvér, hanem az írta, hogy az «a legszűkebb értelemben egy atyától és egy anyától született testvért, de legtágabb értelemben is vérrokont jelent»,⁵² sőt ebből kifolyólag utóbb kifejezetten megjegyezte, hogy «Agátha nevét sem III. Henrik féltestvéreinek, sem pedig . . . apai vagy anyai férfi-vérrokonai családjában nem sikerült megtalálni, amiért is a III. Henrikkel való vérrokonságát sem lehet pontosabban meghatározni.»⁵³ — A már említett alaptalan állításokon felül Fest még ezt a különös kérdést is felveti: «Vajjon hogyan és mikor kerülhetett Agátha «Sváb Ernő herceg lánya» Jaroszláv udvarába?»⁵⁴ Az Agáthára vonatkozó szavak, mivel idézőjelek közé tettettek, azt a látszatot keltik, mintha azokat e sorok írója tanulmányában használta volna, holott — amint már előadatott — sohasem állította, hogy Agátha a sváb herceg leánya volt (ezt csupán mint egyik lehetőséget említette), a herceget pedig minden esetben Ernő sváb hercegnek, nem pedig, helytelenül Sváb Ernőnek nevezte. Ezenfelül a kérdés maga teljesen érthetetlen is, hiszen arra, hogy miképpen és mikor kerülhetett Agátha Jaroszláv udvarába, tanulmányában világos válasz olvasható: az 1043. évi követjárások adhattak alkalmat, hogy a Nagy Jaroszláv udvarában élő Edvárd királyfi Agátha kezét elnyerhesse. Avagy talán Fest úgy véli, hogy a XI. században az uralkodó családok tagjai a sokszor csak hosszabb személyes ismeretségből fakadó vonzalom alapján keltek egybe?

Az előadottak után legyen szabad még Festnek két — hangulatkeltő — megjegyzésére is egészen röviden rámutatni. Egy helyen ezt írja: «Hogy Herzog . . . az enyémtől teljesen eltérő eredményre jutott, annak oka, azt hiszem, elsősorban az, hogy a kérdés kutatásánál figyelmen kívül hagyta az angol szakirodalom . . . megállapításait . . .» s ehhez csatlakozva azonnal megemlíti «Freeman klasszikus művét a norman hódítás koráról, meg a Dictionary of National Biography precíz adat-tömegét . . .»⁵⁵ A vád alaptalan. Az említett Dictionary-re Fest egynehányszor hivatkozik ugyan, de belőle egyetlenegy olyan adatot sem

⁴⁸ U. o. 66.

⁴⁹ U. o. 66.

⁵⁰ Festnek e lehetőséggel való szembehelyezkedése annál különösebb, minthogy ő Agáthát, bár Szent István ily nevű leányáról a források semmit sem tudnak, mégis ugyanilyen érveléssel tartja a szent király leányának.

⁵¹ H. Breszlau: *Jahrbücher des Deutschen Reiches* unter Konrad II. I. 471.

⁵² Turul i. h. 33.

⁵³ U. o. 34.

⁵⁴ Debreceni i. h. 64. l. 52. jegyzet.

⁵⁵ U. o. 5.

tud idézni, amely a kérdést megoldása felé előre vinné, Freemanről pedig maga Fest így nyilatkozott: «Még Freeman is, e kor legalaposabb ismerője, a norman hódításról írt klasszikus nagy művében csak általánosot, téveset ismer Szent Margit származásáról».⁵⁶ Mivel e sorok írójának nem lehetett szándékában az e tárgyat érintő összes munkák bibliográfiájának összeállítása, az általa használt (angol, lengyel, német és svéd) munkák közül csak azokra és ott hivatkozott, ahol az szükségesnek látszott. — A másik, ugyancsak hangulatkeltő állítás szerint: «Herzog... nem terjeszkedik ki az angol történetirodalom eddig precizizott megállapításaira és ezért ellentétbe jut *mindavval*, amit az angol historikusok e kérdésről tudnak».⁵⁷ Ez a megjegyzés Fest részéről semmiképpen sem indokolt, hiszen legelső cikke bevezetésében kifejezetten azt írta, hogy *az ő közvetlen célja* éppen «a kialakult angol és német történeti köztudat tévedéseivel való szembehelyezkedés»,⁵⁸ s ezenfelül kijelentése nem is helytálló. Az angol szakirodalomra általánosságban gyakran hivatkozó Festnek például bizonyára eszébe jutnak, ha emlékezetébe idéztetnek — a feltehetőleg általa is kiváló angol historikusnak tekintett — H. R. Luardnak szavai: «Agáthát, III. Henrik

császár unokahugát feleségül veszi Edvárd, Vastordájú Edmund fia»,⁵⁹ amely megállapítással e sorok írója nyilvánvalóan nem jutott ellentétbe.

A következetesen alkalmazott s az előadottakban különböző vonatkozásban csak néhány példával szemléltetett módszernek természetes következménye az, hogy Fest ötödik dolgozatában lépten-nyomon találhatók a felemlítettekhez hasonló, alaptalan és téves állítások, következtetések és hivatkozások is, amelyekkel éppen a módszer miatt részletesen foglalkozni teljesen meddő vállalkozás volna. Ugyanez áll azokra a fejtegetésekre is, amelyek útján Fest végső következtetéséhez eljut.⁶⁰

Ezen okból szükségesnek látszik még megjegyezni, hogy bármit is írjon a szóbanforgó kérdésről Fest Sándor ezentúl akár magyar, akár más nyelven, e sorok írója az eddigiekhez hasonló természetű fejtegetésekhez a jövőben nem szándékozik hozzászólni.

HERZOG JÓZSEF.

⁵⁶ Budapesti Szemle 1935. évf. 277.

⁵⁷ Debreceni i. h. 5/6.

⁵⁸ Budapesti Szemle i. h. 277.

⁵⁹ «Agatha, niece of the emperor Henry III, marries Edward, son of Edmund Ironside» (Rerum Britann. medii aevi scriptores. Annales monastici vol. V. Edited by H. R. Luard. London, 1869.).

⁶⁰ Ez a végső következtetés most már nem azt állítja, hogy «a tények egybekapcsolódó logikája... azt látszik bizonyítani...», hanem *leplezetlenül szubjektíven* így szól: «nem tudom kérdésünk megoldását másként elképzelni, mint abban a *feltevésben*, hogy Agatha Szent István... lánya» (Debreceni i. h. 75.).

SZAKIRODALOM.

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címerlevelei. 5. kötet. 1717—1770. — 6. kötet. 1771—1800. Leírta dr. Áldásy Antal. Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd. Budapest, 1939—40. 8. XII, 508 ll. — XII, 608 ll.

Néhai Áldásy Antal nagyszabású és tudományos szempontból nagyértékű címerkatalógusának kötetei gyors egymásutánban követik egymást. Ezeknek megjelenését is az előző kötetek Mecénása, az elhunyt szerző testvéröccse, dr. Áldásy József ny. belügyi államtitkár tette lehetővé. Nagy szolgálat ez nemcsak az elhunyt tudós emlékének, de még inkább a magyar történettudomány számára. Címerleveleink ilyen gazdag gyűjteményének módszeres tudományos közzététele rendkívül becses a heraldika és a genealogia területein túl, elsősorban művelődéstörténeti szempontból, de a politikai és a hadtörténet kérdéseit is nagyon sokszor előbbreviszi.

A két kötet nyolcvannegy esztendőből 1397 magyar és 33 külföldi címerlevelet közöl. Legnagyobb részük magánosok részére szóló címer- és nemességadomány, kisebb részben rangemelés, régebbi nemesi adománylevél átírása, vagy világi és egyházi közületek részére címeradomány. Áldásy munkája a XVIII. századi nemesítések igen tekintélyes részét magában foglalja, ezért alkalmas arra, hogy a közölt anyag alapján úgy heraldikai, mint pedig társadalomtörténeti tekintetben bizonyos megállapításokhoz vezessen.

A közölt címerleírások lelkiismeretes pontosságukkal — természetesen az előző kötetekben foglaltakkal, valamint a szakirodalommal együtt — módot nyújtanak arra, hogy a magyar heraldikai terminológia végre a források alapján tisztáztassék. A Siebmachernél közölt címerképek csak Áldásy katalógusával összevetve váltak igazán használhatóvá, ezeknek és a heraldikai irodalom egyéb adatainak összevetésével most már tisztázhatók lesznek a magyar heraldika sajátságai, különösen az eddig meglehetősen figyelmen kívül hagyott újabkori gyakorlatban, és elérkezik az ideje a magyar heraldika monografikus feldolgozásának is. Ehhez Áldásy kötetei nem csupán ösztönzésül, de elsőrendű forrással is szolgálnak.

A címerleírások közül a heraldikai szempontból legjelentékenyebbeket már Czobor Alfréd is kiemelte a kötetekhez írt bevezetésében. Ő is említi, hogy az adománylevelek sok esetben tartalmaznak érdekes adatokat a nemességszerző érdemeinek leírásával kapcsolatban. Az általa elmondottakat kiegészíthetjük a következőkkel: Báró Viczy Jób 1723. május 14-én kelt grófi diplomájában érdekes családtörténeti leírást találunk. Bálintitt György 1742. április 2-án kiadott bárói oklevelében a család történetének mondai elemekkel átszőtt, regényes leírását olvashatjuk. Hasonló természetű az ifjabb Vay László 1799. május 10-én kelt bárói diplomájában foglalt családtörténet, amely a Vayak legrégibb ismert őst, Thomas de Vay-t 1021-ben szerepelteti. A genealogiai levezetések mellett gyakori a nemességszerző érdemeinek többé-kevésbé részletes előadása, külön-

nösen, ha az adományozás vagy rangemelés hadi érdemek jutalmazásául történt. Ezek közül is kiemelkedik Dévay Pál altábornagy katonai pályafutásának, hadi érdemeinek előadása 1800 január 5-én kelt bárói diplomájában.

A nemesség és címeradományok hosszú sorát áttekintve megállapítható, hogy az adományozottak neveiből ítélve, az előző századdal ellentétben a nemességszerzők nagy része nem a magyarság sorai-ból került ki, hanem a Magyarországon szolgálatot tevő katonatisztek, államhivatalnokok, vagy az itt megtelepedett szabadfoglalkozásúak közül. Magyar származásra valló magyar nevű nemességszerzőkkel inkább csak a városi polgárság, az uradalmi tisztek közül kikerült újnemesek között találkozunk. A katonatisztek között feltűnően sok a határőrvidéki horvát vagy szerb nemzetiségű új nemes. Mária Terézia 1751. március elsején — amint ez Áldásy címerleírásaiból megállapítható, — egyszerre 47 határőrvidéki tisztet nemesített. Az ugyanazon nappól keltezett tömeges nemesítés máskor is előfordul, különösen trónváltozás után, amikor nyilván a hosszabb idő alatt felgyülemlett ügyeket egyszerre intézi el a Felség. II. Lipót 1790. november 18-án 63. I. Ferenc 1792. július 26-án 78 nemesi oklevelet ad ki — csak Áldásy katalógusa szerint.

A polgári nemességszerzők közül aránylag sokan vannak, akik vagy maguk működnek a papi pályán, vagy magasabb egyházi méltóságok rokonai. A katolikus főpapok nem nemes származású rokonai igen gyakran részesülnek nemességadományozásban, éppen rokonuk egyházi érdemeire való tekintettel. Más nemes családok tagjai pedig, főpapi rokonukra való hivatkozással, több ízben főnemesi rangot kapnak. A XVIII. századi erdélyi katolikus püspököknek szokásossá vált bárói rangemelés már Temesváry János kutatásai alapján ismeretes volt. (Őt erdélyi püspök rangemelésé, Kolozsvár, 1910). Áldásy címerleírásai most a katolikus főpapság rokon-ságának nemesítéséről, illetőleg főnemesi rangra emeléséről való tudásunkat jelentősen kibővítik. Igen sok görög keleti pap és családja részesül nemességadományozásban, különösen a határőrvidéken élő papság közül. Protestáns papok nemesítéséről is olvasunk. Kármán Józsefnek, az írónak, hasonló nevű atyja, losonci református lelkész, 1792. július 26-án részesül nemességadományozásban a tanítás és lelkészkedés terén három évtizeden át kifejtett működése jutalmául.

A gazdasági tisztviselők, a század vége felé pedig a birtokbérllők nagyobb számú nemesítésén kívül a kor merkantilista vonásainak megfelelően sok hasonló érdemre is történik hivatkozás. Háborús bonyodalmakat követően hirtelen felszökik nemcsak a megnemesített katonák, de a nemessé lett kereskedők száma is — hadseregszállítási érdemeik jutalmául. Zsivkovics Péter 1791. június 6-án nemességet kap, mert a legutóbbi török háborúban a hadseregnek húst, különösen 1788-ban Temesvárnak füstölt húst szállított és ezzel szerzett érdemeket. Főként a francia háborúk idejében, a század végén állandóan

visszatérő okadatolása a nemességadományozásoknak a hadseregszállítás. Ezért is duzzadt fel annyira 1792—1800 között a nemességadományozások száma. Ezekből az években csak Áldásy címerkatalógusa 286 nemesítést vagy rangemelést közöl.

Különösen a francia háborúk idején gyakran szolgál a nemesítés magyarázatául az adományban részesülteknek buzgósa az újonccállítások körül. A francia háborúk idején ismét hadrakelt nemesi felkelés támogatása is alkalom a nemességszerzésre. Kiss Mihály böösi lakos 1798. szeptember 28-án nemesség- és címeradományt kap, mert a legutóbbi francia háborúban 100 pár fehér ruhát ajánlott fel ingyen a hadseregnek, a legutóbbi nemesi felkelés alkalmával pedig egy lovast állított ki és azt egy éven át eltartotta. Pataky Miklós 1800. október 31-én nemességadományozásban részesül tekintettel mostohaatyjának, Pázmándy Pál komárom-megyei táblabírónak az érdemeire, aki 1793 óta a nemesi felkelés céljaira évi száz forintot áldozott, a Kray-féle gyalogezredbe öt újoncot állított, a hadsereg gabonaszükségletéhez pedig pénzzel és természetben hozzájárult. Boróczy Péter, a jókői uradalom provisor, aki 1800. szeptember 26-án kap nemességet, a legutóbbi nemesi fölkelés alkalmával egy lovast állított.

Feltűnően sok postamester részesül nemességadományozásban. Rajtuk kívül orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, azután kincstári sőtisztek és minden rendű kamarai tisztviselők nevei fordulnak elő gyakran az adományozottak sorában. A bécsi udvar gazdaságpolitikai törekvéseinek megfelelően sok a nemességgel kitüntetett mérnök is. Vertics József, Csongrád és Csanád vármegyék mérnöke, a Tisza, Maros és a Hármas-Körös szabályozása körül szerzett érdemeiért 1790. december 13-án nemességet kap. Hasonló kitüntetésben részesül 1795. február 12-én Szervánszky Ádám, kamarai mérnök és építész az Erdélyből Magyarországra Élesden át vezető út kiépítése, a Körös szabályozása, valamint az újoncok állítása körül szerzett érdemeiért. Ugyancsak gyakori a bányászat terén szerzett érdemeknek nemesi ranggal való jutalmazása is. II. Lipót 1791. január 17-én nemességet adományoz Kaszap Péter és József hódmezővásárhelyi lakosoknak, az előbbinek a selyemtenyésztes és a vizek lecsapolása, valamint a hadsereg ellátása, az utóbbinak pedig hadseregszállítás körül szerzett érdemeiért. Falk Ferenc, a budai hajóhíd pénztárnoka, 1790. december 20-án nemességet kap, mert atyja példájára az elmúlt török háború idején a hadsereg, továbbá Buda és Pest között a repülőhíd helyett szolgáló hajóhíd felállítása körül, majd mint annak pénztárnoka érdemeket szerzett. Kováts Mihály, a dolhai uradalom provisor 1791. február 24-én nemességet kap, főleg a Máramaros megyében 1786-ban dühöngött éhínség alkalmával szerzett érdemeiért. Máramaros Kajetán és Pászakász Gergely máramarosszigeti kereskedők 1797. június 23-án egyszerre részesülnek nemességadományozásban ugyanazon érdemekért. Mindketten 1762-ben, a tatár háború alkalmával, Galíciában és Moldvában az ellenség kikémlése, majd a porosz és török háborúkban a hadsereg ellátása körül szereztek érdemeket.

Többször szerepel a nemesítés indoklásául az

oktatásügy előmozdítása, vagy más kulturális, különösen vallásos cél támogatása is. Rácز János ungvári kereskedő, 1795. március 5-én kelt nemesi diplomája szerint, a kereskedelem terén szerzett érdemeket, de az ungvári görög katolikus egyház helyreállítására is nagyobb összeget áldozott, hasonlóképpen a francia háborúk költségeire. Kifejezetten kulturális cél támogatásának elismerésül kapott nemességet 1792. július 26-án Anastasievics-Szabó Demeter karlovici kereskedő, aki az ottani görögkeleti gimnázium felállításához nem csekély összeggel járult.

A nemességadományozások során többször találunk tudományos érdemek jutalmazásával is. Kollár Ádám 1777. május 2-án régi címerének kibővítéséül Galícia és Lodoméria címeréből vett alakokat kap, jutalmául annak, hogy a magyar királyoknak e tartományokra vonatkozó jogait védelmezte. Sinay Miklós, a debreceni kollégium híres professzora, 1783. november 28-án részesül nemességadományozásban atyja katonai és a saját tudós érdemei jutalmazásául. 1791. január 7-én Kelemen Imre jogakadémiai aligazgató, ugyanez év február 24-én pedig Markovics Mátyás, a pesti egyetem volt rektora kaptak nemességet. I. Ferenc 1794. május 26-án Lakics György Zsigmondnak, a pesti egyetem jogtudományi kara, valamint az egyetemi nyomda igazgatójának adományozott nemességet, egyházjogtudományi munkássága mellett könyvcenzori tevékenységéért is jutalmazva. Markovich Pál pesti egyetemi helyettes, majd zágrábi jogakadémiai rendes tanár 1795. május 28-án kapott nemességet főiskolai tanári érdemeinek jutalmául. Stahly György, a pesti egyetemen a sebészet és szülészeti tanára és a nemesi felkelőereg fősebése 1797. október 20-án részesült nemesség adományozásában Schraud Ferenc pesti orvosprofesszorral együtt. A késmárki születésű Schwartner Márton, a pesti egyetemen a diplomatika és heraldika tanára, az egyetemi könyvtár első őre az ifjúság nevelése körül szerzett érdemeiért 1800. február 21-én emeltetett a nemesek sorába.

Balla Gergely kőrösi bírót, a Nagykőrösi Krónika íróját, Mária Terézia 1759. december 28-án sorozta a nemesek közé, akinek atyja 1708-ban a rác betörés alkalmával Kőrös védelmében vitéz magatartást tanúsított (v. ö. Benkó Imre: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt, Nagykőrös, 1908, 27—32. ll.). A történetíró Engel János Keresztély testvérével, János Jakabbal együtt, aki Szepes megye főorvosa volt, 1792. július 26-án kapott nemességet; az oklevél fellemlíti János Keresztélynek a kancelláriai szolgálaton kívül, történetírói érdemeit is.

Bonyodalmakkal járt a történetíró Kovachich Márton György nemességszerzése. Senkvicei Kovachich Márton György, a kamarai levéltár tisztviselője és testvére, József, 1790. december 10 előtt folyamodtak a királyhoz, hogy régi nemességük megerősítése mellett a «de Bosna-Kovachich» vagy a «de Kleinhammer» előnevet nyerjék adományul. A magyar kancellária azonban 1790. december 16-i leiratában a nemesség igazolását nem tartotta kielégítőnek és a folyamodókat vármegyei nemességigazoló bizonyítvány benyújtására utasította. Úgy látszik, Kovachich ezt a bizonyítványt bemutatni nem tudta, ezért a nemességet új adomány alapján nyerte el. I. Ferenc 1799. augusztus 16-án a Senkvicei

ből származó Kovachich Márton Györgynek, a kamarai levéltár tisztviselőjének, nemességet és címert adományozott. Az oklevél bőven sorolja fel a nemességszerző történetírói érdemeit.

Történetirodalmunk eddig nem említette, hogy Martinovics Ignác is a nemességszerzők közé tartozott. Fraknoi Vilmos szerint «azon albán nemesek egyikétől származott, kik a XVII. század végén, a törököknek Magyarországból kiűzetése után, az elpusztult Délvidéken telepedtek meg. Atyja katona volt és mikor kapitányi ranggal nyugalmába vonult, lakóhelyéül Pestet választotta, ahol Poppini Mária budai polgárleánnyal házasságot kötött, amelyből öt fiú és két leány született. (V. ö. Fraknoi V.: Martinovics élete, Budapest, 1921, II. l.) Áldásy címerkatalógusa szerint pedig II. Lipót 1791. február 24-én Martinovics Mátyásnak és feleségétől Popinyi Máriától született gyermekeinek: Vincének, a Barkólovasezred parancsnokló kapitányának, Tamásnak, a rácmiliticsi plébánia adminisztrátorának, Ignácnak, a lembergi egyetemen a fizika tanárának, Márk baranyamegyei másodorvosnak, továbbá néhai testvérük, János verőcemgyei szolgabíró gyermekeinek, Jánosnak, Józsefnek és Máriának; végül Márk feleségének, Saiff Évának nemességet és címert adományozott. A nemesi levél szövege is említi a család albán eredetét, megjegyezvén, hogy előbb Szlavóniában, majd Magyarországon telepedett le. A nemesi levél részletesen sorolja fel Martinovics Vince katonai érdemeit, de csak egészen röviden említi, hogy Ignác, mint a lembergi egyetem fizika-tanára, szerzett tudományos érdemeket. Amennyire Áldásy közléséből megállapítható, a Martinovics-testvérek atyja ekkor, 1791-ben még életben volt; tévedett tehát Fraknoi, amikor azt írta, hogy Martinovics Ignác anyja korán özveységre jutott.

A XVIII. századi magyar nemességadományozások társadalomtörténeti szempontból sok érdekes tanulsággal szolgálnak. Sok, a következő században nagy szerepet vivő, a nemesi vagy főnemesi öntudat szöszölő között is kiemelkedő család nemessége alig egy századra megy vissza, nemesítésük vagy rangemelésük a XVIII. században történt. A társadalmi ascendentia és a magyar nemzeti öntudatosulás összegezéséből következik, amikor a nemességszerző Mayer Ferenc budai sörfőző nevét az adománylevél Mayerffy-re változtatja (1796. július 1.). Hasonlóképpen Keszler Nep. Jánosnak, Heves megye és a hevesi nemesi felkelés főszószólójának nevét az 1797. december 15-én kelt nemességadományozás kapcsán a király Keszlerffy-re változtatta. I. Ferenc 1800. december 12-én néhai Heinrich Ádám, simándi uradalmi bérlő özvegyének Monséger Annának kérésére gyermekeiknek nemességet adományoz nevüknek Hainrikffyra történő változtatásával együtt. Ugyancsak a társadalmi ascendentia és magyarosodás kifejezője Barthó András nagyrőcei bányász családnévének az 1800. október 31-én kelt nemesi levélben Barthóffy-ra való változtatása. Kifejezetten névmagyarosítás, a nemesi tudat kihangsúlyozása mellett, amikor Kramerlauf Ignác budai városi bíró nevét Kalmárfy, Stükl Sebestyén erdélyi kancelláriai fogalmazóét pedig Darabffyra változtatta az ugyanaz nap, 1790. november 18-án, kiállított nemesi levél.

Ez a néhány példa is mutatja, milyen gazdag anyagot tartalmaz Áldásy Antal hatalmas munkája. Kíváncsinos volna, hogy — Áldásy József nagylelkű adományából — befejező kötetei is, dacára a nehéz viszonyoknak, mihamarább megjelenjenek és az egész mű, alkotójának ércnél maradandóbb emléke, mielőbb teljes legyen. Czobor Alfréd kegyeletes kézzel végezte a sajtó alá rendezés munkáját, elismerés és köszönet illeti érte.

Tóth László.

Ila Bálint: A gömöri jobbágyság a XVII—XVIII. században az úrbérrendezésig. (A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai, I. sorozat, 6. szám, 99 l.)

Gömör vármegye népi, társadalmi, gazdasági fejlődésének alapos ismerője, Ila Bálint ebben a tanulmányában gazdag és legnagyobb részében felhasználatlan levéltári forrásanyag alapján a gömöri parasztság helyzetét mutatja be két mozgalmas évszázad időszakaszán. A választott keret — Gömör megye közigazgatási egység (!) — a jobbágyság alakulásának-fejlődésének keresésében és megrajzolásában kétségtelenül mesterséges elhatárolás. Hiszen a megyei hatóság, bár a XVII. század törvényhozása éppen reábizta a jobbágysors egyik mindenkor nagyfontosságú alakítójának, a szabadköltőzködésnek szabályozását, és hozzá lehetett fellebbezni az úriszék döntését, gazdálkodásban, életmódban és a társadalmi helyváltoztatás lehetőségeiben nyilvánvalóan nem teremtett lényeges elválasztó különbséget más megyék földjén élő-robotoló parasztrétegek felé. Nem vitás tehát, hogy egy-egy uradalom vagy egy-egy földrajzi táj alkalmasabb és könnyebb áttekintést adó összefoglaló egységnek kínálkoznék. A különféle természeti, történeti és népi összetartozásokat, különféle birtokformákat magába foglaló, esetleg határaival itt-ott szétszakító megye azonban — különösen, ahol a jobbágysors földrajzi adottságai olyan tarkán váltakoznak egymással, mint Gömörben — sokféle összehasonlítást tesz lehetővé, és így az egy-egy vidéken, uradalomban vagy nemesi kisbirtokon folyó jobbágylelet többiekétől elkülönítő egyéni vonásainak meglátását. Ez pedig az egész munka szempontjából tagadhatatlan nyereség a mesterséges elhatárolásból következő esetleges hátrányokkal szemben. Annál is inkább, mert az egyforma fejlődésben kialakult egységek felismerése esetén a megyei határ nem lesz több laza külsőség-nél, egyszerű munkakeretnél.

A különféle tájak, gazdasági egységek népi életének, paraszti életformáinak összehasonlító ábrázolásában van Ila tanulmányának is főértéke. Gazdag anyagot hoz ugyanis a nagybirtokra, ahol a gömöri jobbágynép 70%-a élt, a nemesi közép- és kisbirtokokra, ahol a földesúrhoz fűző személyes kapcsolat jobban helyhez köti a lakosságot és ezzel a fejlődés menetében is bizonyos állandóságot teremt. Megvilágítja a síkvidéki földműves falvakat, nyájaikat a hegyi legelőkön járató pásztorok helyzetét, a mezővárosok fölfelétartását, a megye területén találkozó különböző fajok megélhetési módját, anyagi erőgyűjtésük lehetőségeit. Érdekes adatok találhatók benne a lakosság hullámozására, állandó kicserélődésére, amely — mint ismeretes — nemcsak

a felsőbb rétegek, nemcsak a nemesség sorait frissíti fel új és új erővel, hanem a parasztság összetételét is át- meg átalakítja. Láthatjuk továbbá a jobbágy-ság tagozódását, az átmenetet a jobbágy és zsellér között, valamint a parasztsorból nyíló emelkedés útját-módját. A társadalmi alakulások mögött pedig a XVIII. századra egész valóságában megjelenik a magyarság behozhatatlan népi vesztesége. A jobbágy-nép látszólag szintelen tömbjében sok a meglepő egyéni és családi sors, s ezeknek megközelítését a források gyakran aránylag jól lehetővé teszik. Felbecsülhetetlen haszna volna a történetírásnak abból, ha a családtörténetesek észre tudnák venni egyes családok életfolyásában a jellegzetesen egyéni és egyúttal a közösségre kapcsoló vonásokat, ezeken túlmenőleg pedig keresnék és meglátnák a családok sorsában jelentkező társadalmi alakulásokat. Pl. az a nagy átcsoportosítás, amely a magyar társadalom különféle rétegeit a XIII—XIV. században felforgatta és a nemesség-parasztság végleges kialakulásához vezetett, teljességgel érthetetlen maradna egyes családok sorsának ismerete nélkül. Természetes tehát, hogy a szélesebbkörű családtörténeti munkákból egészen másként világosodnának meg a népi és társadalmi élet éles fordulatai és lassú, alig kivehető átmenetei egyaránt.

Ila munkája értékes összehasonlítóanyagot szolgáltat mindazoknak, akik Gömör közeli szomszédságában vagy az ország más vidékein akarják megfigyelni a parasztság változatos sorsát, a falvak jobbágy-zsellér népének fejlődését. Igen kíváncsok volna, hogyha ez az összehasonlítást lehetővé tevő anyag egyre gazdagodna, ha sok különféle terület jobbágyalakosságának életviszonyait hasonló tanulmányok tárnák fel. A Felvidéki Tudományos Társaság Ila könyvének megjelentetésével nemzeti és tudományos szempontból egyaránt fontos feladatot teljesített.

Sinkovics István.

vizsgálatának összegezése. Szarka Gyula megállapítja először az egyházmegye határait és leszögezi, hogy ezek a történelem folyamán lényeges változáson nem igen estek át. Ezután sorra veszi az egyházmegye helyeit és mindegyik helynévvel felsorolja a reá vonatkozó levéltári jelzeteket és irodalmi utalásokat. Szarka könyve tehát nem helytörténet, hanem pontos bibliográfiai összeállítás, amely a jövőben kiindulópontja lesz minden e helységek történetére vonatkozó kutatásnak. Az adatgyűjtés 1526-tal kezdődik és 1686-tal végződik. Különösen gazdag a levéltári anyag. Az Országos Levéltár és a Múzeumi Levéltár mellett a váci püspöki, a pestmegyei, de az esztergomi érseki levéltár is sok adatot szolgáltatott. Ezeken kívül a bécsi Nationalbibliothek és a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárából is sokat merített a szerző.

Szarka Gyula hangsúlyozza, hogy munkáját csak kísérletnek tekinti, amely a dolog természeténél fogva teljességre igényt nem tarthat. Az igaz, hogy ilyen természetű mű mindig kiegészíthető újabb adatokkal, de kétségtelen, hogy kísérletnél sokkal több. Nemcsak a váci egyházmegye, de Pest megye és különösen az egyes helységek hódoltságkorabeli történetéhez is kiinduló pontul szolgálhat. Adatai családtörténeti szempontból is sok érdekes és fontos indítékot tartalmaznak.

Természetes, hogy a helymeghatározásoknál vannak olyanok, amelyeket vitatni lehet. Egyéb adatai közül is némelyek javításra szorulnak. Kár, hogy sem a feldolgozott irodalmat, sem a levél- és kéziratárakat, ahonnan adatait vette, nem foglalta össze egy jegyzékben. De mindezek az apró, inkább csak szépség hibák eltörpülnek az igen hasznos munka értékei mellett. Kíváncsok volna, ha folytatná kutatásait és elkészítené az egyházmegye 1526 előtti történetére vonatkozó adatgyűjteményt is hasonló elvek szerint. Ezzel megvetné az alapját a váci püspökség története megírásának.

Tóth László.

Dr. Szarka Gyula: A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódoltság korában. Vác, 1940. 151 l.

Az ország középpontjában fekvő váci egyházmegye multjáról sajnálatosan keveset tudunk. Középkori iratai veszendőbe mentek a török hódoltság idején, más adatok pedig csak gyér és hézagos képet adnak az ősi alapítású püspökség Mohács előtti történetéről. Nyilván az adatok szűkszáványa, illetőleg hiánya magyarázza meg, hogy a váci püspökség módszeresen megírt történetét maig nélkülözzük. Desericzky Imre, Rupp Jakab és Karcson A. Arzen munkái elavultak, adataik kritikai megrostálásra szorulnak. Chobot Ferenc újabb megjelent munkája (A váci egyházmegye történeti névtára) a plébániák történetét főként a Historia domus-ok adatai alapján írja meg, nem mindig a kellő kritikával. A papság életrajzi adatai becsek ugyan a későbbi kutatások számára, de az egyházmegye története szempontjából másodrendű fontosságúak.

Egyháztörténetírásunk örvendetes reneszánsza most a váci egyházmegye történetéhez is egy alapvető fontosságú munkával járult. Írója szerényen összeállításnak mondja azt, pedig sokkal több annál: levéltári anyag gondos felkutatása s ezek kritikai

Schneider Miklós: Trencsén megye 1725—1732. évi nemességvizsgálatai. Dr. Horváth Kálmán alispán előszavával. (Szombathely, 1938. 32 l.)

A most nagy erővel megindult származás-kutatás külön lökést adott a nemességkutatásnak is. Olyanok, akik eddig kényelemből, vagy nemtörődomségből elhanyagolták, vagy pedig sokszor a polgári élet általános felfogását követve egyáltalán nem is tartották szükségesnek, hogy nemesi származásuk bizonyítékait beszerezzék, most egyszerre felbuzdulva, kedvet kapnak nemességkutatásra is. Annak a természetes vérkeringésnek következtében azonban, amely a történelmi Nagy-Magyarországon végesvéig járva, a családok egyes tagjait sokszor a legtávolabbi vármegyékbe is elsodorta, a törökvilág viharai a törökmentes vidékekre, főleg a Felvidékre, a hódoltság utáni gazdasági és könnyebb hivatalserzési lehetőségek viszont a déli vidékekre tömeges költözködést eredményeztek, egy-egy családnak ma, hogy elődeit ízről-ízre felmenőleg megtalálhassa, a legkülönbözőbb helyeken kell anyakönyvi, főleg pedig levéltári kutatást végeznie. Ha ez a kutatás a szűkebb csonka ország vármegyéire terjed, különösebb aka-

dály nem merül fel. De sokszor áthidalhatatlan akadályok tornyosulnak a kutató elé, ha az elszakított területek levéltáraiba vezetnek a nyomok. Ez a körülmény vezette fáradhatatlan szerzőnket arra a gondolatra, hogy ezeknek a kutatóknak segítségére legyen és eddigi számos, ilyen tárgyú, de a csonka ország levéltári adatait felölelő munkája után ebben a füzetében most az elszakított Felvidékünk egyik törvényhatóságának, Trencsén vármegyének két, annakidején a kormányzók által országosan elrendelt 1724. (ebben a vármegyében azonban 1725. és 1731. években végrehajtott) és 1732. évi nemességvizsgálatának anyagát tárja az olvasó elé. Az érdeklődők szerencséjére ugyanis Trencsén vármegye egyike volt ama keveseknek, amelyek nemcsak lefolytatták az elrendelt vizsgálatokat, de az ezekről felvett jegyzőkönyveket hiteles alakban fel is terjesztették a kormányzóknek és így ezek ma az Országos Levéltárban rendelkezésünkre állnak. E két nemességvizsgálat azért fontos, mert az igazolásra a bizottság elé beidézett családok vagy személyek a nemességük gyökerét feltüntető okirataikat is kötelesek voltak felmutatni és így ma egy-egy család nemességének megállapításánál döntő fontosságú bizonyítékokat nyújthatnak a bennük közölt adatok. Sőt ez a két nemességvizsgálati jegyzőkönyv bizonyos körülmények között értéke-
sebb, mint az általánosan, a közhiedelemben legfontosabbnak tartott 1754—55. évi nemesi összeírás, minthogy a legtöbb vármegyénél az ezt az összeírást megelőző vizsgálat jegyzőkönyvét nem ismerjük. Ezekből is csak alig egy-kettő került fel annak idején a kormányzókhoz és így az Országos Levéltárba. Azonfelül ez az összeírás nem tünteti fel a gyökeret, amelynek alapján az abban szereplő nemes család fő igazoltatott, és így a nemességigazolás mai gyakorlata szerint — ellentétben az általánosan elterjedt felfogással — az a körülmény, hogy valakinek a felmenője megemlíttetik az 1754—55. évi országos összeírásban, még nem döntő bizonyíték és nem elegendő alap a nemesség elismeréséhez. Az érdekelt kutatóknak tehát a szerző a két trencsénvármegyei vizsgálati jegyzőkönyv adatainak ismeretisével értékes, a nemességigazolásra döntő bizonyítékul szolgáló adatokat nyújt s ezért már ebből a gyakorlati szempontból is tekintve, érdemes munkát végzett. De nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a másik, nem kevésbé fontos körülményt sem — amelyre különben a munka előszava is utal — t. i. hogy a szerző e munkájával történelmi bizonyítékot is nyújt arról a magyar vérkeringésről, amely ezt az ú. n. tót (szlovák) vármegyét keresztül-kasul járta. Nagyon sok előkelő és egyszerű magyar családnak volt szülőföldje és otthona. Ép ezért nem hallgathatjuk el, hogy jobban szerettük volna, ha a szerző az eredeti jegyzőkönyv latin szövegének írásmódjától eltérően a magyar családneveket — különösen az 1725. évi jegyzőkönyvben — magyarosan írta volna. A Tamassy, Szabo, Szikely, Szilady, Karasz,

Varady, Gardony, Ratony, Gyurcsany, Madocsany, Ordody stb. családokat Trencsén vármegyében is Tamassy, Szabó, Székely, Szilady, Kárász, Várady, Gárdonyi, Rátonyi, Gyurcsányi, Madocsányi, Ordódy stb. néven hívták. Az 1732. évi nemesek jegyzékében már inkább ragaszkodik a magyaros családnevközléshez. Ez az észrevételünk azonban legkevésbé sem csökkenti a szerző érdemét. *Főglein Antal.*

Schneider Miklós: Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. Dr. Horváth Kálmán alispán előszavával. (Szombathely, 1939. 36 l.) — U. a.: Vas vármegye kétségtelen nemesi 1733-ban. (Szombathely, 1940. 11 l.) — U. a.: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. A bevezetést írta dr. Horváth Kálmán alispán. (Szombathely, 1939. 95 l.)

Nemesi összeírások sokszor voltak. A közhatalóság, az autonóm vármegye mindig nyilvántartotta, már a hadiszolgáltatásban való kötelezettség ellenőrzése céljából is, a kebelében élő nemességet. Később a Habsburg-uralkodók által megneemesített ú. n. armálisták szaporodásával, akikre bizonyos adót, a taksát, ki lehetett vetni (taksás nemesek), fokozottabb szükség volt ily nyilvántartásra, jegyzékre. Vas vármegye a török terjeszkedés körébe esvén, régebbi irataiból, jegyzőkönyveiből keveset menthetett át az utókorra. Így egyik legrégebb nemesi vizsgálata és ezzel kapcsolatos összeírása 1716-ból való. Ezt közli a szerző, a vármegye szorgalmas főlevéltárnoka, aki most, újabb állomáshelyén, ennek a vármegyének a nemesit is ismertetni kívánja. Tekintve, hogy a kutatásnál a legnehezebb kérdés mindig az, hol lakott egy-egy keresett család, ennek az összeírásnak különös értéket az a körülmény ad, hogy pontos helységneveket is kapunk, ahol a jegyzékbe vett nemes személyek laktak. — A szerző által közölt következő összeírás az 1732-ben elrendelt országos nemességvizsgálat eredménye. Felsorolja mindazok neveit, akiket a vármegye mint a kebelében élő közismerten régi családok sarjait kétségtelen nemeseknek elismert. — A harmadik az 1754. évi országosan elrendelt nemesi összeírás. Az első részben a birtokos nemesek foglaltatnak. Sajnos, itt hiányzik a lakóhely és birtok megjelölése, ami csak az összeírást megelőző vizsgálati, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, bemutatott bizonyító iratok jegyzékeinek feltalálása esetén lesz majd pótolható. A legtöbb vármegye levéltárából azonban ez az iratanyag hiányzik. A következő rész az armalista nemeseket sorolja fel. Itt már a pontos lakóhely is fel van tüntetve. Ebből az összeírásból egyébként megállapítható, hogy a XVIII. századi nemesség létszámát illetően Vas vármegye a magyar vármegyék között a harmadik helyen állt, Máramaros és Pozsony vármegyék után. A nemesek névsorát pontos helyes névmutató zárja be. *Főglein Antal.*

INHALTSÜBERSICHT.

ILA, VALENTIN: *Siedlung und Adel im Mittelalter im Komitate Gömör.*

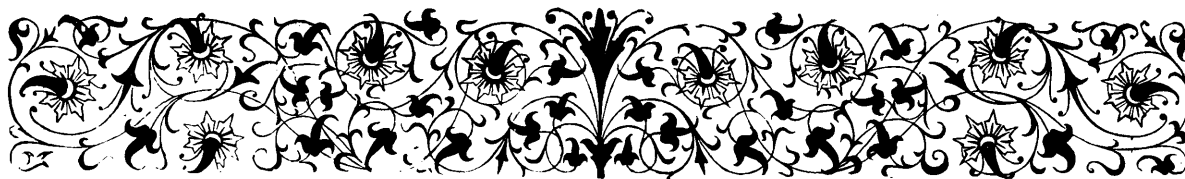
Verfasser untersucht die Siedlung der Teile des Komitates Gömör, wo im Mittelalter Mittel- und Kleinadel auf zusammenhängendem Gebiete lebte und wo diese Gesellschaftschicht die landnehmende Ureinwohnerschaft war. Von diesem Gesichtspunkte aus zerfällt das Komitat in vier Teile. Den ersten Teil bilden die Täler der Flüsse Hangony und Sajó, deren Ansiedlung sich bereits um die Mitte des X. Jahrhunderts vollzog. Die Geschlechter Hangony und Hanva, sowie die Stämme Kér, Keszi und Mitglieder anderer Stämme nahmen die grössten und fruchtbarsten Gebiete des Komitates in Besitz. Ihre Aufgabe war die Eroberung, Organisation und Verteidigung der bei der Landnahme nicht besetzten Gebiete des Komitates Gömör. Nach ihrer Ankunft versahen sie demnach den Schutzdienst des Gebietes. So drangen sie in der Besetzung in der Zeit Stefans des Heiligen bereits bis Pelsőc vor und ein Teil brach als «Gömörer Wache» durch den Wald zur Eroberung der Zips auf. Das zweite Siedlungsgebiet, das sogenannte Szárazvölgy, wo bereits das Slawentum in bedeutender Anzahl lebte, wurde zum Ausbreitungsgebiet der erwähnten, wie auch anderer ungarischer Stämme. Das Gebiet fiel ganz dem König zu und als königliche Gabe kam ein Teil in den Besitz von Grossgrundbesitzern, wie z. B. der Familie Putnoky; auf dem anderen Teil entstanden adelige Dörfer, wie z. B. Zádorfalva. Der grösste Teil des Komitates, die Gegend der Flüsse Balog, Rima und Gortva wurde gleichfalls zum Siedlungsgebiet der landnehmenden Elemente, die jedoch später in das Komitat Gömör gelangend als Burgvolk in den Verband der im Entstehen begriffenen königlichen Burg Gömör kamen. Die Gegend der Gortva wurde der ferneliegenden Burg Bolondóc angeschlossen, da sie von deren Burgvolk besiedelt wurde. Diese beiden Gegenden sind typische Adelsgebiete des Komitates Gömör, wo sich ungarische Adelsdörfer einander eng anschlossen und bis zum Erscheinen der Türken gediehen. Während der Türkenzeit gingen sie grösstenteils zugrunde, teils durch die Türkenverheerung, teils weil ihre alten Besitzerfamilien ausstarben. Verfasser behandelt eingehend das Leben und die Dorfgründungen der von den landnehmenden Geschlechtern abstammenden Familien, wie auch ihren Anteil an der völkischen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung des Komitates Gömör. Die Ergebnisse werden durch eine Siedlungskarte und durch genealogische Tabellen veranschaulicht.

BAKÁCS, STEFAN JOHANNES teilt zu seinem in dem vorangehenden Heft der Zeitschrift erschienenen Aufsatz *Der Borsoder Zweig der Familie Szathmáry-Király* Ergänzungen und Berichtigungen mit.

REISZIG, EDWARD fasst auf Grund seiner Quellenforschungen die Geschichte der am Ende des XV. Jahrhunderts ausgestorbenen Familie Elderbach (Ellerbach) von Monyorókerék zusammen, die im XIV. und XV. Jahrhundert in der Geschichte Ungarns eine bedeutende Rolle spielte. Berichtigt und ergänzt wesentlich die bisherigen, in der genealogischen Fachliteratur verbreiteten falschen Angaben über die Genealogie der Familie. Durch die Behandlung ihrer Rolle in dem öffentlichen Leben bietet Verfasser manche wertvolle Angaben zur Geschichte Ungarns zur Zeit der Könige Ludwig des Grossen und Matthias Corvinus. Der Sohn Elderbachs, Villermes (Wilhelm) erhielt die Ortschaft Monyorókerék im Komitate Vas 1369 von König Ludwig dem Grossen. Seine Nachkommen erwarben durch ihre dem Land und dem König geleisteten Dienste, ferner durch ihre Ehen mit Mitgliedern vornehmer und einflussreicher Familien grosse Besitztümer in den Komitaten Vas, Sopron und Zala. Der letzte Spross der Familie, Johann Ellerbach starb 1499 und seine Güter fielen durch einen 1496 abgeschlossenen Kontrakt dem Erzbischof von Esztergom (Gran), Thomas Bakócz von Erdőd, später seinem Neffen, Peter Erdőd zu. So kamen die Schlösser Monyorókerék, Körmend und Vörösvár in den Besitz der Familie Erdőd von Monyorókerék.

HERZOG, JOSEF: *Zur Abstammungsfrage der hl. Margaretha von Schottland.* Nach dem Erscheinen des Aufsatzes *Die Abstammungsfrage der hl. Margaretha von Schottland*, den Verfasser in vorliegender Zeitschrift (1939. S. 1—42) veröffentlichte, gab Alexander Fest über dieselbe Frage eine neue Studie — der Reihe nach die fünfte — in einem besonderen Heft (Debreceni angol dolgozatok I. Englische Arbeiten aus Debrecen. Debrecen, 1939) heraus. In dieser betont Fest gegenüber dem Ergebnis der in vorliegender Zeitschrift erschienenen Studie, «er könne sich die Lösung der Frage nicht anders denken, als in der Annahme, dass Agatha (die Mutter der hl. Margaretha von Schottland) die Tochter Stefans des Heiligen gewesen sei». Herzog hält an dem Ergebnis seiner Studie fest und weist die Unhaltbarkeit der Annahme Fests nach, indem er die Unzulänglichkeiten und Mängel seiner Methode bei der Auswahl, Wertung, Deutung der Quellen, sowie bei der Benützung der Literatur und der Heranziehung geschichtlicher Tatsachen hinweist.

LITERATURBERICHT. Tóth, Ladislaus über ÁLDÁSY, ANTON: Wappenbriefe in der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums. Bd. V. 1717—1770. und Bd. VI. 1771—1800. Aus dem Nachlass herausgegeben von Alfréd Czobor. — Sinkovics, Stefan über ILA, VALENTIN: *Die Leibeigenen im Komitate Gömör im XVII—XVIII. Jahrhundert bis zur Urbarialordnung.* — Tóth, Ladislaus über SZARKA, JULIUS: *Historische Geographie der Vácer Dioecese im Zeitalter der Türkenherrschaft.* — Föglein, Anton über SCHNEIDER NIKOLAUS: 1. Adelsinvestigationen im Komitate Trencsén im Jahre 1725—1732. 2. Adelsinvestigationen im Komitate Vas im Jahre 1717. 3. Die unzweifelhaften Adelligen des Komitats Vas im Jahre 1733. 4. Kon-skription der Adelligen im Komitate Vas im Jahre 1754.

TELEPÜLÉS ÉS NEMESSÉG GÖMÖR MEGYÉBEN A KÖZÉPKORBAN.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1939 november 9-én tartott közgyűlésén.
(Második közlemény.)

Településtörténetileg a megye legtöbb tanúságot rejtő tája a Hangonyi és Hanva nemzetségek szállásai s a Túróc-, Balog-, Rima- és Gortva-folyók által határolt hatalmas terület. E részen szállásbirtokot a szó szoros értelmében többé már nem találunk. Ez a hegyes-dombos táj az északi teljesen hegyes vidékkel alkotta a gömöri királyi vár megyéjét. Legnagyobb részén vegyesen várjobbágyságok és várnépek laktak; kisebb része igen korai adományozásokkal nagy nemzetségeink birtokába került. Mielőtt e terület települési viszonyait ismertetnők, lássuk előbb, maradt-e a gyepeknek valamely nyoma e tájakon. A Balogvölgyön Sztrizs faluban találhatjuk meg a határvédelem emlékét, amelyhez társul a tőle nem messze fekvő Esztrény falu is, eredeti nevén Osztran, Stran.¹²⁶ A Túróc völgyében, legalábbis a helység neve után ítélve, Levárt falu környékén kellett élnie az öröknek. Míg azonban az előző két helységet illetően e tekintetben nincs kétség, Levárnál csak föltételezni lehet, hogy itt valaha strázsák éltek. A helység első neve u. i. okleveleinkben Vigne, ami magyarul kovácsműhelyt jelent. Am e név is csak 1318-ban tűnik fel, mert korábban, Lice 1243. évi határjárásában e terület még Licéhez tartozott, amit bizonyít, hogy e helység közvetlenül határos Szkárossal, Perbesházával és Dereskkal, tehát ekkor Levárt még nem létezett.¹²⁷ E nevét Vigne helyett csak az 1427-es megyei adóösszeírásban olvassuk először. El lehetne ugyan

képzelní, hogy a kovácsműhely és a Levárt (Lövér-Lövő¹²⁸) elnevezés között tárgyi kapcsolat állott fenn, s fel lehet azt is tenni, hogy az eredeti gyeplvédő helyet az ott felállított kovácsműhelyekről nevezték először (a közeli csetnekvölgyi vas feldolgozására ilyenekre bőven volt szükség, és találunk róluk említést az imént idézett határjáró oklevélben Levárnál jóval magasabban fekvő vidékeken is az erdőben), s csak később tértek vissza a hagyományok alapján a Levárt névhez, minderre azonban nincsenek bizonyítékaink, sőt közelebbi támpontjaink sem.

A szóbanforgó nagy terület benépesedésének időpontjára nézve a következőket kell figyelembe venni: A Balog-nemzetség nagy birtokait, kivéve az egyetlen Rimaszécs helységet, mind e területtől északra kapta; legdélibb kezdettől fogva birtokolt helységük Alsó- és Felsőbalog. Mivel pedig ez az adományozás a XI. század közepénél előbb nem történhetett, minthogy — legalábbis krónikáink szerint — ebben az időben jöttek hazánkba a Balogok ősei,¹²⁹ az említett határig a lakosság-nak a jelzett területet ekkorára már meg kellett szállnia. De mert ilyen nagy terület megtelepülése nem történhetett egy csapásra, hanem csak fokozatosan, a megszállás kezdetét nyugodtan tehetjük egy félszázaddal korábbra, azaz Szent István idejére. A legszemléletesebb időhatárolók e terület helynevei: Csoma, Majom, Majsa, Gede, Jánosi,

¹²⁶ V. ö. Karácsonyi: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. (Századok, 1901. 1049. l.) és Tagányi: Gyepl és gyeplűve. (Magyar nyelv IX. k. 96. 260.)

¹²⁷ Fejér IV/1. 287. Vignére: AO I. 455, Dl. 1986.

¹²⁸ Kniezsa ezt az etimológiát adja a névnek a morvavölgyi Lévárd név alapján és ennek figyelembevételével állítja, hogy itt korábban gyeplűvédelem volt. (I. m. 375. és 380. l.)

¹²⁹ Bejövételéről és birtokairól Karácsonyi i. m. I. 174. 178.

Feled, Serke, Bátka, Kálósa, Vály, Fige és Harkács. E legkorábbi elnevezések, mint minden hozzátétel nélküli egyszerű személynév a legősibb magyar helynévadási módnak felelnek meg, s ennél fogva igen korai, X–XI. századi településre vallanak.¹³⁰ Erre mutat az a tény is, hogy az említett helységek névadó személyeit okleveleink egy esetben sem említik. Bizonyítékul hozzuk fel Ottrokocs várkatonáinak eredetét. Ezek mint jobbágyfiúk Szent István idejére viszik vissza származásukat. Őseik tehát a szent király jobbágyai voltak.¹³¹ Ezek az egybehangzó bizonyítékok mutatják, hogy az ide telepedett népelemek további hullámok a Sajó völgyön letelepedettek után és bizonyára egymást követő rajokban szállták meg a gömöri vidékeket a X. század vége és a XI. század közepe közötti időben, mint királyi területeket. Hogy pedig e népek is csak Hevesből jöhettek, és Nógrád érintésével a folyó völgyeken keresztül érték el letelepedésük helyét, eltekintve a földrajzi viszonyoknak magukban véve is bizonyító erejétől, azt több körülmény támasztja alá. Maga Nógrád ebben az időben még semmiesetre sem volt annyira népes, hogy innen jöhettek volna magyar települő rajok; hiszen a nógrádi magyarság egy része is Heves felől ment oda.¹³² Az innen történt korai kirajzás ellenére, amikor kialakult helységek még alig lehettek Gömörben, több azonos helynevet találunk a három megyében, mégpedig török eredetűeket. Ezeket tehát a Hevesben telepedett, nagyrészt török eredetű népség hozta ide magával már a X. század végén. Ilyenek a hevesmegyei Kál, amelyet megtalálunk a nógrádmegyei Kalsában, a gömörmegyei Kálósában és az abaújmegyei Kalsában, a hevesmegyei Bő és Bey hely-, illetve családnevek azonosak a gömörmegyei Beje helységgel és Bey-családdal, a nógrádi és gömöri Bátka helynevek szintén azonos elemek településére vezethetők vissza; végül Hevesben találunk egy

Füged, Gömörben egy Fige nevű helységet, melyek kétségtelenül azonos személynév változatai.¹³³

Most pedig nézzük, mit mondanak a települt vidékek hely- és földrajzi nevei e népségek eredetéről. A legutóbb felsorolt négy név közül három kétségtelenül török eredetű; a birtokba vett terület legnagyobb folyója, a Balog magyar nyelvi elnevezés, sőt ezt a szlávok is a magyarból vették át.¹³⁴ A másik két nagyobb folyó, a Rima és Gortva neve azonos eredetre mutat. Szlávból ezeket magyarázni nem lehet, ezidő szerint magyarból sem, így bizonytalanoknak kell tekinteni.¹³⁵ A kisebb folyók és hegyek elnevezése túlnyomó részben magyar nyelvű.¹³⁶ Ami a már felsorolt helyneveket illeti, a legrégebbek részben magyar személynévi eredetű elnevezések; kettő-három pl. a Gede, Ottrokocs és Perbes szláv személynév,¹³⁷ de a magyar helynévadási törvények figyelhetők meg bennük. Ami kevés ezeken kívül egyéb szláv elnevezés található, inkább az erdős részekben keletkezett helységeket jelöli: Ablonc, Bodolóháza. Az bizonyos, hogy a Balog- és Vály-folyók völgye, ahol a népelemek legeredeti települése figyelhető meg, összes földrajzi, hely- és dűlőnévben teljesen magyar. Vegyük hozzá mindehhez a legkorábbi ismert személynéveket: Ítemer, Szólát, Kusud, Póka, Benedek, András, Endre, Simon,¹³⁸ szintén az előbbi eredményre jutunk. Ennyi bizonyíték alapján most már megállapíthatjuk, hogy a nagy területet javarészt török ere-

¹³⁰ E helynevekre l. Csánki és Forgón id. műveit, továbbá az alább idézett adatokat.

¹³¹ 1274. Ez az oklevél 1328. évi átírásban Szeleczky Adorjánál Rimaszombatban. (HO VII. 150 és AO IV. 33.)

¹³² E megye településtörténeti feldolgozása ma is hiányzik. Hóman id. munkája szerint Nógrád kívül esett a honfoglaló törzsek elhelyezkedési területén, amit mutat a ma itt helynevekben található hét törzsnév is.

¹³³ E nevekre l. Csánki id. műve I. kötetét. A legkorábbi okleveleket alább idézzük. A Kál helynévre l. Pais és R. Nagy: Kál és társai. (Magyar Nyelv, XXV. (1925.) 121.) Ugyanitt a Beje-Bő névről is. Kálósa nézetünk szerint szintén összefügg a Kál névvel. Bátka névre: Magyar nyelv, XXVII. (1931.) 215.

¹³⁴ Kniezsa i. m. 380.

¹³⁵ Melich szerint az ómagyar Rimava szlávból történt átvétel (Magy. Ny. XXII. (1926.) 6.). Ezzel szemben Smilauer mind a két nevet a hasonló végződésű Hanvával bizonytalan eredetűnek mondja (i. m. 498.).

¹³⁶ Néhány példa. 1247: Kalosa patak Kálósa határában (Lukács lt.); 1334: Mocholapataka, Baaspataka, Magapataka Rás határjárásban (AO III. 126.); 1338: Barthapataka Csiz határában (Múz. Ta. 1395. febr. 15.); 1294: Csehpatak, Praepostpataka, Rakatyastho Harkács határában (Fejér VII/2. 244.); 1488: Pappataka Traja határában (Jászói orsz. lt.: Litt. AAAA f. 2. nr. 23.).

¹³⁷ Kniezsa úr szíves közlései.

¹³⁸ 1244-ből. (1410. évi átírásban): H. O. VIII. 42, 44.)

detű, de ideérkezésekor már teljesen elmagyarosodott népség szállta meg. Ez egyezik a betelepedés irányáról mondottakkal és szintén Heves felé irányítja a figyelmünket, ahol a török eredetű kabarok törzse szállott meg. Egy nemrégiben megjelent értekezés szerint e népek között jelentős számú besenyőnek kellett lennie. Besenyő eredetű neveknek mondja több között Abloncot és Kálósát.¹³⁹ Eredményeit a törzsek vándorlási irányának megfigyeléséből szűri le és ezt az irányt elsősorban az országban előforduló azonos helynevek alapján állapítja meg. Lehetséges, hogy némi besenyő elem is kerülhetett a szállást kereső rajok népei közé, különösen miután tudjuk, hogy éppen Hevesben szépszámu besenyő szállást mutatott ki irodalmunk.¹⁴⁰ Kifejezett nyomát azonban ennek nem találtuk. E vidékre igen tartalmas forrásanyag állott rendelkezésünkre, lényegesen több, mint a már kiadott anyag. Segítségével a megtelepülésnek korai és egészen sajátos, alább ismertetendő típusát sikerült megállapítani, továbbá azt, hogy a Balog- és Válymenti kultúrtáj azonos törzsből származó rokoncsaládok munkája. Számottevő besenyő elem jelenlétére azonban nem találtunk adatot. Kálósa bizonyára török eredetű név, azt azonban semmi sem igazolja, hogy besenyő-török név lenne.¹⁴¹ Ablonc pedig egyáltalán nem besenyő elnevezés,¹⁴² sokkal inkább,

mint irtott hely, szláv névnek tartható, s Almást jelent; korai lakói is nagyrészt szlávok lehettek. Ennek tulajdonítható, hogy az Abloncz-család tagjai között a XIII. században még több szláv személynév fordul elő. A besenyő eredet föltételezése mellett nem tudnók annak sem magyarázatát adni, hogy az igen korai kirajzás ellenére sem maradtak ránk az egész névanyagban besenyő emlékek. Nyilván a tényállás az, hogy amint a két helynév sem besenyő eredetű, úgy nagyobb számú besenyő sem telepedhetett ezen a vidéken.

Amint eddig megyénknek egy táját sem találunk teljesen lakatlannak a magyarok idejövetelekor, e települési területen is, elsősorban a Túróc völgyében éltek szlávok. Erre mutat magának a folyónak neve, valamint az a körülmény is, hogy az Ottrokocs várjobbágy-nemzetség is szláv eredetű.¹⁴³ Ezekre is azt mondhatjuk azonban, amit a szárazvölgyi délszlávságra, hogy inkább az erdőkben éltek, telepeket nem alapítottak, a táj kialakításának a munkája itt is magyaroknak tulajdonítandó. Ugyanis itt egyetlen szláv névadás szerint alakult falunévre sem akadunk. Ha ilyen lett volna, a magyarok éppúgy átvették volna, mint a már meglévő Túróc folyónevet. A középkorban különben később is csupán egyetlen eset fordul elő, amikor egy helységet párhuzamosan magyarul és szlávul is neveznek, Lukafalvát, amelyet hol így, hol pedig Lukva néven emlegetnek az oklevelek¹⁴⁴ (ma pusztá Harkács mellett). Itt tehát még a XV. században is egymás mellett élt a magyarság és a szlávság és ennek kifejezője a kétféle név.¹⁴⁵ A Balogmellékén a mai Dulháza mellett tűnik fel elég korán, a XIII. század legvégén az egyetlen szláv elnevezés: Garan, Goron, sőt egyszer Garam alakban is előforduló helynév és megmarad a XV. század elejéig, amikor is nyom-

¹³⁹ Belitzky János: A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása. (Gr. Klebelsberg Kuno Magy. Történetkutató Int. Évkönyve, 1935. 77.). — U. a.: Nyugat-dunántúli és felvidéki besenyők. (Domanovszky-Emlékkönyv, Bp. 1937. 59.)

¹⁴⁰ Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Bp. 1890. 1—2. l. — Németh Gyula: Maklár. (Magy. Ny. XXVII. (1931.) 145. l.)

¹⁴¹ Mint a 133. jegyzetben rámutattunk, kétségtelenül a török Kál névvel függhet össze, erről pedig Pais és R. Nagy csak török és nem besenyő eredetet igazolnak. A név 1247-es legrégibb alakja Calysa (1383. évi átírásban: Lukács lt.) Előfordul később Kalsa, sőt Golsa, Galsa alakban is. Bizonyos, hogy összefügg vele a Kalas (Kaluz) családnév is, amely éppen a Kálósát birtokló Vályi-nemzetségből ágazott ki. (L. alább e nemzetség történeténél.)

¹⁴² Beliczky pusztán annak alapján lát ebben a névben besenyő elnevezést, mert Vas megye határán is volt egy ilyen nevű hely, amely, véleménye szerint, kétségtelenül besenyő telep volt. (I. m. Évkönyv, 77.). Ablanc nevű helység ma Gömörben nincs és korábról sem ismeretes; tehát csak elírás lehet nála két ilyen nevű helység említése.

¹⁴³ Ezt a szláv személynévi helynév és a nemzetség legrégibb tagjainak szláv személynévei is bizonyítják. Igen jellemző az «attracsik-rabocska» elnevezés, amely nevet csak szláv népiségűnek adhatta a környezet. (Karácsonyi i. m. 3. k. 180. l.)

¹⁴⁴ Túróc völgy helységneveit l. Csánki i. m. f. 129. laptól. Lukaháza névváltozataira idézzük: Dl. 2352; Dl. 24,902; Múz. Ta. 1423. IX. 30, Dl. 16,742.

¹⁴⁵ Az ugyanabban az időben élő kétnyelvű név jelentőségére l. Melich: A helynevek egy csoportjáról. (Magy. Ny. XIX. 107.)

talánul eltűnik.¹⁴⁶ Erről azonban még azt sem lehet kétségtelenül megállapítani, merre feküdt. A nevet a magyarság, «g» kezdőbetűjéből következtetve, átvette már a XII. század vége előtt és kétségtelenül a Garam-folyó nevével azonos.

E terület megtelepülésének és birtokbavételének folyamata a Hanvákéhoz sok hasonló jelenséget mutat. A nemesség kialakulásával kapcsolatban szépen figyelhetők meg azok a más megyék nemesi vidékeire is jellemző települési viszonyok, amelyek eredményeképpen a kicsiny határu és a völgyekben sűrű közelségben élő, legnagyobb részben kuriális nemesség által lakott falvak hosszú sora jött létre és vele együtt olyan birtokfelaprózódás, mely lehetetlenné tette, hogy e vidékeken idegen, vagyis nem az eredeti települőkhez tartozó megvesse a lábát. Ez lett a leghatékonyabb tényező e tájék népiségi fejlődésében és kihatásait a megye történetében napjainkig figyelemmel kísérhetjük. Ezek kialakulását pedig leginkább a Balog-, a Vály- és a Túróc-folyók völgyén megállapítható földközösségi birtoklási forma segítette elő. A legnagyobb területre terjedt ez ki a Balog völgyén, bizonyítva, hogy ez volt a legrégebbi települési vidék és itt voltak birtokai azoknak a nemzetségeknek is, amelyek innen tovább mentek, mint a Figei és a Vályi nemzetségek. 1244-ben még nagy területen találjuk a birtokközösséget, és amikor a balogmelléki várjobbágyságok egyik csoportja a közös birtok egy darabját eladja, a többiek, akik a megmaradó területet birtokolják közösen, ehhez hozzájárulnak, sőt a vételár kifizetésénél megjelentek a Zágráb-Korpás nembeli várjobbágyságok is.¹⁴⁷ E helyzet azonban mással nem magyarázható, csak azzal, hogy a korai telepések idejövételükkor állat-

tenyésztő életmódot folytatván, nyájaik részére nagy legelőkre volt szükségük és ezt az életmódot jó ideig még itt is megtartották.¹⁴⁸ Ezért maradt birtokukban az egész Balog melléke még akkor is, amikor a Balogok ettől északra nagy birtokokat kaptak. Kétségtelenül ennek kell tulajdonítanunk a helynevek hiányát is. A korai letelepedés ellenére a Balogvölgyön a XIII. század közepéig mindössze a Bátka és Fige (Uzapanyit környékén) helyneveket találjuk; az ugyancsak meglevő Laponya és Morhó már kissé távolabb, a dombos vidékekre esnek.¹⁴⁹ Ez utóbbi tényből folyik, hogy e várjobbágyságnak első neve a «de iuxta Balog», magyarul «Balogmelléki», volt, és hogy e név még a XIV. században is nagyon honos, előjön a XV. században, sőt él tovább is és tanuvallomásokban az újkorban is egyszerűen balogmelléki nemességnek nevezik e várjobbágyság utódait. A szállásterület még a XIII. században is az egész Balogvölgy, erről ismeri és nevezi lakóit a környezet.¹⁵⁰ Hasonló viszonyokat állapítottunk meg a Túróc völgyében, de itt a birtokközösség sokkal kisebb területre korlátozódik. Ennek pedig az az oka, hogy e részt egymástól több független nemzetség szállta meg, egynek-egynek kisebb terület jutott, csupán a folyó kanyarában tudunk egy hat falu területét birtokló várjobbágyságról, amelyet az előzőhöz hasonlóan ugyancsak «de iuxta Turuch» neveznek okleveleink még a XIV. század elején is, amikor

¹⁴⁶ Első említése 1295-ben. (Gr. Vay lt. Berkeszen, Oklevelek nr. 12.) A Garam alak a Tornallyay-levéltár egy 1407. évi oklevelében olvasható. Később pusztaként sem találjuk. Mivel az első adat a balogmelléki Figei-nemzetséget említi tulajdonosaként, nyilván egy része volt a Dulháza és Uzapanyit között feküdt Figének.

¹⁴⁷ ...quandam terram eorum, quam in communi habuissent iuxta fluvium Balogh cum permissione aliorum cognatorum suorum Petri, Cusud, Symonis, Ithemery, Vodos, Benedicti, Demetry, Andreae, Endree, Johannis, Petri, Vrban, Petri filii supradicti Petri, qui eiusdem terrae habuissent partem reliquam... Zsigmond 1410. évi átírásában: Orsz. Lt., Ernszt-vétel. Kiadva HO VIII. 42, 44, hibákkal.

¹⁴⁸ Hasonló települési módot idéz Mályusz Turóc megyéből. (I. m. 98—99. l.) — Az átmenetet a birtok-elkülönítéshez őrizte meg annak a sok pusztának a neve, amelyeket 1403-ban és 1525-ben a Balogvölgyön, a közös birtoklási területen találunk: Bárcföldre és Bagosföldre Panyit és Laponya között, Veresháza, Bordezháza, Kisfalud, Fige, Erdőszád, Bakosfelde, Czomporfelde. A névadó személyek egy részét ismerjük okleveleinkből. (Ernszt-vétel és Garamszentbenedeki kv. Prot. II. fol. 87.) Természetesen az elkülönítés után csak lassan alakultak ki az állandó viszonyok és sok birtokjogi per keletkezett. Különösen kettő világítja meg élénken a közös birtoklás megszűnése után beállott bizonytalan birtokviszonyokat, 1410-ből és 1412-ből. (Ernszt-vétel és Dl. 24, 417.)

¹⁴⁹ Szentpétery: Oklevélszövegek 105.; 1267. Forgon lt. Debrecenben, Szep. kpt. lt. Scrin. XI. f. l. nr. 3.; Figére l. a 147. jegyzetben idézett oklevelet.

¹⁵⁰ Első előfordulását l. a 147. jegyzetben ld. oklevélben, azután pedig sok oklevélben, amelyeket az egyes családoknál fogunk idézni.

falvai is kezdenek kialakulni.¹⁵¹ A birtokközösség azonban rendszerint feltételez tagjai között, mint a Hanváknál is, vagy rokonai vagy egyéb (törzsi) kapcsolatot. Okleveleinkben meg is találjuk e rokonságot és a balogmelléki várjobbágyság valamint a Vály völgyének birtokosai közös törzsről erednek, ennek következtében birtokolnak is mindannyian az eredeti településben, a Balogvölgyön, és emiatt kellett a fenti eladásba is belegegyezni.¹⁵² E törzstől független a túrócmelléki, de ágai ugyancsak rokonságban állanak egymással, tehát közös törzsből eredtek.¹⁵³ Nincsenek rá adataink, mert okleveleink eléggé későn említik őket, de ilyen törzsi rokonságot lehet feltételezni a Csenizi-, Kisfaludy-, Gortvay- és Bizó-családok között. Külön törzs a Jánošy-nemzetség, a Feled és Serkét benépesítő várnépség, nem kétségtelen az Ablonczy-nemzetség rokonsága a balogmellékiekkel, de valószínű, ide tartoznak kétségtelenül a szintén későn feltűnő Radnóti és Izsépi-családok is. Mindezekről a nemzetségekről és családokról alább szólnunk.

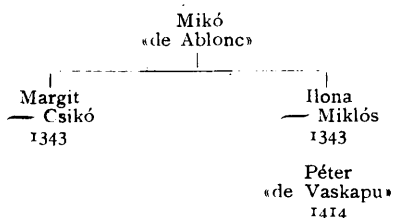
Mint előadtuk, a birtokközösség részben még 1244-ben is fennáll a Balogvölgyön, és bár az ágakra válás már a XIII. században megindul, a falvak csak a XIV. században alakulnak ki nagyobb számban, sőt egy részük még később, csak a XV. században tűnik fel. Amint az állattenyésztő életmódról a földművelésre kezdenek áttérni és amint a közös törzs egyre szaporodik, megindul a terület osztódása. Ennek kapcsán keletkezik a Balogmelléken az első két nagyhatárú helység, Bátka és Fige, kissé távolabb Laponya. A további osztódásnál három Kisfalud nevű helység is kiválik, amely elnevezések, mint a közös terület birtokos törzse egy-egy ágának külön telepei, önmagukban jellemzik a fejlődést. 1334-ben az egyiknek határát megjárják, de nemsokára tovább osztódik és kiválnak belőle a Kisfaludy-nemzetség három ágának külön falvai: Bárcziháza, Dulháza és Korlátháza.¹⁵³ Az első Fige helység nevét kell

látnunk az ugyancsak már a XIII. század végén feltűnő, mai Figében, ami világosan bizonyítja, hogy a legregibb terület birtokosainak egy része további terjeszkedéssel ideköltözött és magával hozta az anyatelep nevét.¹⁵⁴ Hasonló módon, osztályok következtében alakulnak ki e vidék többi falvai is. A folyamat tisztán megfigyelhető az első birtokos (aki egyben a kivált család névadója is) nevéből -háza és -falva összetétellel képzett helynevekben: Zádorháza, Radnótfalva, Puhaháza, Góbisháza, Czenteháza, Gergelyfalva stb. Vannak más vonatkozású helynevek is, pl. Vaskapu, amely helység magva egy Vas nevű ember kijáró kapuja volt a közös birtokról és ő e kapun kívül kapta meg osztályát s így maradt rajta a később kialakult falun is az eredeti elnevezés.¹⁵⁵ Kutya helysége bizonyára az itt élő várnépség eredeti szolgálatától kapott ragadványnév. A leírt módon a Balogfolyó mellékén, hozzávéve a rokonnemzetségek által birtokolt Vály völgyét és a Túróc mellékét is, összesen ötvenöt falu keletkezett. Ennek a területhez viszonyítva, magas számnak a magyarázata csak e várjobbágy eredetű magyar családok szaporasága lehet. Mikor a birtok már nagyon felaprózódott, egyes családtagok elindultak másfelé szerencsét próbálni, királyi szolgálatra adták magukat vagy beálltak várnagynak, familiárisnak a nagybirtokosokhoz.¹⁵⁶ Ez azonban a további birtokaprózódást legfeljebb késleltette,

Kisfalud szerepel (Dl. 35,801), de Korlátháza névadója már bírja határában ekkor a későbbi helység magvát, azaz egy portát. 1464. Alsókisfaludról olvasunk, amelyet más néven Bárcziházának neveznek (Dl. 15,980), Dulháza kiválásának idejét nem ismerjük; e helység csak később tűnik fel.

¹⁵⁴ Az eredeti írásmód mind a két esetben Fige. Az 1244-es eladók már birtokoltak a mai Fige területén is (v. ö. Egri kpt. lt. AF. nr. 48. 1312.) és így ezeket kell a Figei-nemzetség őseinek tekintenünk.

¹⁵⁵ A kialakulást a következő tábla szemlélteti:

(Dl. 11,616.; 1412. Ablonczy Pálnál Keleméren.)

¹⁵⁶ Erre okleveleinkben számtalan példa van; itt csak kettőt idézünk: Dl. 24,430, 32,521.

¹⁵¹ L. a *Túrócmelléki nemzetség* leszármazási tábláihoz idézett okleveleket. A falvak: Perbesháza, Sánkfalva, Lukaháza, Harkács, Lökösháza és Bekeháza. Ez utóbbi Lökösháza mellett feküdt; ma már nincs nyoma.

¹⁵² Olv. e rokonságra a 147. és 148. jegyzetben említett okleveleket.

¹⁵³ L. a 148. jegyzetben idézett két pörös oklevelet; a határjárást: Dl. 2864. Az 1427-es dica-jegyzékben még

de meg nem akadályozta. Bizonyos, hogy a középkor végén a megye legsűrűbben lakott vidéke a Balogvölgy volt és a török itt vitte végbe a legnagyobb pusztítást, aminek következtében a kicsiny kuriális falvacskák egész sora elpusztult. Több ugyan már a középkorban megszűnt, de a megmaradtakat is csak mint pusztákat sorolják fel a XVI. század második felében kezdődő dica-jegyzékek. Ezek is később lassacskán beolvadtak az életképesebb helységek határaiba. E helységeknek máig csupán körülbelül a fele maradt fenn, de néhány kivételével megvan a többi is mint pusztá. A Rima és Gortva völgyeiben más helyzetet teremtett az a tény, hogy itt a várföldek egy része adományozások útján nagybirtokosok kezébe került. Nemesség alakult ki főleg a Gortva-völgyön és e vidéket Serkétől Gortva faluig (ma pusztá) birtokolta. Falvai mind megmaradtak az újkorra; csak ekkor pusztult el Cseniz, Bizófalva és Gortva, ugyancsak a mondott okokból.¹⁵⁷ Erre a vidékre, sajnos, igen gyér adatok állnak rendelkezésünkre, de ezekből is lehet látni, hogy pl. Serke, Feled és Kisfalud eredetileg várbirtok volt Gortvatő néven,¹⁵⁸ s ebből arra lehet következtetni, hogy a többi, ezekkel határos falu is kapcsolatban volt a várszerkezettel.

Ami az egyes nemzetségi törzsek sorsát ágakra, illetve családokra történt válását és e családok társadalmi elhelyezkedését, valamint további gyarapodását illeti, mindezt a következőkben vázoljuk: A Balog-, a Vály- és a Túróc-folyók völgyén élő várjobbágyi és várnépi elem a XIII. századi nagy társadalmi mozgalmak és IV. Béla politikája következtében visszanyerte korábbi szabadságát, amiben nem kis segítségére volt az, hogy egy vidéken telepedett meg, egy tömegben élt és így lényegesen nagyobb erőt képviselt, mint az egyetlen falu területen elszigetelten, minden rokonság nélkül élő népség, mint például Beje és Harkács várnépsege, melyek közül az előbbi adomány révén a helységgel együtt a Kacsicsok birtokába került,¹⁵⁹ az utóbbit meg

az Ottrokocsi nemzetseg kapta.^{159/a} Mivel pedig felszabadító okleveleket csupán a Vályvölgyre ismerünk (itt is, mint alább rátérünk, kettőt igen késői időből), föltehetjük, hogy ilyenek a Balogvölgyre nézve nem is voltak, hanem ennek népsege egyetemlegesen emelkedett a királyi szerviensek közé. IV. Béla «generatio servientium nostrorum»-nak nevezi őket.¹⁶⁰ Mint ilyenek az automata módon a magyar nemességbe jutottak be. Családjait a Balogmellékén, a legkorábban megszállt területen találjuk. Elsőnek említjük a Laponyai törzset, amelynek ősi birtokából vált ki később Puhaháza a Puha-családdal.¹⁶¹ Uzapanyit és Rakottyás között terült el Fige helysége Kispanyittal és Telek nevű külön földdel. Ezeket később közös névvel, Kisfaludnak nevezik az oklevelek. Birtoklásukért nagy pör folyt a XV. század elején, egyrészt a Kisfaludy- és Bordis-, másrészt a Mikófalusy-családok között, s végül is utóbbinak ítéltetett oda, amely családnak már eredetileg is volt ott részbirtoka. E család ugyanis leszármazója az 1295-ben élt Simon fia Mikónak, aki a maga faluját Uzapanyit szomszédságában, a mai Mikóháza pusztá helyén a Fige közös birtokból neki jutott részen alapította meg, amely azonban eredetileg a Sajó mindkét partján feküdt. Leszármazói főleg Zsigmond alatt kimagasló hadi érdemeket szereztek és e révén a Balogvölgyben nagy adományokat is kaptak. A birtokszerzésnek

nem maradt fenn. (Lukács lt. Garai nádor 1383. évi átírásában.)

^{159/a} Fejér VII/2. 244.

¹⁶⁰ 1252-ben Nimhiu és Róbert királyi szerviensek Gömörben fekvő földjeit adományozza IV. Béla, mivel ezeknek magvaszakadt. Nincs meghatározva, hol terütek el e földek, de sehol másutt nem kereshetjük ezeket, mint a most tárgyalt települési területünkön. Itt ekkor falu még alig keletkezett; az egyes nemzetségek és családok szállásait az oklevelek egyszerűen a «terra» szóval jelölik. (ÁUO VII. 340.)

¹⁶¹

Mátyás
«de Laponya»
1267
Pál

Péter

«Puha dictus», 1325 : de Laponya, 1330 : de iuxta Balog

¹⁵⁷ A pusztulási folyamatot a dézsma- és dica-jegyzékekben nyomon kísérhetjük s legtöbbször okát is megtaláljuk.

¹⁵⁸ AO II. 265.; Fejér V/2. 189.

¹⁵⁹ 1247-ben Kalósa határjárásában Bya még mint várföld van említve, később azonban a Kacsics-nemből kivált Bejei-család birtokában találjuk. Adománylevél

E Puha Péter a helység névadója, amely a XVI. század közepén szűnt meg. (Forgon lt.; Szep. kápt. lt. Scrin. XI. f. 2. nr. 1. és 12.; Fejér VIII/7. 182.)

azonban más módját is megtalálták. Az ősi birtokuk körül elterülő falvokról igyekeztek kimutatni, hogy azokat tulajdonosaik jogtalanul birtokolják. Így derült ki az előbb említett per folyamán is, hogy a pörös föld eredetileg várterület volt, azzal tehát a király rendelkezik, adományozhatja, s ez alapon kapták meg a Mikófalvaiak.¹⁶² A legnagyobb határa volt Bátának, amelyből a területén élő törzs ágakra válása után hét falu alakult ki hét külön, de egymással rokon családdal; még két idegen személy is kapott belőle adományt és ezek is megalapították rajta a saját falvaikat. A Góbisházi- és Góbis-család hívta életre Gobisfalvát, a Rakottyási- és Félkéz-család Rakottyást,¹⁶³ a Czente-házi nemzetség, amelyből a Czente-házi-, Czente-, Boza- és Himfy-családok erednek, alapította Czente-házát,¹⁶⁴ az önálló életet alig élő Kutya helység területe a Kutyai család székhelye volt,¹⁶⁵ a Dulházi- és Dul-családok Dul-

házát¹⁶⁶ kapták osztályban, Bárcziháza névadója a Bárczy,¹⁶⁷ Korlátházáé pedig a Korláth-család.¹⁶⁸ Kétségtelenül a balogmelléki területhez tartozott Radnót is. Névadójának azt a Radnótot tekinthetjük, akinek 1334-ben már unokáit emlegetik. Tőle származott a már kihalt Polhos-család.¹⁶⁹ Izsép névadóját nem ismerjük, de Izsépi

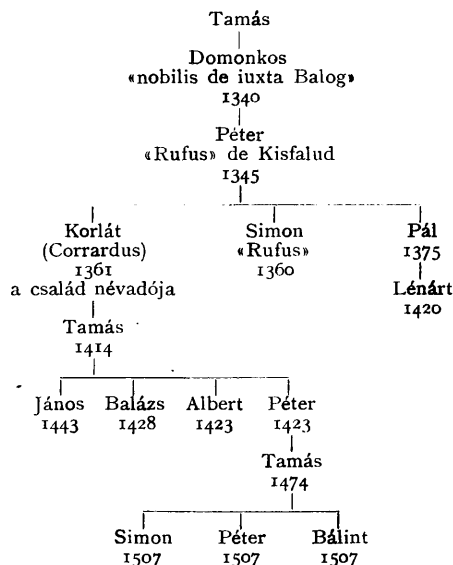
¹⁶⁶ Genealogiája a töredékes adatokból nem állítható össze, balogmelléki eredete azonban kétségtelenül kivüláglik a következő adatokból: 1407, 1413, 1424. Tornallyay lt.; Kállay lt. saec. XV. nr. 655.; Máriássy lt. Márkusfalvi rész nr. 114. E családnak az 1244. évi eladásnál szereplő rokonok közül Egyed fia Szólát az őse.

¹⁶⁷ Emlékeink a Balogvölgyön több Bárc nevű nemest, sőt egy Bárcfölde nevű pusztát is említene (148. jegyzet), nem lehetett tehát a névadó ősz személyét megállapítani (Forgon lt. 1340.). Amint ez az oklevél tanúsítja, egy ágról ered az előbbi Korláth-családdal, így viszont eredete visszamegy a balogmelléki serviens-várjobbágy elemre (Dl. 24,417.).

¹⁶⁸ Ezt a családot Forgon csak az újkorból ismeri (id. m. II. 41.). Régebbi nemzedékrendje a következő:

Kisfaludy nemzetség.

Korláth család.*

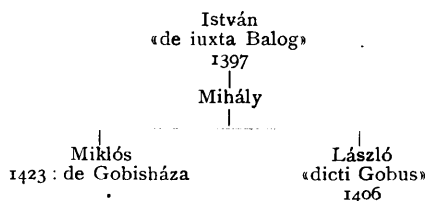

* 1340: Forgon lt. Debrecenben; 1345. jún. 13. Gömör megye kiadv. Múz. Ta.; 1361: Dl. 5047.; 1368. nádori kiadv. Múz. Ta.; 1414: Dl. 10209; 1420: Sztáray II. 215.; 1423: Dl. 5591; 1428: Kállay lt. Saec. XV. nr. 516.; 1474: Jv. o. lt. Judic. Lit. RRR. f. 1 nr. 11.; 1507: Melczér lt.

¹⁶⁹ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch z. Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen. I. 463., ahol e helység tévesen erdélyinek van feltüntetve. A névadó Polhost nem említik okleveleink. (Forgon i. m. II. 191. Az itt idézett Pethes azonban csupán helytelen olvasás Polhos helyett, úgy szintén a Polthos is.)

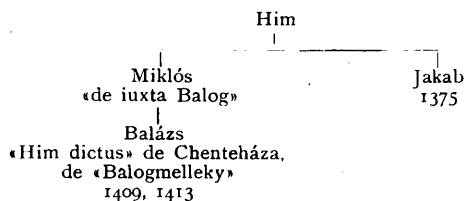
¹⁶² Az első ismert ősz, Simon, előfordul az 1244-es adás-vételnél felsoroltak között. Fia Mikó (Vay lt. Oklevelek nr. 12.). Egyebekben v. ö. a 148. jegyzetben id. okleveleket és Dl. 24,430.

¹⁶³ A Góbis-család kiágazása a következő:

(Jászóvári o. lt. Litt. BB. f. 1. nr. 6.; Dl. 28,132. és 11,366.) — A Rakottyási-családra l. Forgon i. m. I. k. 256. l.

¹⁶⁴

(Múz. Ta. Szepesi Jakab országbíró kiadv.; u. o. 1409. okt. 1.; Szep. kápt. lt. Scrin. X. f. 3R. nr. 18.) A további leszármazás megvan Forgonnál (i. m. I. 174.).

¹⁶⁵ A helység alapítására és a birtokos család kiágazására adataink semmit nem mondanak, fekvése azonban (ma pusztá Rakottyás határában) nem hagy kétséget eredetét illetően. (Forgon i. m. II. 58.)

családot emlegetnek okleveleink.¹⁷⁰ A balogmelléki törzsből származott a Figei-nemzetség, amely a középkorban csupán két ágon, a ma is élő Csathó- és a már kihalt Felsőfigei Figei-családban terjedt tovább. E nemzetség alapította Téske (ma már pusztá) helységet és az 1427-ben egyetlen esetben említett Strevricslehotát Fige határában. A balogmelléki törzsből történt kisarjadását ősi birtokának a neve eléggé bizonyítja.¹⁷¹

A balogmelléki várjobbágy-serviensek törzsnek legtekintélyesebb hajtása a *Vályi nemzetség*, amelynek egyik őse a balogmelléki földrésznek 1244-ben történt eladásánál jelenlevő valamelyik Simon. Nevét viselő helysége, Vály, 1247-ben már «villa»; tehát jóval korábban alakulhatott ki és kaphatta nevét a nemzetség egyik őseről.¹⁷² Hogy e nemzetség már a XIII. században nagyon elszaporodott és több ágra vált, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy olyan nagyfontosságú jogi cselekménynél, mint a vári kötelezettség alól való felszabadulás, tagjai nem lépnek fel közösen. Bár ez viszont arra is mutathat, hogy egyes ágai már előkelőbbek, hatalmasabbak voltak, s mint királyi serviensek nem érezték szükségét felszabadító levél szerzésének. 1274-ben mindössze három fő szabadul fel, a későbbi Lőkös-család ősei,¹⁷³ majd 1389-ben ismét három fő vétetik ki a vári kötelezettség alól.¹⁷⁴ Ez teljesen hasonló eset a Hubóy-nemzettségével. E felszabadultak és felmenőik már azelőtt sem álltak ténylegesen a vári kötelékben. Az oklevelek ugyanis már 1389 előtt is régóta állandóan nemeseknek nevezik őket, és ténylegesen nemesi jogokat is gyakoroltak. A fölszabadító oklevélre birtokjogi szempontból szorultak rá, mert, amint a Hubay-nemzetségnél láttuk, éppen ebben az időben kutattak királyi procuratorok olyan földek után, amelyeket birtokosaik valamely szolgálat címén és nem mint nemesi jogon kapott adományt birtokoltak. Ebben az eset-

ben a birtokot t. i. el lehetett venni és ismét adományozni. Így kell értelmezni e kései felszabadító oklevelet is, amellyel a nemzetség e tagjai fedhetetlen birtoklási jogukat tudták igazolni.

A Vályi nemzetségből huszonkét kisebb ág hajtott ki; olyan hatalmas szám, hogyha az e családokra vonatkozó összes okleveleket ismernők is, történetük akkor sem lenne nyomon követhető, mert az egyes ágaknál ugyanabban az időben annyi a hasonló név. Egyébként nagyrészüket szintén kismemesi sorban élt, ami magával hozza, hogy legfeljebb csak néhány privilégiális oklevelük volt eredetileg is. Kimagaslik közülök a Nagycsalád. Ennek genealógiáját is össze lehetett állítani.¹⁷⁵ További ágai pedig a következők: A Beke-család névadója 1291-ben élt; ¹⁷⁶ a Kalas-család őseit névszerint nem ismerjük, de neve összefüggésben lehet a Kál és a belőle alakult névcsoporttal; a Vincze-család névadója szintén ismeretlen. E családok ma is élnek. Az alábbi, szintén Vályról nevezett családok ellenben már kihaltak: Kapitány,¹⁷⁷ nyilván ragadványnév; Súlyom hasonlóképpen; Bogdán,¹⁷⁸ Loránth, Császár,¹⁷⁹ Kardos, Vályi, Ember, Boza, Gátha,¹⁸⁰ Balassa,¹⁸¹ Csathó és Szabó,¹⁸² névadójuk az oklevelekben nem fordul elő; Mike, névadója 1347-ben élt.¹⁷³ A nemzetség királyi adomány útján szerezte Kálósát és róla nevezték a már kihalt Korláth-családot, amelynek névadóját a nemzetség több Korlát (Konrád) nevű tagja közül nem lehet meghatározni.¹⁸³ Az ősi birtokból, Vályból vált ki osztódás útján Gergelyfalva¹⁸⁴ és Bikszög. Ez utóbbiról

¹⁷⁵ L. a Vályi-nemzetség tábláján.

¹⁷⁶ ÁUO X. 17. s 52. Leszármazása nem volt nyomon követhető.

¹⁷⁷ 1398, 1399. Forgách lt. Gömör megye és az egri káptalan kiadványai.

¹⁷⁸ 1488, 1498. Jv. o. lt. Lit. AAAA f. 2. nr. 23. — Rákóczi—Aspremont lt. C. 47. f. 1. nr. 21.

¹⁷⁹ 1498. Jv. o. lt. Mandata f. 21. nr. 6.

¹⁸⁰ 1433. Dl. 12,555. királyi ember.

¹⁸¹ Jv. o. lt. Intr. et Stat. Lit. C. f. 2. nr. 45. — Dl. 18,709.

¹⁸² Forgon i. m. II. 252.

¹⁸³ 1312. Konrád fia Konrád (Egri kápt. lt. AF. nr. 48); 1354: Konrád fia János kir. ember (AO VI. 193.); Miklós fia Korlát (Szep. kpt. lt. Scrin. XI. f. 1. nr. 24.).

¹⁸⁴ Névadója bizonyára a Vályi Nagy leszármazási táblán látható Gergely.

¹⁷⁰ Dancs lt. 1360.; 1362. Puthnoky. elenchus, f. 5. nr. 6.; 1375: IX. 8. Szepesi Jakab országbíró kiadv. Múz. Ta.

¹⁷¹ A nemzetség ősei korán kiváltak a balogmelléki törzsből és e néven őket a középkorban nem is emlegetik.

¹⁷² Ekkor kapja a nemzetség Kálósa lakatlan várföldet. Várjobbágy volta az adománylevélből kitűnik. (1383. évi átírásban a Lukács-cs. levéltárában.)

¹⁷³ Az egri káptalan 1464. évi átírásában Lőkös Sámuelnél Héten. — A leszármazást l. az alábbi táblán.

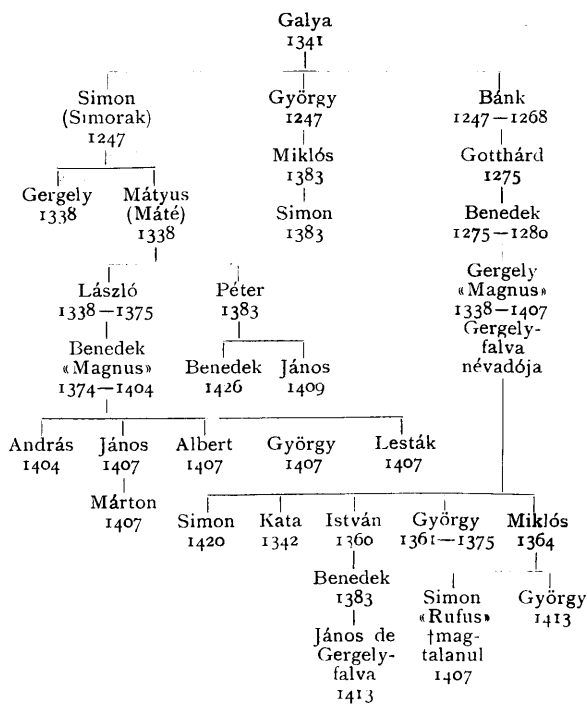
¹⁷⁴ Dl. 7487.

nevezik a ma is élő Lőkös-családot, melynek névadóját egy 1413. évi oklevél említi,¹⁸⁵ a Gotthárd családot, melynek névadóját a több Gotthárd közül az 1375-ben említettben látjuk,¹⁸⁶ továbbá a már kihalt Farkas és Porzsolt családokat, melyeknek őseit ugyancsak nem határozhattuk meg.¹⁸⁷ Nem látható tisztán az adatok világánál Mihályfalva birtokosainak származása. Nézetünk szerint azonban ezeket is ide kell sorolni. E helysége 1413-ig nincs forrásadat; ekkor kapnak rá új adományt birtokosai azzal az indokkal, hogy eddigi jogaikat igazoló összes okleveleik elvesztek. A Mihályfalusi nemzetség nem szerepel azonban eddig sem tanuvallomásoknál, sem határjárásoknál, sem királyi emberként, sem szomszédként, holott ilyen oklevél a XIV. századból szép számmal maradt ránk. Igen feltűnő az a tény, hogy Kálós 1247-es határjárásában szintén nem található külön Mihályfalva említése; a felsorolt «terra»-k csupán személynévvel megjelölt birtokosaiban sem ismerhető fel a nemzetség valamely őse. 1269-ben Laponyanak Vály felé eső részéről szól az egyik oklevél; minthogy pedig Laponya Mihályfalvával határos volt, amint hogy ma is az, ebből következik, hogy ebben az időben Mihályfalva határát még nem lehet önálló területnek tekinteni, annak nyilván Vályhoz kellett tartoznia. E mellett szól az egész terület már vázolt településtörténete is, mert ha e helységben a balogmelléki rokonnemzetségektől független, önálló törzs települt volna, ennek az oklevelekben kétségtelenül nyoma maradt volna. Nézetünk szerint e helység területe eredetileg az egész Vály-völgyével a Vályi nemzetségé volt és a róla nevezett Bodon-, Forgon- és Gáta-családok eredete szintén a Vályi törzsre vezethető vissza. Ismerünk is 1360-ból egy Bodon nevű tagját,¹⁸⁸ akit lehetne a Bodon-család névadó őseinek tekinteni, ha ugyan

ez a család nem korábban vált már ki. Sőt az is valószínű, hogy a Vályi és Mihályfalusi Gáta-családok valójában azonosak. Végleges megállapítást e kérdésben csak újabb adatok előkerülése hozhatna. A mihályfalusi családokkal együtt huszonöt, de ezek nélkül is huszonkettő azoknak a családoknak a száma, melyek a Vályi nemzetségből erednek. Magyarságukról és a magyar nemzetnek adott értekeikről nem kell külön szólnunk, mert közismert annak a sok kíváló hazafinak, tudósnak és írónak a neve, akikkel a történelem folyamán e nemzetség megajándékozta a hazát.

Vályi nemzetség.

a) Vályi Nagy család.*

* Adatok: 1247/1383: Lukács lt. Budapesti; 1275: Szep kpt. Scrin. XI. f. 1. nr. 3.; 1338 1413: Dancs lt. nádori kiadv.; 1341: Dancs lt. Egri kpt. kiadv.; 1360: u. o. Bebek országbíró kiadv.; 1361: Dl. 5047.; 1365: Vályi Nagy lt. nr. 1.; 1374: febr. 17. Kir. okl. Hanvay lt.; 1407. jún. 11. Gara nádor kiadv. Muz. Ta.; 1404: Megyei kiadv. Hanvay lt.; 1409. ápr. 1. Zsigmond kir. kiadv. Muz. Ta.; 1413: Forgon lt. Zsigmond kiadv.; 1420: Dl. 10886.

¹⁸⁵ Forgon lt. Királyi emberként szerepel. Leszármazás az alábbi táblán.

¹⁸⁶ Múz. Ta. Szepesi Jakab országbíró kiadv. Élt egy Gotthárd 1275-ben is. (Szep. kpt. lt. Scrin. XI. f. 1. nr. 3.)

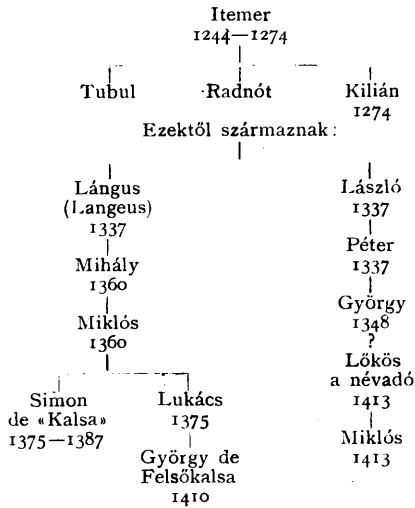
¹⁸⁷ A Vályi-nemzetség nem jegyzetelt családjaira l. Forgon id. művét.

¹⁸⁸ Dancs lt. Bebek országbíró kiadványa. — Forgon ugyan említi id. művében (l. 236. 3. j.), hogy egy régebbi feljegyzés szerint a család attól a Mihálytól ered, aki 1236-ban királyi adományban kapta Mihályfalvát, ezt azonban pozitív adattal nem támasztja alá.

Bár okleveles adatokkal nem tudjuk bizonyítani, de kétségtelenül beletartoztak már földrajzi helyzetüknél fogva is a condicionárius területbe a ma már eltűnt Dapsa, Marmalom és Morhó helységek. Neveik, az egy Morhót kivéve, későn

Vályi nemzetség.

b) Bicszögi Lőkös család.**

** Adatok: 1274/1337: Lőkös Sámuel oklevelei Héten: 1348: Kapi lt. S. f. l. nr. 5.; 1360: Bebek országb. kiadv. Dancs lt.; 1375: Szepesi országb. kiadv. Muz. Ta.; 1383: Lukács lt.; 1410: Hanvay lt. Zsigmond kiadv.; 1413: Forgon lt. Zsigmond kiadv.

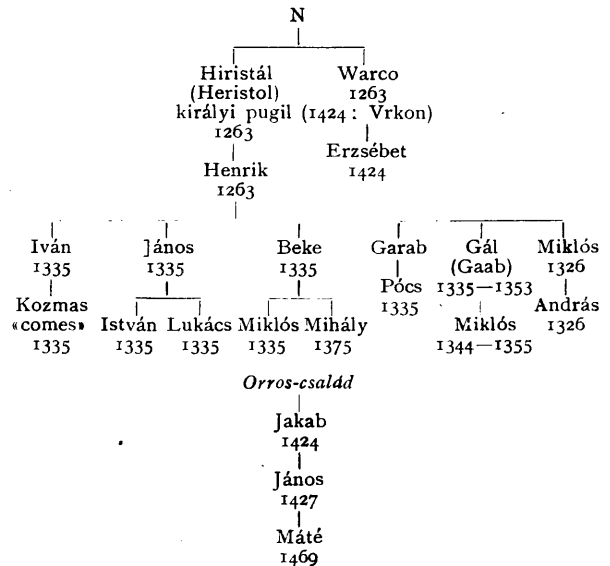
tűnnek fel, ami szintén arra mutat, hogy későbbben váltak ki valamely szomszéd helység határából. A Dapsy- vagy Ravasz-család volt birtokosuk, míg Morhó különböző családokhoz tartozott.¹⁸⁹

A Balogmelléken két olyan nemzetséget találunk, amelynek ősei itt adománybirtokosok és így az előzőkkel semmi kapcsolatban sem állottak. Mégis velük kapcsolatban szólunk róluk, mert ezek is annak a társadalmi rétegnek lettek tagjai, a kisenemességnek, amelynek zömét a már ismert tetett családok alkották. Bátka várföld egy részét V. István 1263-ban mint lakatlan területet vívójának, Hiristálnak adományozta. Az oklevél ezt is Bátkának nevezi, később azonban, amikor az adományos itt megépítette Szent Mihály tiszteletére az egyházat, eleintén Hiristálkapolnájának, majd egyszerűen Kápolnának hívták a helységet, mely ma pusztja. Tőle és testvérétől, Warcotól (1424-ben Urkónnak írva) származik a

¹⁸⁹ Dapsa ma pusztja Füge és Kálós között, határos vele Marmalom és a ma Mihályfalva határába tartozó Morho pusztja. (L. erre Szep. kápt. lt. Scrin. XI. f. 1. nr. 3. és v. ö. Forgon i. m. I. 187. l.)

Kápolnai és Kápolnai Orros-család.¹⁹⁰ Bátka egy másik lakatlan részét ugyancsak V. Istvántól a Balog-nembeli Tumbold comes kapta, aki azt 1294-ben serviensének, Crispinnek és testvéreinek, Péternek, Andrásnak és Simonnak adományozta hű szolgálataikért. Ezek alapították e területen Középső- és Felső-Bátkát, megtartva az egész terület ősi nevét. Tőlük származik a ma is virágzó Bátky-család.¹⁹¹ Az adománylevelek nem nyuj-

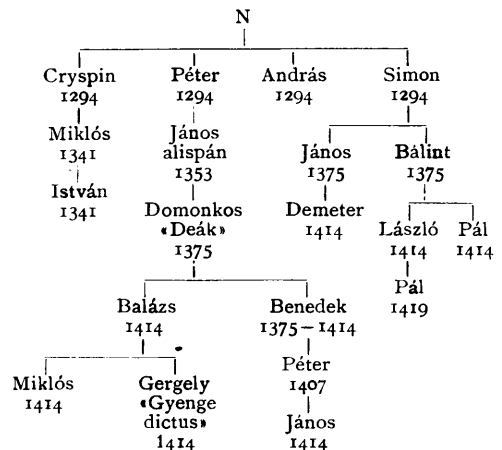
¹⁹⁰ A család nemzedékrendje:

Orros-család

(Szentpétery: Oklevélszövegek, 105.; Múz. Ta. 1335. Egri kpt. kiadv. és 1424. Garai nádor kiadv.; Csoma lt. 1355.; 1326: Dl. 2313; 1469: Dl. 16900.)

¹⁹¹ Nemzedékrendje:

(Á U O X. 160.; 1341: Dl. 1401.; 1352: AO VI. 96.; 1375: Szepesi országb. kiadv. Múz. Ta.; 1407: Tornallyay lt. 1414: Dl. 10197.; 1419: Kállay lt. Saec. XV. nr. 11.)

tanak támpontot ez adományosok nemzetiségére, csupán neveik. Heristol és fia, Henrik, nevei valószínűsítik a német eredetet, de mivel erre egyéb adat nincs, pusztán ezen az alapon határozott állást foglalni nem lehet. Crispin latinus név, testvérei magyar nevűek; valószínűnek látszik tehát magyar népiségük, annálisinkább, mivel serviensek voltak a magyar Balog nemnél. Akármint állott is a dolog, mindkét adományos már magyar volt és a tőlük leszármazott családok a magyar társadalomnak értékes tagjai lettek.

Külön figyelmet kell szentelnünk az Ablonczy-nemzetségnak. Legrégibb ismert tagja Nomey, akinek földje minden közelebbi megjelölés nélkül határos 1247-ben Kálosával.¹⁹² A nemzetség várnépi jellege azonban kitűnik a későbbi oklevelekből, amelyek felszabadítják őt a vári szolgálat alól. Mentésük három részben: 1265-ben, 1280 körül és 1392-ben történik és ugyanúgy, mint a Hubói és a Vályi nemzetségek esetében, már korábban is nemesi jogokat élveztek; a condició csak formailag kötötte őket, maga a kikiáltói (proclamator) szolgálat már régen feledésbe ment. Birtokjogaik védelmére azonban szükségük volt a privilégiumokra. Földjük kétségkívül a balogmelléki várföldekhez tartozott, e nemzetségnek az itt települt nemzetségekből történt kisarjadására azonban nincs adatunk, hacsak az 1244-es, már említett eladásnál megjelent Balogmelléki Urbán nem azonos az 1280 körül felszabadított Ablonczy Urbánnal. Róla, mint kisbirtokú nemzetségről, kevés oklevél szól és ezért genealógiája sem állítható össze. Magának a helynévnek szláv eredete, továbbá néhány korai személynév azt a látszatot keltheti, hogy e nemzetség talán szláv eredetű. Ezzel szemben figyelembe kell vennünk, hogy sem e helység határnevei között, sem a körülötte elterülő vidéken szláv földrajzi neveink nincsenek, de nem találhatók itt szláv elnevezésű falvak sem. Úgy ezek, mint az előbbieik mind magyar nyelvűek. Így a fenti két bizonyíték, melyek közül az egyik önmagában különben nem is bizonyító erő, nem okolja meg eléggé a szláv eredetet feltevését. Az bizonyos, hogy e vidék a balogmelléki települő rajok idejövetelekor erdős volt és Ablonc irtott helység. Márpedig az ilyen helyek a legtöbb esetben idegen nevűek, annak jeléül, hogy nem magyarok végezték az irtást; nem mintha ehhez nem értettek volna, hanem a

korai időben nem voltak olyan sokan. Fel lehetne tehát úgy is fogni e helynevet, hogy a helységet szlávok irtották, ők adták neki az elnevezést, amit azután a magyar birtokosok természetesen átvettek. Mivel pedig e vidéken szinte semmi nyoma nincsen őslakó szlávsnak, ellenben annál több a Túróc völgyén, könnyen lehetséges, hogy innen húzódtak le Ablonc vidékére már ennek birtokbavétele után.¹⁹³ Ablonc területéből vált ki természetben kiadott leánynegyedként Vaskapu,¹⁹⁴ majd Habókháza a középkor végén. Ebből a nemzetségből eredt a ma is élő Ablonczy, a már kihalt Habók,¹⁹⁵ Kupa és Sátor,¹⁹⁴ továbbá leányágon nem nemes beházasodóktól a Vaskapui, Vaskapui Vas és Zsidó, szintén kihalt családok.¹⁹⁴

Hogy a Túróc-folyó a torkolatától egészen Alsófaluig a királyi várhoz tartozott, azt már a Hanva nemzetség települési viszonyainak megmaradása kapcsán és ezek alapján bebizonyítottuk. Beje, Ottrokocs, Rás, Harkács és Perbesháza várföldekre okleveles bizonyítékaink is vannak, mint-hogy pedig a többi falvak ezek között terülnek el, nem kétséges, hogy ezek sorsában osztoztak. A megmaradt határjárásokból, azaz Zsór, Harkács, Sankfalva, Saulföldje, Endreföldje és Rás határjeleiből¹⁹⁵ teljes határozottsággal megállapítható, hogy e vidékre korán, már Szent István korában nagyobb tömegű magyar foglalo érkezett, akik e királyi területen letelepedve, ennek későbbi képét kialakították. A határjelek ugyanis, eltekintve néhány folyónévtől, mind magyar nyelvűek és a helynevek között is csupán Ottrokocs és Perbes szláv, Lukaháza pedig a szláv Lukva-Lukova alakban is előfordul. A völgy magyarsága a balogvölgyinek a kirajzása; máshonnan nem is jöhetett ide. Ehhez képest az itt birtokos legtekintélyesebb

¹⁹² A nemzetségre jó összefoglalást ad Forgon (i. m. I. 27).

¹⁹³ 1525-ben tűnik fel először, még Ablonczy előnévvel, de ekkor már külön birtokol. (Gr. Andrassy-cs. monoki ága lt. L. b. I. nr. 1.)

¹⁹⁴ Utóbbi két családot Forgon nem közli. Néhány adat rájuk: Szep. kápt. lt. Prot. I. fol. 68; Dl. 23, 981; Jv. o. lt. Judic. RRR f. I. nr. 11. — A Vaskapui-családok eredetére l. a 155. jegyzetet és Forgon i. m. II. 360.

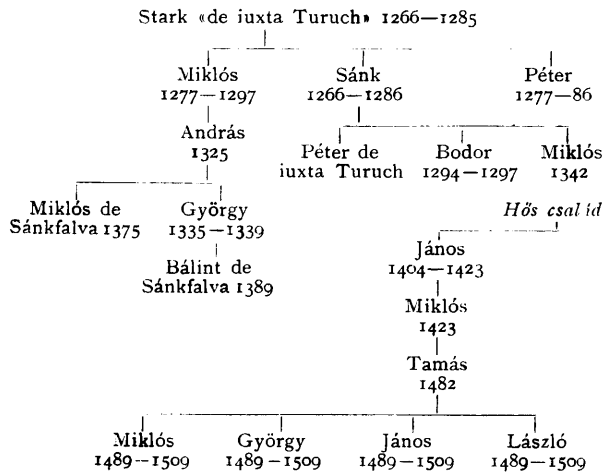
¹⁹⁵ Smilauer i. m. 177—179. Az itt említett «terra Baas» az általa használt oklevélkiadásokban helytelen olvasás «terra Raas» helyett, amint ezt az eredeti oklevelekből megállapítottuk.

nemzetség is, a Túrócmelléki, magyar eredetű és eredetileg a völgy legnagyobb részét használta élelemszerzés és állattenyésztés céljaira. Amikor okleveleinkben felmerül, már négy ágon él, de már nemcsak a közös ő, hanem még ezeknek az ágaknak a rokonsági viszonya sem állapítható többé meg. Csak közülük kerülhetett ki az az András és Saul, akiknek földje a jászói prépostság birtokába került, amely azokat ma is birtokolja. Többi birtokaik névadói közül Sánk, Luka, Lökös és Beke az alább közölt leszármazási táblákon láthatók. Perbes névadója ismeretlen, hacsak nem azonos a Kövi 1243. évi határjárásánál előforduló Pribussal. E nemzetségből váltak ki a következő ma már kihalt családok: a Sánkfalváról nevezett Sánkfalvi, Hős és Dóbicz, a Lökősházi, a Perbesházáról nevezett Perbesházi, Perbes és Csikoltó,

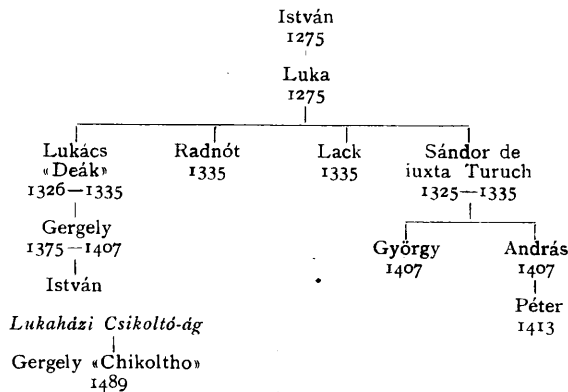
amelyet Lukaházáról is neveztek, végül a Lukaházi és e helység után nevezett Buzgó-, Zalai-, Kiss- és Zurkó családok, számszerint tizenkettő.¹⁹⁶ Legkimagaslóbb közülök a Hős-család. A korai nevek között látunk ugyan néhány idegen, szláv eredetűt, amit érthetővé tesz a szlávok jelenléte, viszont a nemzetség esetleges szláv eredetére tekintettel a hely- és földrajzi nevek túlnyomó magyar nyelvűségére nem bizonyítékok. Rás területe idők folyamán három részre oszlott. A Hanvák mellett birtokosok voltak itt már igen korán a jolsvaíói Tekesek is, sőt nincs kizárva, hogy ezt ősi birtokuknak kell tekintenünk,¹⁹⁷ és innen terjeszkedtek királyi adomány révén a tornai földön. Ebben az esetben ezt az eredetire nézve mindezideig meg nem vizsgált nemzetséget szintén a Hevesből jött rajok leszármazójának kell tekintenünk.

Túrócmelléki nemzetség.¹⁹⁸

a) Sánkfalvi és Hős család

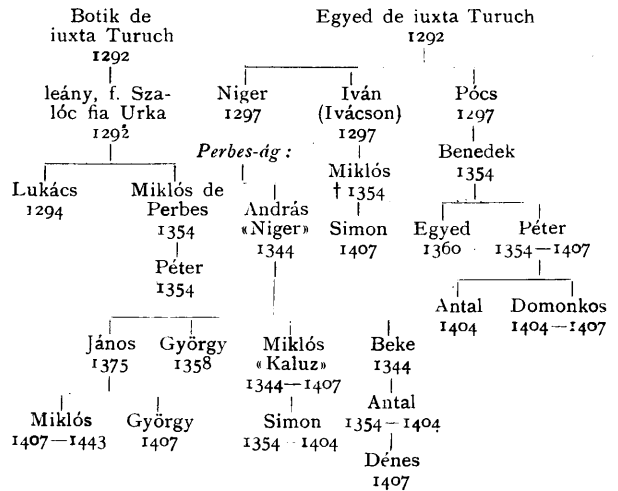

c) Lukaházi vagy Lukvai család

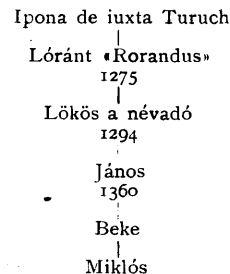

b) Perbes család

Leányág:

d) Lökősházi család

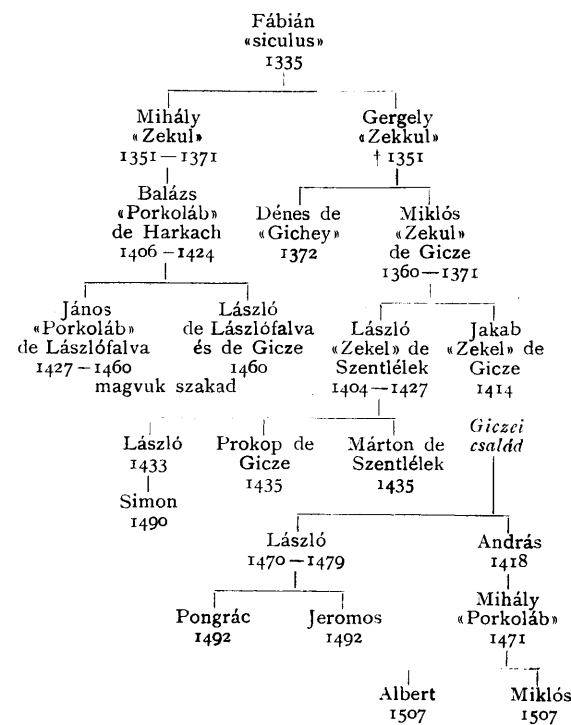

¹⁹⁶ Az itt elmondottakra l. azokat az okleveleket, amelyeket a leszármazási tábláknál idézünk. Saul- és Endreföldjére: Jv. t. lt. (Magánlevéltár) f. 2. nr. 11.

Bejét a Kacsics nem Gömörbe szakadt (Karácsonyi által nem idézett) ága kapta adományba és azt e helységről is nevezik okleveleink.¹⁹⁹ Szentlélek, a mai Oldalfalva, még az okleveles korszak előtt a Zách nem kezébe került, később azonban egy Székely nevű nemzetséget találunk birtokában,²⁰⁰ amely bírta e mellett Gicét és Harkácsot is. Ez úgyszólván egyetlen nemzetségünk, amelynek eredetét még föltevésekkel is alig lehet megvilágítani. E kérdésnél a legnagyobb figyelmet az a körülmény érdemli, hogy a hűtlenségbe esett Zách nem gömöri birtokainak egy részét — a másik részt t. i. a Méhi nemzetség²⁰¹ kapta, — mindjárt a hűtlenség elkövetése után adományul nyerte el.²⁰² Maga az adománylevél nem maradt ránk, így nem tudjuk, hogy mily érdemek alapján történt a donáció. Fel lehet azonban tenni, hogy

ugyanúgy, mint a Méhi nemzetség, ez az adományos is a merénylet alkalmával szolgálatokat tett a királynak és ennek jutalmazásául szánta neki a Zách-birtokokat. Hogy azután a Székely nevet, amely néhány generáción keresztül állandó, mi okból viselte a nemzetség, nem lehet megállapítani. Valóban székely eredetű volt-e az adományos Gergely, akit az oklevél «Siculus»-nak nevez, vagy más okból ragadt rá e név, nem tudjuk. Mindenesetre igen valószínű, hogy, akár a Cseléntől származó nemzetségnél, ezúttal is valamely nagy nemzetség familiárisa áll előttünk az adományos atyjában, Fábiánban, aki nagy szolgálataival kiérdemelte urai háláját, és ezek támogatásával királyi adományt kapott, majd a királyi udvarba került.

Székely nemzetség.²⁰³

Az utolsó három család nem ismeretes, rájuk kevés is az adat: DL. 14,224; Jv. o. lt. Inquis. LLL.L f. 1. nr. 5; Judic. RRR f. 1. nr. 5.

¹⁹⁷ Itteni birtoklásuk első említése 1266-ból való (ÁUO VIII. 144.), de sokkal korábbra nyúlik vissza.

¹⁹⁸ Mivel az oklevelek sok esetben közösek, a négy ágra vonatkozó adatokat együtt soroljuk fel. 1266: ÁUO VIII. 144.; 1275: HO VI. 202. (Er. Jv. o. lt. Met. f. 7. nr. 1.); 1277, 1285: ÁUO XII. 215, 443.; 1286: Jv. t. lt. f. 2. nr. 11.; 1292: ÁUO XII. 531.; 1294: Fejér VII. 2. 244., DL. 1351.; 1297: AO XII. 606.; 1325: DL. 2309.; 1326: DL. 2352.; 1335: AO III. 169., DL. 24,902.; 1339: Jv. t. lt. f. 3. nr. 16.; 1344: AO IV. 391.; 1354, 1407: DL. 9273, AO. VI. 193.; 1358: Fejér IX. 2. 363. szám.; 1360: Dancs lt. Bebek országb. kiadv.; Z. O. VI. 88.; 1375. szept. 8. Múz. Ta.; 1404: H. Okt. 333.; 1407: DL. 9273.; 1413: Hanvay lt. Gömör vm. kiadv.; 1423: DL. 11,381.; 1482: DL. 18,603.; 1489: DL. 19,599, L. o. lt. Acta anni 1489. nr. 21.; 1509: Orsz. Lt., Post adv. 95–9. NN mell.

¹⁹⁹ L. a 159. jegyzetet. Leszármazása a Turul előző füzetének 24. lapján.

²⁰⁰ Sztáray I. 85. (1335.) Birtokolja a Záchok után Nasztrait és Mikocsányt is. (Forgon I. 253.)

²⁰¹ E nemzetséget Karácsonyi az Ákos-nemből származtatja (i. m. I. 101. l.). Kétségtelen, hogy egy esetben előfordul «de genere Akus» néven, azonban e megjelölést jogtalanul használta, mert a nemzetség őse, Cselén, csak familiárisa volt az Ákosoknak és ezeknek a pártfogása mellett kapott részt Gömörpanyitban az Ákosok más famulusaival együtt 1247-ben (AO IV. 62.). Hogy pedig e Cselén az őse a Zách-merénylettel kapcsolatban híressé vált nemzetségnek, igazolja az a tény, hogy e nemzetség később is birtokol az 1247. évi adomány jogán Gömörpanyitban (DL. 2871.).

²⁰² Forgon a nemzetséget Giczey néven említi (i. m. I.).

²⁰³ 1335: Sztáray I. 85.; 1351: AO V. 467.; 1371: DL. 5905.; 1372: Csoma lt. Imre nádor kiadv.; 1404: Hazai Okt. 333.; 1408: L. o. lt. Met. cot. Gömör. nr. 1.; 1423. IX. 30. Múz. Ta.; 1427: DL. 35,801 (dica-jegyzék); 1433: Kassa város titkos lt. Litt. NN nr. 48.; 1435: DL. 12711.; 1460: DL. 15,463.; 1470: DL. 17,900.; 1479: DL. 18,260.; 1490: Kassa titk. lt. Litt. S. Darhóc nr. 4.; 1492: Jv. o. l. Intr. et Stat. Litt. D. f. 1. nr. 20.; 1507: DL. 21,772.

E terület legnépesebb nemzetsége a szláv eredetű, nyilván a gömöri földvár környékén élt délszlávok közül kikerülő Ottrocso-k-nemzetség, amely 1274-ben szabadult fel a vári szolgálat alól és egyben adományba kapta Harkács várföldet is. Ebben az oklevélben hat családfőről van említés, a következő 1406. évi osztály alkalmával azonban ezek közül már csak négynek a leszármazói élnek.²⁰⁴ Ekkor indul meg tulajdonképpen a családokra válás. Adataink azonban ezt a folyamatot nem szemléltetik, a családok kiágazását és a névadó őst is csak néhány esetben lehet meghatározni. Ennek oka pedig az, hogy Harkács ekkorra már kicsúszott kezükből, az egyetlen ősi falun osztozkodtak, ez elaprózódott és mivel többé osztályra sem került sor, így inkább csak a szomszédos területekre megmaradt oklevelekből értesülünk a kivált családokról is. Ma is élő családok: Adorján, Anderkó, Jakab, Orbán, Ottrokocsy és Simon, már kihaltak: Ambrus, Balassa, Bozók (a középkor végén az ősi birtok egy részén megalapította külön faluját: Bozókházát), Domonkos, Erős, Fóris, Korpás, Mátéfy, Nagytamás, Patkó és Susa, összesen tizenhét család.²⁰⁵ E nemzetség már igen korán tökéletesen felolvadt a magyarságba és hogy ennek milyen értékeket adott, elég talán csak Ottrokocsi Fóris Ferenc nevét említeni.

A Balogvölgye települési vidékéhez számítható a Rima völgye egészen Jánosiig, a Rima és Hangony folyók közötti táj, valamint a Gortvavölgye Gortváig²⁰⁶ (ma puszta). Feltűnő e nagy terület települési viszonyainak hasonlósága a Sajótól keletre eső vidékkel: a már tárgyalt Szárazvölgygyel, leszámítva magát a Rimavölgyet; földrajzi formákban is csaknem teljesen megegyeznek. Nem kétséges, hogy e részen is, főleg a Rimától délre az erdős-hegyes vidéken a honfoglalás előtt már éltek. Érrre mutat egyebek mellett a Harmac határjárásában olvasható Po-

gányvár hegy,²⁰⁷ amely a magyarok előtt itt élő pogány népségnek lehet az emléke. A magyarok által már itt talált szlávokra enged következtetni néhány igen korai helységnév, mint Susa, Velkenye, Dobóca.²⁰⁸ Ez utóbbiban a nazális hiánya egyben időjelző is, t. i. így e helynevet a magyarok a XI. század második felénél előbb nem vehették át. Nézetünk szerint azonban ez nem jelentheti azt, hogy a magyarság itt korábban egyáltalán meg sem jelent. Amint már bebizonyítottuk, egymásutáni rajokban történt Gömör megszállása és e rajok rendesen nagyobb területen legettették nyájaikat, nyári és téli szállásokat építve, amint ez első szállásaikon is történt. Itt volt tehát e vidéken is a magyarság már a XI. század első felében is, csupán a helységek kialakulása későbbi, éppen a nem egy helyhez kötött, hanem az állattenyésztés űzésére alkalmas település miatt, amint erre a korábbiakban szemléletes példákat idéztünk. Hogy az egész táj királyi kézre került és mint királyi birtok jutott az egyes nemzetségek kezébe, igazolják részben maguk a birtokló nemzetségek, részben pedig az oklevelek közvetlen adatai. Így Velkenyét és Püspököt az esztergomi érsek csak királyi adományból birtokolhatta,²⁰⁹ Susa mint várföld került a Hangonyi-nemzetség birtokába,²¹⁰ Urait és a borsodi Bolykot csak királyi adományból szerezhették meg a Miskolczok.²¹¹ Oklevelek szerint is várföld Darnya, Serke, Feled, Gortvakisfalud, és Dejtér.²¹² E hely-

is. A kiadó Kubinyi is barbárkori várak emlékének tartja ez elnevezéseket.

²⁰⁸ Kniezsa i. m. 380, 4076. A Velkenye alapja a Wlk szláv személynév.

²⁰⁹ Nyilván mingyárt az érsekség alapítása után kaphatta őket, amikor ugyan a Hanvák már itt éltek e területen, de még kizárólag legelőgazdaságot űztek, s ezért a király még adományozhatott e vidéken. 1297-ben Lodomér érsek azt mondja, hogy emberemlékezetet meghaladó idő óta birtokosa az érsekség e helységeinek. (Knausz: Monumenta II. 413. l.)

²¹⁰ Hanvay lt. 1216. Átírásban van meg 1387-ből. L. Szentpétery: Kritikai jegyzék 99. l.

²¹¹ Adománylevél ezekre sem maradt fenn, ez tehát szintén igen régi.

²¹² Fejér IV/1. 401. l., V/2. 169. l.; AO. II. 265. (Dl. 2384.) Az elől idézett oklevelek eredetijeit nem sikerült feltalálnunk, így Fejér több helyen teljesen értelmetlen kiadására voltunk utalva. Nem kétséges, hogy az itt emlegetett Harmac is királyi birtok volt és a Hont—Pázmány nem csakis adomány útján szerezhette.

²⁰⁴ Mind a két oklevél Szeleczky Adorján birtokában Rimaszombatban. — (ÁUO IV. 33.)

²⁰⁵ E kivált családokra tájékoztat Forgón id. műve. A Mátéfy-családot nem említi, erre azonban mi is egy adatot idézhetünk csupán: Z. O. XI. 412. Lehet, hogy nem is folytatódott.

²⁰⁶ A határvonalak a gömöri királyi várispánság terjeszkedési határaival esnek egybe és az általuk bezárt terület a Balogvölgynek természetes folytatása. Ezért kell e tájakat itt tárgyalnunk.

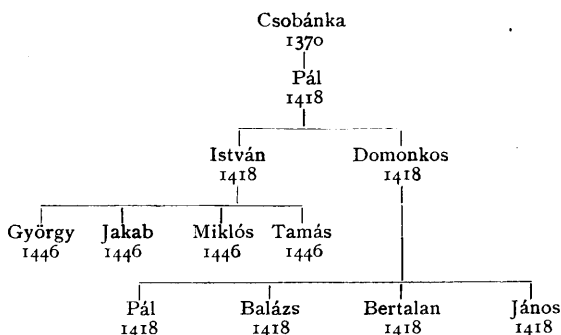
²⁰⁷ Kubinyi: Mon. II. 155. l. Említve Magosvárhegy

zetnek megfelelően e vidéket birtokló nemzetségek eredete is igen változatos. A Heves és Nógrád felől jövő honfoglaló magyar rajok e részt, nagyobb és összefüggőbb tömegben a Hanva-földhöz csatlakozva a mai Jene és Mártonfalva környékén, azután a Gortva torkolatában észak felé Jánosiig, dél felé pedig Simonyiig szállták meg. Erre vallanak a helynevek, főleg pedig Jene helység elnevezése, amely arra mutat, hogy itt a Jenő-törzs egy töredéke szállott és a helység már a XI. század közepéig kialakult. Határos vele Csikóháza, első nevén Rimaláza, Harmaccal pedig Rima (1369-ben már csak dűlő Harmac határában) ²¹³ és Csobánka-háza, valamint Mártonfalva; Serke és Dobóca között feküdt Rimóc (még a középkorban eltűnt); a Gortva torkolata pedig Gortvatő néven magába foglalta Gortvakisfalud, Feled, Serke és Gyurkfalva helységeket (ez utóbbi bizonyára azonos a már említett Rimóccal, itt azonban birtokosa, Gyurk után van nevezve), mindmegannyi önálló, már a XIII. században feltűnő kis nemzetség birtokai, amelyek azonban nem tudták magukat tartani az alább felsorolandó nagybirtokosok között és legnagyobb részt ezek kezébe kerültek. ²¹⁴ A legtöbbet szerezték meg belőlük a Rátold nem-beli Feledyek. A királyi föld lakói ebben az esetben természetesen elvesztették szabadságukat, csupán a Serkei-nemzetség mentette azt maga számára meg azzal, hogy kiegyezett a Feledyekkel és Gortvatőt önként engedte át nekik. ²¹⁵ Kis-

falud egy része megmaradt eredeti nemzetsége kezében és a belőle kiágazó Tar- és Kusza-családok ma is élnek. ²¹⁶ Ugyanígy meg tudta tartani birtokát a Csobánka, ²¹⁷ Csikóházi- ²¹⁸ és Jenei- ²¹⁹

²¹⁶ Azonos eredetű s nyilván rokon is a Serkei-nemzetséggel, mert hiszen a Gortvatő nevű nagy területbe mind Kisfalud, mind Serke beletartozott. Előbbinek maga a neve is arra mutat, hogy egy nagyobb vidék osztódás, talán éppen osztály útján kialakult faluja. Először 1326-ban említik. 1427-ben, a dicajegyzék szerint, birtokosai a Feledyek, továbbá a róla nevezett nemesek is. Adatainkból leszármazás nem állítható össze és így nem állapítható meg a két család kiágazása sem (Dl. 2384., 35,801. — Egyebekben v. ö. Forgon id. m. II. 27., 56., 307.).

²¹⁷ E nemzetség birtokának első előfordulása 1245-ből való, mégpedig Iványi határjárásában «[terra] Lazary» néven, továbbá 1335-ben a Hanva nem Kozma törzsének osztályában is «Lazar iuxta Rima» nevű birtok fordul elő, ami kétségtelenül azonos a későbbi Csobánka-házával, illetve ennek egy részével, és azt is mutatja, hogy a Csobánka-nemzetség mellett a Hanvák is részesei voltak. 1347-ben Harmac határjárásában «Alsobouitha»-nak nevezik, míg azután a század második felében kialakul mai végleges neve, a már 1370-ben olvasható Csobánka. A korai leszármazás a következő:

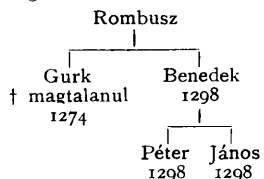
(Szep. kpt. o. l. Scrin. 10. f. 2. nr. 9.; Múz. Ta. 1335. VI. 6. és 1418. I. 25. mindkettő egri kápt. kiadv.; Kubinyi: Mon, II. 155.; Vay lt. Oklevelek nr. 454.)

²¹⁸ Csikóháza korábbi neve Rimaláza és nemzetségét is így nevezték eredetileg; a helység előbbi neve a család Csikó nevű tagjáról alakult ki s ez lett a nemzetségnek is állandósult neve. Adatokat l. Forgon id. m. I. 175. l. Az az állítása azonban, hogy az 1335-ben szereplő Rimalázai Kozma is a Csikónemzetségből ered, helyesbítésre szorul, mert Kozma, mint az előző jegyzetben említettük, a Hanva-nemzetségből való.

²¹⁹ Jene első említése a birtokosok nélkül 1216-ban olvasható. Később a nemzetség nagyon elszaporodott.

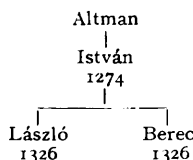
²¹³ Kubinyi: Monumenta II. 239. l. Rymafeude particula terrae...

²¹⁴ E helységekre vonatkozó adatokat l. alább a róluk nevezett nemzetségek és családok tárgyalásánál. Itt közöljük azonban a Rimóc és Rima helységeket birtokló nemzetség három nemzedékét:

(Fejér V/2. 169. (Dl. 868.); HO. VIII. 385. l.)

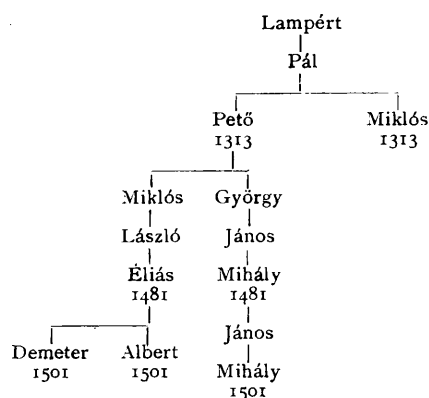
²¹⁵ A Serkei-nemzetség összeállítható leszármazása a következő:

(Dl. 2384. és 8391.) Az 1274. oklevél későbbi átírás, s ezért az Altman név nem megbízható, kivált mert három alakban is előfordul.

nemzetség és a Csikóházi kivételével, mely kihalt, tartja ma is. Az eredetileg kétségtelenül Gortvató várbirtokhoz tartozó Csenyizről,²²⁰ Bizófalváról,²²¹ amelynek első neve okleveleinkben a bizonytalan eredetű Sebdun és Gortváról²²² a középkorban szintén neveznek nemzetségeket. Ezek is mind a balogmelléki, már ismert közép-nemesség osztályába tartoznak. Közéjük kell sorozni az Urait

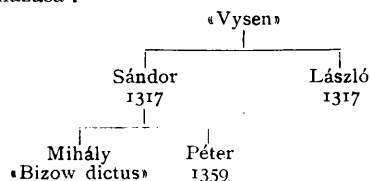
Levéltára azonban nem került elő; úgy látszik, megsemmisült. Egy ágának nemzedékrendje a következő:

(Hanvay lt. 1387-es átírásból; AO I. 287. l.; Gombay lt. f. XVI/1. nr. 2.)

²²⁰ Első említése 1246-ból való, amikor a hűtlen Kacsicsoktól elvételük. Ez az oklevél csak Fejérről van meg (IV/1. 401.); tele van azonban olvasási hibákkal. Kétségtelen, hogy az abban elírt Stenuocous csak a helység lehet. A róla nevezett nemzetségről csak nemzedékrendi töredékek ismeretesek. Egyetlen adatunk azonban valószínűsíti, hogy közös eredetű a Bizófalvi Bizó-nemzetséggel. Ugyanis ugyanazokat a családtagokat 1359-ben Sebdunról, vagyis a későbbi Bizófalváról, de viszont 1360-ban Csenyizről nevezik az oklevelek. (Dl. 4870, Dancs lt. 1360.) Néhány okleveles adat Forgónál is (i. m. I. 156.).

²²¹ Az eredeti Sebdun bizonyára osztály útján vált két részre és így alakult ki belőle a nemzetség Bizó-ágának lakóhelye. Az eredeti név később is előfordul, az újkorban azonban már csak Bizófalva a neve. A Bizó név első ízben 1359-ben fordul elő, a helységet azonban csak egy századdal később nevezik így. Legkorábbi le származása:

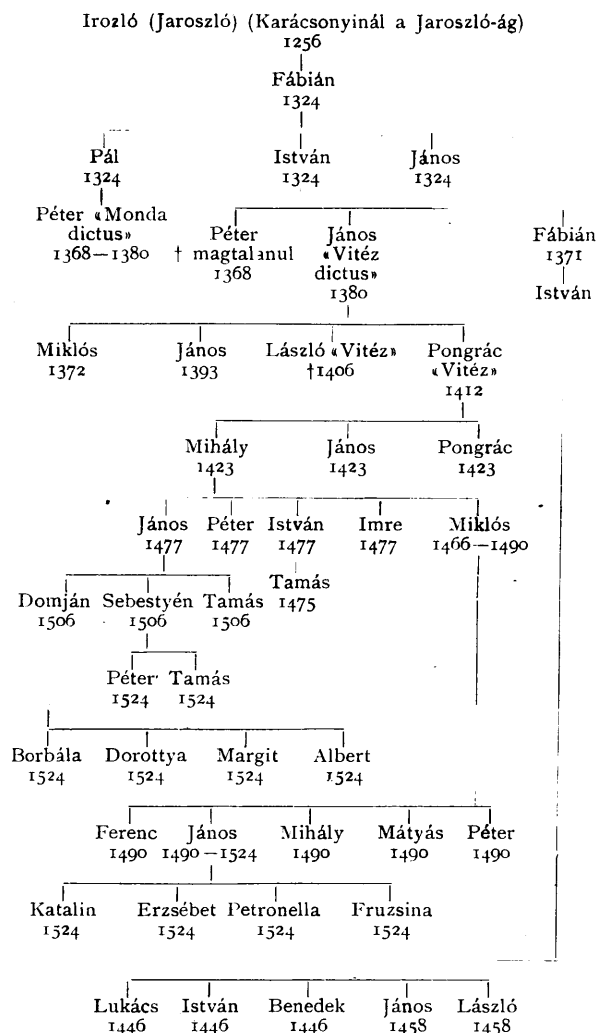

(Siráki cs. iratai: 1317. XI. 30., 1462. II. 12.; Becsky lt. 1399., 1400.; Hanvay lt. 1379. stb.; 1. az előző jegyzetet is.)

birtokló, Miskolc nemből származó Bolyki-nemzetséget, melynek e két helységen kívül más birtokáról, miután kivált az anyanemzetségből, nem tudunk.²²³ Eddig ismeretlen genealógiáját ide iktatjuk:

Miskolcz nemzetség.²²³

Bolyki- és Urai-család

²²² Adatainkban csak a XV. századtól szerepel. Az 1427. évi dica-jegyzék «nobiles de Gortva» összefoglaló névvel nevezi birtokosait. — Néhány adatot idéz Forgón i. m. I. 258. l.

²²³ E család teljes levéltára ránkmaradt a gr. Vay-család berkeszi levéltárában. Leszármazási adatainkat mind innen vettük. Cédulakatalógus van hozzá, igen könnyen használható.

Hogy ez utóbbi nemzetséget kivéve, az előzőleg felsorolt kis nemzetségeket nemcsak a közös várföldről való származás, hanem a közös eredet is összekapcsolta, erre mutat főleg az egymás mellett sorakozó kicsiny helységek helyzete. Nem hihető ugyanis, hogy ilyen kicsiny földdarabokat egymással kapcsolatban nem álló emberek szálljanak meg olyan korai időben, amikor az uralkodó gazdasági forma még az állattenyésztés, amely akkor föltétlenül maga után vonta a közös birtoklást. Csakhogy amikor e helységek feltűnnek, már legalább két, de nem egyszer három-négy százados fejlődés eredményei, nagyon is érthető tehát, hogy az e hosszú idő alatt végbement elaprózódás következtében e kicsiny nemzetségeknél az eredeti hovatarozásnak, illetve vérségi rokonságnak nincs többé semmi nyoma.

A felsoroltak közé tartozik a Jánosi-nemzetség is. Okleveleinek csak kis részét találtuk meg, holott több családi levéltár elenchusai e nemzetségre vonatkozólag jelentős számú oklevelet sorolnak fel. A Várad Regestrum e nemzetség egy tagját pristaldusként említi.²²⁴ Magában Jánosi helységben a nemzetség bencés monostort alapított, amelynek 1423-ban harminchárom portája volt. Elégge tekintélyes birtokállománya arra mutat, hogy e nemzetség is a Gömört mindjárt a honfoglalás után megszálló rajokból ered, sőt az is valószínű, hogy szabadságát mindvégig megtartotta, s mint királyi serviens nemzetség a nemesség soraiba került. Legalábbis nincs nyoma annak, hogy e terület valaha is várbirtok és lakói a várral függő viszonyban állók lettek volna. Emellett szól a nemzetségi monostor is, amelyet, mint pl. a Hanvák is, csak valamely korai nemzetség leszármazói szoktak építeni.²²⁵

²²⁴ ...pristaldo Zuma de villa Janus... (262. l. nr. 290. 1221.)

²²⁵ 1360: Dancs lt.; 1366: Szep. kpt. o. lt. Scrin. XI. f. 3. nr. 16.; 1380: Dl. 4962.; 1413: Dl. 10,140 stb. — XV. századi okleveleket idéz Forgón i. m. I. 326. — Dr. br. Nyáry Pál nemrég megjelent dolgozatában (Jánosi község és földesurai, Bp. 1939.) az eddigi feltevések alapján vizsgálja a nemzetség eredetét és azt állítja, hogy a Rátold nemzetségből, még pedig a belőle kivált Feledy-családból származik. Ezt a feltevést azonban mindaz, amit e vidék településéről elmondunk, és általában a történeti adatok sem támogatják, amint hogy nem tudta azt megokolni az eddigi irodalom sem (9. l.). A Jánosiak eredetét e táj települési viszonyai

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítjuk, hogy a Balog, Vály, Túróc és Rima folyók völgye, valamint Gortváig a Gortvavölgy települő rajai a honfoglaló magyarság soraiból kerültek ki és a belőlük kivált nemzetségek közé mindössze egy, az Ottrokocsi került mint kétségtelen szláv eredetű, kettő pedig, a Bátky- és Kápolnai-nemzetség eredetére nézve bizonytalan, bár az előbbi is lehet magyar eredetű. Ami idegen elem, elsősorban szláv és kevés cseh élt e tájakon, — előbbi már a magyarok ideérkezésekor, utóbbi pedig csak királyaink alatt idetelepítve — eloszlott a nagyszámú magyarság között annyira, hogy egyetlen e népek nevéből alakult helynév nincsen megyénk tárgyalt területein. És ez az elem nemcsak megmagyarosodott, hanem abba teljesen felzívódott.

Megyénk legkésőbbi települési területe a Gortva melléke a nógrádi és hevesi határig. Erősen hegyes vidéke, vulkanikus eredetű csúcsai számos barlangot takarnak, amelyekben az ősember nyomait is megtalálták.²²⁶ E vidék már alig volt alkalmas kiterjedt pásztorkodás űzésére, érthető tehát, ha azt a települő rajok elkerülték és így az úgyszólván teljesen lakatlanul került Szent István királyunk birtokába. E mellett bizonyít az a körülmény is, hogy e terület nem soroztatott a gömöri királyi vár birtokai közé; ami, ha lakott lett volna, kétségkívül megtörténik. Első királyunk idejében a település ezen a vidéken alig lépte át a Rima vonalát, mert hiszen a szálláskeresők találtak sokkal alkalmasabb területeket a nógrádi és gömöri folyóvölgyekben. Csak miután ezeket megszállták, került sor a Gortvavölgyre. Hogy ez így volt, ennek, nézetünk szerint, bizonyosága az a tény, hogy ez a vidék később sem a közel fekvő gömöri, hanem a messze eső bolondóci várispánsághoz csatoltatott. Kétségtelen ugyanis, hogy a két várispánság legalábbis egy időben, sőt a gömöri minden valószínűség szerint még korábban szerveztetett meg, mint a bolondóci,²²⁷ tehát

tisztán magyarázzák, csak azok a korai oklevelek mentek veszendőbe, amelyek éppen első tagjaira és törzsi kiágazására vetnének fényt.

²²⁶ Gömör vm. id. monografiája 7. l.

²²⁷ Mivel a bolondóci várispánság földjei ma sincsenek végérvényesen megállapítva (Pesthy i. m. 189. l.), kialakulásának kérdése sem dönthető el. (A várva v. ö. Kniezsa i. m. 378.)

valami külön okának kellett lennie annak, hogy e táj okleveleinkben állandóan bolondóci várföldként szerepel. Minthogy nem tehető fel, hogy a trencsénmegyein kívül más Bolondóc vára is létezett volna, szinte egyetlen lehető magyarázatként kínálkozik, hogy a bolondóci vár jobbágyaiból telepítettek e területre királyaink és ezen a révén került az e vár kötelékébe. Nem tételezhetjük fel ugyanis, hogy ha olyan királyi telepítéssel népesült volna be e vidék, amelynek Bolondóccal semmi kapcsolata sem volt, azt a gömöri vár helyett a messze eső Bolondóchoz csatolták volna. E vár érdektérülete irodalmunkban igen hiányosan van kidolgozva, következtetésünk szerint azonban az 1247-ben említett Tenkus és Tika bolondóci várföldek csak Nógrádban, vagy éppen a nógrádheves-gömöri határon terülhettek el. És ugyancsak e vidékeken kell keresnünk a Várad Regestumban említett Leginer-villát is. Ezeknek és egyéb, még rendelkezésre álló okleveleinknek összevetéséből kitűnik, hogy Nógrád megyének karancsalji és Hevessel határos részein a bolondóci várhoz egy összefüggő nagyobb terület tartozott, amelyen magukat a Szent Király jobbágyainak nevező várjobbágyok és mellettük várnépség éltek.²²⁸ A

²²⁸ Tenkus és Tika várföldeket (eredeti adománylevelük Balssa lt. 1247.) említi Pesthy (i. m. 191.) és nyomán többen, de senki sem kísérelte meg fekvésüket meghatározni. Felsorolunk erre néhány támpontot: 1. Mivel az egyikben várépítésre alkalmas hegy is volt, csak hegyes vidéken terülhettek el. 2. A statucióra kirendelt királyi ember a hevesmegyei Pétervásáráról való Mikus, a hites személy pedig egy királyi káplán. Az általános gyakorlat szerint a királyi ember mindig a környékről került ki, mert csak így láthatta el helyesen feladatát. 3. Az oklevél hátlapján későbbi, de még középkori írással ez áll: Lapis Haynas de Mark. Kétségtelen, hogy e feljegyzés összefügg az oklevél tartalmával, s így ez kapcsolatban van Ajnácskövel. 4. Legnyomósabb bizonyíték, hogy Ajnácskö határában 1864-ben a község előljáróságának jelentésében (Pesty helynévgyűjtése) egy *Tenkes völgy* földrajzi név szerepel. Ennyi bizonyíték után tehát megállapíthatjuk, hogy a Tenkus- és nyilván a Tika-földek is Ajnácskö vidékén terültek el, esetleg átnyúltak Nógrádba és Hevesre is. Hogy e vidéken igen nagy számban éltek a bolondóci várhoz tartozó jobbágyok, igazolja egy 1229-es (Várad Reg. 297. l. nr. 371.) és egy 1255-ös (Fejér, IV/2. 336.) oklevél. Nagyszámú várjobbágynevet is sorolnak fel, amelyek egy része azonos az alább közölt családfán szereplő nevekkal, tehát nyilván a Leginer falu is itt, Ajnácskö vidékén feküdt.

Gortva-melléki várjobbágyok ugyancsak a régebbi bolondóci jobbágyokból származtatják magukat²²⁹ és az említett nógrádi vidékeken birtokolták már a XIII. század végén és osztották fel maguk között Hartyánt és Szalmatercset.²³⁰ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy e várjobbágyelem egymás között vérrokonságban állott,²³¹ s ezért csak egy helyről és egy csoportban történhetett áttelepítésük, nyugodtan leszögezhetjük, hogy a Gortva melléke a bolondóci vár említett nógrádi tartozékairól telepítettett be és így került a nevezett vár birtokai közé. Ennek az áttelepítésnek célja vagy benépesítés, vagy pedig a védelem volt. Utóbbi látszik valószínűbbnek. A lakatlan Gortvavölgy sok erősítésre alkalmas csúcsával a védelemre igen alkalmasnak kínálkozott, amint az a tatárvesz idején be is bizonyosodott.²³² Arra ugyanis inkább csak a későbbi korból van példánk, hogy népesebbi okokból, vagy azért, mert földjeiket eladományozták, telepítettek át királyaink várjobbágyokat. Maga az áttelepítés ideje a XI. század végére tehető. Ekkor már megtörténtek a királyi területekből az első nagy birtokadományozások, elhelyezkedtek a törzstörödékek, kialakultak a várispánságok; fennállhatott tehát már mind a két, e korai időben azonban főleg a védelmi ok az átköltöztetésre. Az időre nézve némi támpontot nyújtanak e terület legkorábbi helynevei: a bizonytalan eredetű Bást, meg az alma szóból és egy halfajta nevéből képzett Almágy és Söreg, továbbá a török személynévi eredetű Ajnácskö, amelyek nyilván a közös birtokban legkorábban létesült, de még mindig közös szállásokat jelölik. E nevek csak a XI–XII. században keletkezhetnek, mert a későbbiek már mind a «falva» és

²²⁹ 1267: Fejér, IV/3. 413. A Básthy-nemzettség felszabadító oklevele a várjobbágyi szolgálat alól.

²³⁰ Múz. Ta. 1335. Tamás vajda; Dl. 3588. (AO. IV. 340.)

²³¹ Kitűnik az alább közölt családfákból.

²³² A Söregben lakó várjobbágyok Ajnácskö öröklött földjükön, a mai Ajnácskö vára helyén, saját költségükön készített erődítményben védekeztek a tatárok ellen, sőt a környékről sokan menekültek ide javaikkal együtt. A vári kötelezettség alól történt felszabadításukkor 1245-ben egyebek mellett ezt az érdemüket is felsorolja a király (Iványi: Eperjes... levéltára, 3. l.). Itt ugyan «Geureg» a várjobbágyok faluja, azonban a tartalomról megállapítható, hogy ez helytelen olvasat «Seureg» helyett.

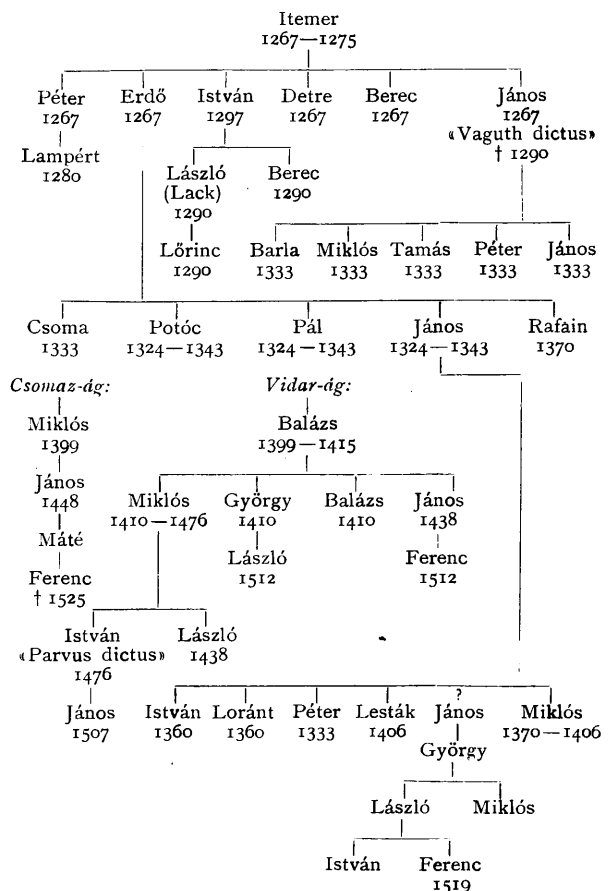
«háza» szavakból és a birtokos nevéből alakultak. A fent idézett felszabadító oklevelek is amellett tanúskodnak, hogy az átköltöztetés a mondott időben történt, mert az egész nagy területről mindössze tíz személyt említenek, s ez mutatja, hogy az ideszakadt várjobbágyság még nem szaporodtak el közel sem annyira, mint a kereken egy évszázaddal korábban jött balogmenti várjobbágyság. Nem is tudták az egész területet benépesíteni, mert kisebb birtokrészekhez az Abák, Ákos Ernye és a Kacsicsok is jutottak ott.²³³

Ami e várjobbágyság nemzetiségét illeti, kimutatható, hogy teljes egészében magyar volt. Ezt igazolják mindenekelőtt települési területük legrégibb helynevei, úgyszintén a később, a XIV. században kialakult falvak elnevezései is, melyek mind osztódás útján, ágakra, családokra válás révén keletkeztek. Ennek megfelelően neveik is a legtöbb esetben a tulajdonos neve és a «háza» s «falva» szavak összetételéből állanak: Bakóháza, Bataháza, Péterfalva. Más falunevek: Dobfenék, Dobszög, ahol az első tag személynév; Utas, Sáros, Kökényes, Eperjes, Répás szintén magyar elnevezések.²³⁴ Miként a helynévi anyagban egyetlen idegen eredetűt sem találunk, úgy a határaikban előforduló földrajzi nevek is teljesen magyarnyelvűek.²³⁵ Mindez egyöntetűen arra vall, hogy e terület a megszállás idején idegen nemzetiségektől mentes volt. Később azonban ide is beszivárgott némi tót elem. 1290-ben Bást határjárásában egy Tótrét nevű kaszálóról van említés,²³⁶ mely elnevezés azonban önmagában is bizonyítja, hogy mennyire kivételszámba ment a tót nemzetiségű ekkor ezen a vidéken. A XV. században kialakult Tajti nevű falu korábban

«Tótyülés» nevű határrész Bást területén.²³⁷ E bizonyítékokhoz vehetjük még a legrégibb személyneveket, amelyek Bást és Almágy birtokosainál teljesen magyarok, török nevekkal keverve, amint az alábbi genealógiai táblán látható. Eszerint e várjobbágyság ősei között kétségtelenül volt török népelem is. Az előadottak alapján tehát megállapíthatjuk, hogy Nógrádban a bolondóci várhoz tartozó földeken, de a Gortva mellékén is a Hevesbe szállt, esetleg más honfoglaló törzsből kiszakadt népségek leszármazói éltek.

Básthly nemzetség.²³⁸

a) Egyházassabti Básthly-család.

²³³ DL. 3808., 3423. (AO. IV. 148.); HO. VIII. 181 Fejér, IV/2. 336.

²³⁴ A Bakó, Bata és Dobszög nevű névadó személyeket ismerjük (első kettő a családfán, a harmadik: 230. jegyzet első oklevelében). Péterfalva Sáros határából vált ki (Tábl. pör. 4—3577. GGG. mell.). A többi helységekre adatok találhatóak a mellékelt leszármazási táblához id. oklevelekben, valamint Csánki és Forgon id. műveiben.

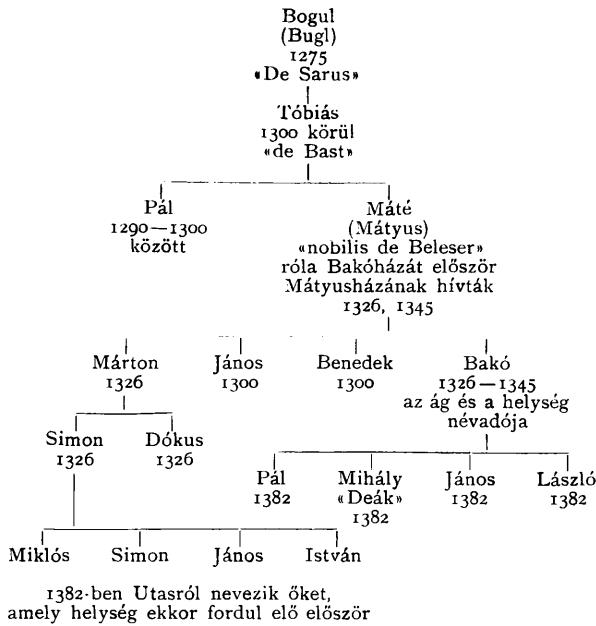
²³⁵ E nevek az e tájra idézett családi levéltárak okleveleiben szép számban fordulnak elő; felsorolásuktól azonban itt eltekintünk, mert azokat a következő év folyamán megjelenő, Gömör megye népiségtörténetét tárgyaló munkánkban fogjuk közölni.

²³⁶ Básthly lt.

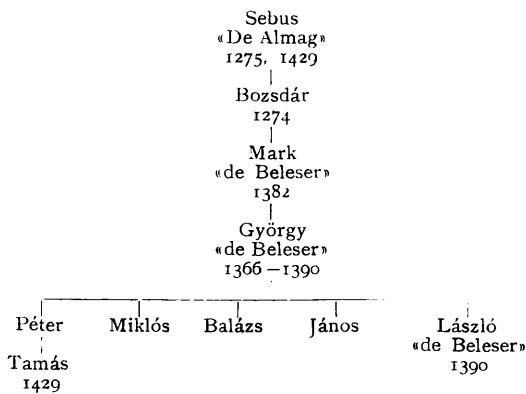
²³⁷ 1399: Básthly lt. Helységgé csak a következő században fejlődik.

²³⁸ E leszármazások összeállításához az anyagot a Básthly-, a Gombai-, a Tihanyi- és a Lukács-levéltárak szolgáltatták. Felhasználtuk a 226—237. jegyzetekben id. okleveleket és Forgon id. művét is.

b) Utasi- és Bakóházi Bakó-családok elágazása.

c) Beleséri-család.

E várjobbágyság közül a sőregi törzs 1245-ben²³² szabadult fel a vár köteléke alól és a királyi serviensek közé soroztatott azzal a kötelezettséggel, hogy tíz páncélost tartozik a király zászlója alá küldeni. Egyben a király neki adományozza Danuskövét, a mai Ajnácsköt, hogy az ennek területén várépítésre alkalmas hegycsúcsot várral erősítse meg. Ez meg is történt; nyomai ma is láthatók a süvegalakú hegy szikláin. Maga a helység csak azután, a század végén alakult ki. A básti törzs 1267-ben²³⁹ vétetik ki a vári szol-

gálat alól. Az almágyi törzs felmentéséről nincsenek adataink. Ősi területein e három törzs a középkor végére tizenöt falut épít, amelyekben a belőlük kivált tizenhat család osztozott. Ma közülük csupán a már a középkorban is legtekintélyesebb egyházasbásti Básthy-család él, a kihalt családok a következők: Csamaz, Dobozy, Fábián, Lecső, Orros és Vidar a Básthy-nemzetségből, a Bataházi Batha, Cseze és Tatár, Bakóházi, Belezséri, Péterfalvi Sárosi, Almágyi és Hartyáni Balogh, valamint a Zabari az Almágyi- és Sőregi-nemzetségekből.²³⁹ A balogmellékihez hasonló magyar nemesi tömböt képviseltek e családok is és eredeti népi tulajdonságaikat annál tökéletesebben őrizhették meg, mert területükön idegen népiség eredetileg egyáltalán nem, de később is kicsiny számban volt.

Ezzel vizsgálódásunk végére érkeztünk. Összegezve az eredményt, megállapítjuk, hogy Gömör megyének ma is teljesen magyar részein a középkorban mintegy százhatvan olyan nemesi család élt, amely a honfoglaló magyarságnak már a X—XI. században Gömörbe jött elemeitől származott és csupán huszonötre tehető azoknak a családoknak a száma, amelyek eredetükre nézve ugyan idegenek, tökéletes asszimilálódásuk azonban legkésőbbben a XIV. század folyamán bekövetkezett, három-négy nemesi család eredete pedig bizonytalan. E nagy, kis és közép nemesi réteg zárt nemesi társadalmat alkotott és ezen belül épségben megőrizte őseinek, a honfoglaló magyarságnak eredeti népi jegyeit, itt is a legjellemzőbbet, a nyelvét, a palóc nyelvjárást. Kezdődik ez a nyelvtudomány megállapítása szerint Borsodban, innen Hevesen, Nógrádon és Hontnak egy részén áthúzódva Gömörben a Sajónál ér véget. E nyelvjárást kell e társadalom eredete legkifejezőbb emlékének tekinteni, amely egyben többi népi jegyeinek eredetét is megvilágítja.

ILA BÁLINT.

²³⁹ E családokra az eddig idézett oklevelek és a lezármazási táblák adatai adnak felvilágosítást, valamint Csánki és Forgón id. művei. Ez utóbbi nem említi a Dobozy-, Fábián-, Lecső-, Orros- és Vidar-családokat. Néhány adat rájuk: Básthy lt. 1410. F. XIV. nr. 4.; Patay lt. 1507. F. XVI. l. nr. 7., F. XV. 3. nr. 10.

A KÁPOLNAI-CSALÁD HAMIS OKLEVELEI.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940. évi december hó 19-iki ülésén tartott felolvasás.

A pozsonymegyei Kápolnai-család legrégibb, IV. Béla nevében 1244-ben kelt oklevelét a Tamás esztergomi érsek nevében 1313-ban kiállított ítéletlevéllel együtt a család két tagjának, Egyed fia Lászlónak és András fia Pálnak kérelmére az általuk bemutatott oklevelek alapján a pozsonyi káptalan 1364. febr. 1-én teljes szövegében átírta.

Az első, 1244-ről keltezett oklevél szerint IV. Béla Farkasnak és Dávidnak, akik a király nővérét, Szent Erzsébetet eljegyzésekor Thüringiába kísérték és ott hosszú ideig szolgálták, engedélyt adott arra, hogy birtokukon Szent Erzsébet tiszteletére egyházat építhessenek s egyben kijelölte azt a területet is, amelynek lakossága az építendő egyház parochiájához tartozik. A második, 1313. április 25-éről keltezett levélben Tamás esztergomi érsek — IV. Bélának most említett oklevelére hivatkozva — megállapította a kápolnai Szent Erzsébet-egyház parochiájának területét.

A pozsonyi káptalannak 1364. évi kiadványa, amely a benne átírt két oklevél hitelességének megítélése tekintetében döntő fontosságú, igen gondosan írt, néhány rajzolt betűvel díszített, függőpecsét alatt kelt ünnepélyes alakú hártya-oklevél, amelyről azonban a pecsét ma már hiányzik.¹ Mivel ezen az oklevélen semmi sem észlelhető, ami gyanúra okot adhatna s ezenfelül a káptalannak 1363 és 1366 között kelt hat kiadványát² — közöttük három függőpecsétet is — kétségtelenül az a kéz írta, amelytől az 1364. febr. 1-én kelt oklevél való, ennek a most említett oklevélnek hitelességéhez és gondos kiállításához kétség nem férhet. A IV. Béla és Tamás érsek okleveleivel szemben felmerülő kifogásokat tehát semmiesetre

sem lehet a káptalani átírat feltételezett pongyolaságával vagy hibáival erőltetni.

Az 1244. évi oklevél szövege régóta ismeretes. Először Pray György — négy helyen kihagyást jelezve — közölte.³ Utóbb Katona István s őt követve Fejér György a Pray által közölt szöveget ismét kinyomatták.⁴ A szószerint egyező három közzététel alapjául, amint Pray írja, az 1244. évi eredeti oklevél szolgált,⁵ amely a Fejérnél olvasható jegyzet szerint a magyar kamarai levéltárban őriztetett.⁶ Mivel a kamarai levéltár régi mutatóiban és lajstromaiban az 1244. évi oklevélnek nyoma sem található, nyilvánvaló, hogy Fejérnek ez az állítása téves. Hogy Pray közléseinek alapja valóban mi volt, e kérdésben útbiztosít a Fejérnél olvasható, most említett jegyzetnek az a közlése, hogy az 1244. évi oklevél alapján Tamás esztergomi érsek 1313. április 25-én ítélkezett a parochiák közötti perben, s hogy Béla király és az érsek oklevelét a pozsonyi káptalan 1364-ben átírta. Mivel a pozsonyi káptalannak ezt a — fentebb már említett — kiadványát egykor a kamarai levéltár őrizte s az régebbi helyéről átosztatván, ma is megvan az országos levéltár diplomatikai gyűjteményében,⁷ kétségtelennek kell tekinteni, hogy Pray közlése nem az 1244. évi eredeti oklevél, hanem annak 1364. évi átírata alapján történt. E mellett szól különben még az is, hogy Pray szövegközlésében több olyan körülmény figyelhető meg, amelyekből arra lehet követ-

³ Pray: Vita s. Elisabethae viduae. Tyrnaviae, 1770. 23.

⁴ Katona: Hist. crit. Buda, 1782. VI. 40. — Fejér: Cod. Dipl. Buda, 1829. IV. 1. 338.

⁵ Pray az i. h.

⁶ Fejér az i. h.

⁷ Az oklevél régi jelzete: Acta Ecclesiastica, fasc. 52. nr. 3. új jelzete: Dl. 277.

¹ Országos Levéltár, Dl. 277.

² U. o. Dl. 5223, 5335, 5380, 5425 és 5500.

keztetni, hogy neki csak egy hiányos és általa hibásnak tartott másolat állott rendelkezésre.⁸

A IV. Béla nevében szóló oklevél⁹ hitelességének kérdését először Fejérpataky László érintette. Fejérpataky ugyanis, mivel megállapítása szerint az ebben az oklevélben is megnevezett Farkasius alkancellár első alkancellári szereplése 1262. október 13-ára tehető, azokat az 1240-es évekből való okleveleket, — közöttük a Kápolnaiak részére keltet is — amelyek Farkasiust mint alkancellárt szerepeltetik, hibás keltezésűeknek mondja. A hiba — szerinte — akkép keletkezett, hogy a kiadások vagy átiratok XL-et írtak LX helyett.¹⁰ Ezt a véleményt, amely szerint az oklevél helyes kelte 1264 volna, Karácsonyi János is elfogadta s az oklevelet a hibás keltezésűek közé sorolta.¹¹ Ezzel szemben Szentpétery Imre rámutatott arra, hogy az évszám javítása az uralkodási év javítását is szükségessé tenné, ami akkor is aggályos lenne, ha az oklevél egyébként kifogástalan volna, és egyben megállapította, hogy a királyi címben olvasható «Bulgarie»¹² és a promulgatio és corroboratio szokatlan formulái azt mutatják, hogy az oklevél nem IV. Béla király kancelláriájából került ki, hanem XIV. századi hamisítvány.¹³

A pongyola, sőt helyenként hibás fogalmazást teljesen figyelmen kívül hagyva és egészen eltekintve Tamás érseknek alább bővebben tárgyalandó 1313. évi ítéletlevelétől, az oklevél tartalma

⁸ Pray ugyanis az oklevélszövegen nemcsak kisebb változtatásokat tett, hanem annak legfontosabb részét, a parochia területének leírását teljesen kihagyta. A legfeltűnőbb azonban az, hogy ebben a kifejezésben «ut in possessione eorum in nomine et honore eiusdem beate Elyzabet ecclesiam possint construere» az «eorum» és az «in nomine» szavak közé három pontot téve a helynév kihagyását jelezte, amivel a nyilvánvalóan hiányosnak vélt szövegen akart javítani.

⁹ Az oklevél teljes szövegét az 1364. évi átiratból Vincze Gábor közölte. Hazai Oklevéltár, Budapest, 1879. 11.

¹⁰ Fejérpataky: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. 108.

¹¹ Karácsonyi: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902. 52.

¹² Szentpétery megállapítása szerint «IV. Béla... 1255 közepe táján a Bulgária királya címet felvette, de a cím használata hamarosan ismét megszűnt» (Klebsberg-Emlékkönyv. Budapest, 1925. 238).

¹³ Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinak kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. I. 798. szám.

tekintetében olyan újabb észrevételek merülnek fel, amelyek Szentpétery megállapításával teljesen egybehangznak.

Az oklevél egyik helye szerint a király Farkasnak és Dávidnak engedélyt adott arra, hogy névszerint meg nem jelölt birtokukon Szent Erzsébet tiszteletére egyházat építhessenek (in possessione eorum in nomine et honore eiusdem beate Elyzabet ecclesiam possint construere), másik helye szerint pedig elrendelte, hogy az oklevélben körülírt terület lakosai a még csak építendő, de az oklevél szerint mégis már Kápolnának nevezett Szent Erzsébet-egyházhoz (ad ecclesiam beate Elyzabet Capulna dictam) tartozzanak. Ez a megoldhatatlan ellentmondás nemcsak a hamisítás kétségtelen bizonyítéka, hanem egyrészt világot vet a hamisító ama szándékára, hogy a Szent Erzsébet-egyház alapítását igen réginek tüntesse fel s vele a Kápolna helynevet hozza összefüggésbe, másrészt pedig támpontot nyújt annak meghatározására is, hogy a hamisítás mikor történhetett. Mivel a később gyakran előforduló Kápolna helynév legelőször 1289-ben merül fel,¹⁴ a név kialakulását a XIII. század végére kell tenni, amiből az következik, hogy a hamisítás legkorábban csak az említett idő után történhetett.

Az építendő egyház parochiájának területéről szóló leírásban az első helyen említett Kapusd nevű falura, amelyben állítólag a pozsonyi várnak királyi «portarius»-ai, vagyis kapusai laktak, eddig egyetlen okleveles adat sem ismeretes, amihez hozzájárul még az a körülmény, hogy a «portarius»-okat is egyedül ez a hamis oklevél említi.¹⁵

¹⁴ Hazai oklevéltár, 113.

¹⁵ A várkapuk körül a XIII. században teljesített szolgálatra csak egyetlen okleveles adatot sikerült találni egy 1202—3 körüli töredékben: «usque ad metas custodientium portas eiusdem castri» (Szentpétery: Krit. Jegyz. 65. l.). Ez a kifejezés azonban nyilvánvalóan nem kapusokat, hanem várőröket jelent. — Ortway Tivadar «Adalékok Pozsony megye helytörténetéhez» című cikkében (Pozsonyvidéki Lapok, XVII. évf., 1889. jan. 27-i szám) Tamás esztergomi érseknek hibásan közölt 1313. évi oklevelére (Anjoukori okmánytár I. 292.) hivatkozva Gocnódról ezt írja: «A nagyszombati járás e helységének nevét a közkézen forgó geográfiai művek helytelenül értelmezik a Gottesgnad német elnevezésből keletkezettnek... A név kétségtelenül magyar, a Disznód névnek az elrontása. Eredeti neve Kapusd volt s a Pozsony várához tartozó királyi sertés-jobbágyok faluja volt. A XIV. században még eredeti

A második helyen a leírás Pozsony vára igriceinek Igrech nevű faluját nevezi meg és róla azt mondja, hogy a Barzanch folyó mellett fekszik. Mivel a folyó neve a leírásban utóbb is előfordul s a második hely szerint mellette a Wyscha (Vistuk) nevű falu fekszik, ez a folyó valószínűleg azonos a IV. László 1287. évi oklevelében ¹⁶ a Vysta (Vistuk) falu közelében említett Bozonch folyóval. A pozsonymegyei igricek települése több oklevélből ismeretes. A falu legkorábban Igrich-Karcha néven tűnik fel. ¹⁷ 1329-ben Igrechfolua néven is említetik, ¹⁸ s kétségtelenül a Csallóközben Szerdahely és Nyék között feküdt. Hogy Kápolna közelében vagy bárhol a vármegye területén a pozsonyi vár igriceinek egy másik települése is lett volna, annak semmi nyoma sincs, sőt az valószínűnek sem tekinthető. ¹⁹ Az első és második helyen sze-

replő Kapusd és Igrech helynév tehát minden valószínűség szerint koholt. A következő Chatey helynév nyilvánvalóan a Kápolna közelében délkeletre fekvő Csatajt jelenti. A negyedik helyen szereplő «villa nobilium de Borsa» azonban ismét több megjegyzésre ad okot. Nyilvánvaló, hogy a megjelölés alatt a Kápolnától délre igen távol, a Feketevizen túl fekvő Borsa nem érthető. Hogy a «villa nobilium de Borsa» kifejezéssel a hamisító milyen területet jelölt meg, az a Borsaiak és Kápolnaiak néhány okleveléből kiviláglik. A már 1264-ben Ikrán néven feltűnő, ²⁰ Kápolnával délkeleten szomszédos Igrámon — mint ősi birtokukon ²¹ — ugyanis a Borsaiak 1323-ban osztozkodtak. ²² Bár a falu neve az osztozkodás után nem tűnt el és területének egy része a középkorban mindig a Borsaiak kezén volt, a Borsaiaknak ezt a birtokrészét az oklevelek 1323-tól kezdődőleg nem Igrámnak mondják, hanem egy ízben Borsának nevezik, ²³ különben pedig állandóan mint a Csataj, Igrám és Pát között fekvő földet vagy pusztát névtelenül emlegetik, ²⁴ amiből azt kell következtetni, hogy ezen a területen falu nem állott. Hogy ennek a Pát és Csataj között, vagyis Kápolnától keletre fekvő területnek valamely részét kell a hamis oklevél «villa nobilium de Borsa»-ja alatt érteni, az kétségtelenül kitűnik a Kápolnaiak két okleveléből. Ugyanis a Béla király oklevelét átirató Kápolnai Lászlónak dédunokái László és

nevének szerepel, melyet utóbb elveszítvén, a falu egykori jobbágy-lakói foglalkozása s jobbágyi kötelezettségei után egyszerűen Disznódnak kezdett nevezettni. Kiteszik mindez Tamás esztergomi érseknek egy 1313 évből való... okiratából... Az okiratban előszámlált helységek: Csataj, Igrám, Báhony, Vistuk, Gocznód mind egymás szomszédságába esnek, úgy hogy nem maradhat fenn kétség aziránt, miszerint a villa Kapusd porcariorum castri Poseniensis csakugyan a mai Gocznódra vonatkozik». E véleménnyel szemben meg kell jegyezni, hogy Kapusdot az 1244. és az 1313. évi oklevél is «villa portariorum»-nak mondja. Az 1244-i oklevél teljes szövegének közlésében (Hazai Oklevéltár, 11) nyilván olvasási hibából «porcariorum», az 1313-i oklevél szövegének első közlésében (Anjoukri Okmánytár, I. 292) szintén «porcariorum», ellenben második közzétételében (Monumenta eccl. Strigon. II. 280) helyesen «portariorum» olvasható. A két oklevélszöveg szerint tehát Kapusdon nem a pozsonyi vár «királyi sertés-jobbágyai», hanem kapusai laktak volna. Hogy ennek az állítólagos Kapusd falunak neve — amint Ortvy állítja — a középkorban Disznódra változott volna, arra egyetlen adat sem ismeretes. Nyilvánvaló az is, hogy ez az állítólag Kápolna közelében fekvő Kapusd (vagy Disznód??) nevű falu nem lehet azonos a Báhonnal északkeleten szomszédos Gocsnóddal, mivel a középkorban utóbbinak korábbi neve nem Kapusd vagy Disznód, hanem Dajti, Dajta volt. (Anjouk. Okmt. VI. 550. — O. L., Dl. 10, 758.)

¹⁶ Árpádkori Új Okmánytár, XII. 452.

¹⁷ O. L., Bartal-ltár 1287. — Későbbi adatok: Anjouk. Okmt. VII. 29. és O. L., Hideghéthy-ltár 5., Dl. 9025.

¹⁸ U. o., Amadé-ltár V. 1. 12.

¹⁹ Igréről Ortvy Tivadar (i. h. 1889. jan. 30-i szám) ezt írja: «Tekintve már most..., hogy az idézett [t. i.

1244. ési 1313. évi —] okiratok a maguk nevének nevezik meg Vistukot, Báhonyt, Kápolnát, Csatajt, de itt fekszik Igram is s így kétségtelen, hogy a villa Igriche jocularium castri Poseniensis a mai Igramra értelmezendő. Mivel az 1244. évi oklevélben ez áll: «...item Igrech villa jocularium eiusdem castri..., item Ikran, Zous et Mortun populi castri Poseniensis...», az 1313. éviben pedig: «...villam Igrech jocularium eiusdem castri..., item Ikran,...», világos, hogy az állítólagos Igréc falu nem azonosítható Igrámmal.

²⁰ O. L., Dl. 572.

²¹ O. L., Szüllő-ltár Dl. 37, 376 és Petheő-ltár 36.

²² Zichy-Okmánytár II. 352. és O. L., Szüllő-ltár Dl. 37, 378, Petheő-ltár 37.

²³ 1334: «Petrus filius Vdyaros de Borsa in Palyazokuz... possessionem suam similiter Borsa vocatam... inter possessiones Ykran et Chate iacentem... alienavit...» Zichy-okmánytár I. 422.

²⁴ O. L. Petheő-ltár 19. (1328 és 1383), Szüllő-ltár Dl. 37, 383 (1391), u. o. Dl. 37, 432 (1475), Petheő-ltár 18 (1475), Szüllő-ltár Dl. 37, 373 (1483), u. o. Dl. 37, 434 (1484), u. o. Dl. 37, 372 és Petheő-ltár 23 (1526).

István ²⁵ 1439-ben Albert királytól új adományt nyertek Borsa nevű birtokukra. ²⁶ Az utóbb még bővebben tárgyalandó adománylevél és a pozsonyi káptalanhoz intézett iktatóparancs ²⁷ csak annyit mond, hogy ez a Borsa nevű birtok Pozsony vármegyében feküdt. Az iktatóparancs hátlapjára vezetett káptalani feljegyzésből azonban kétségtelenül kitűnik, hogy a Kápolnaiaknak ez a birtoka nem azonos a Feketevíztől délre fekvő Borsával, hanem a Kápolnától keletre eső, előbb már említett terület egy részével. A feljegyzés szerint ugyanis a Kápolnaiaknak ez a Borsa nevű birtoka, amelynek nevére különben sem korábbi, sem pedig 1439 utáni adatot eddig nem sikerült találni, Cifferrel és a Ciffer közelében fekvő Balászával, valamint Igrámmal volt szomszédos. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a hamis oklevélnek az az állítása, mintha a Borsaiaknak Kápolna közelében falujuk lett volna, koholt. Az oklevélnek e helye ellen azonban még egy másik, az elmondottnál is súlyosabb kifogás merül fel. A társadalmi emelkedés, amelynek során a pozsonymegyei köznemesség kialakult, csak IV. Béla uralkodása után indult meg. A Kürtön, Olyán, Vattán, Magyaron, Szászón, Légen, Sápon, Jánocon, Lucsén és Petenden lakó várjobbágyságok és udvarnokok kivétel nélkül 1270 után nyertek nemességet. ²⁸ Már ebből a körülményből is kitűnik, hogy a Borsaiak — akiket a hiteles oklevelek a XIV. század második évtizede elején neveznek először nemeseknek ²⁹ — nem lehettek, amint a hamis oklevél állítja, már 1244-ben nemesek. Ezt különben kétségtelenné teszi az az oklevél, amely a család egyik tagját 1256-ban várjobbágnak mondja. ³⁰ Bár azt az évet, amelyben a Borsaiak a nemesek közé emelkedtek, — legalább egyelőre — nem sikerült meghatározni, az elmondottakból mégis arra lehet következtetni, hogy a hamis oklevél aligha készült a XIV. század elején, ami-

kor a várjobbágságból való felemelkedés ideje még közismert lehetett, hanem csak később, amikor annak emléke már feledésbe merült. Az ötödik, hatodik és hetedik helyen említett személyekre vonatkozóan megjegyzendő, hogy az oklevélnek «nemes várjobbágyság» kifejezése a most előadottak szerint semmiképpen sem illik IV. Béla korába, továbbá, hogy az Ikrán és Tekulchen személynév nyilvánvalóan azonos a Kápolnával délkeleten szomszédos, már 1264-ben feltűnő Ikrán (Igrám), ³¹ illetőleg az 1310-ben először említett Tekulchen falu nevével, ³² amely utóbbi falu Kápolnától északra Ciffer vidékén feküdt. A nyolcadik és kilencedik helyen megnevezett két falu kétségtelenül azonos a Kápolnától északnyugatra fekvő Báhonnyal és Vistukkal. Mivel az utóbbi faluról a hamis oklevél azt mondja, hogy az Tyburciusnak a Barzanch folyó mellett fekvő birtoka és IV. Lászlónak — előbb már említett — 1287. évi oklevele szerint a Bozonch folyó közelében fekvő Vysta Tiburcius fiainak birtoka volt, valószínűnek látszik, hogy az 1244. évi oklevél hamisítója László király oklevelét ismerte.

Az oklevél tartalmára vonatkozóan az elmondottakon felül még egyházi jogi szempontból is kell egy megjegyzést tenni. A templomépítésre szóló engedély adása, úgyszintén valamely egyház plébániái rangra emelése az illetékes egyházfejedelem — a szóbanlevő esetben az esztergomi érsek — jogkörébe tartozott. Hogy az esztergomi érsek e jogát már a XII. század derekán, valamint IV. Béla uralkodása idején is gyakorolta, azt egy 1156. ³³ és egy 1263. évi oklevél ³⁴ igazolja, e jognak későbbi gyakorlásáról pedig az oklevelek egész sora tanúskodik. ³⁵ Tekintetbe véve azt a körülményt is, hogy az 1236, 1237. és 1255. évi oklevelek ³⁶ tanúsága szerint IV. Béla kegyúri jogának átruházása is kifejezetten az esztergomi érsek hozzájárulásával történt, az esztergomi érsek-ről említést sem tevő 1244. évi oklevélnek az az állítása, amely szerint egyedül a király adott

²⁵ Kápolnai László (1364 : Dl. 277) fia Egyed (1371 : Dl. 5963), ennek fia, Mihály (1399 : Dl. 8511) s utóbbinak fiai, László és István (1437 : Dl. 13,013).

²⁶ O. L. Petheő-ltár 13.

²⁷ Pozsonyi kápt. I. 6. 25.

²⁸ Hazai Oklevéltár 90 és 96 ; Árpád-kori Új Okmt. IX. 451 ; Fejér : C. D. VI. 2. 201 ; O. L. Dl. 689 ; a Kisfaludy-cs. ifj. ágának ltára, 1380. febr. 20 alatt ; a gróf Forgách-cs. gimesi ágának ltára 1297 alatt.

²⁹ Zichy-Okm. II. 352, O. L. Petheő-tár 36.

³⁰ Fejér : C. D. IV. 2. 368.

³¹ O. L. Dl. 572.

³² Fejér : C. D. VIII. 1. 374.

³³ Mon. eccl. Strigon. I. 109.

³⁴ Fejér : C. D. IV. 3. 182.

³⁵ U. o. V. 3. 71 ; VI. 1. 164 ; VIII. 1. 228 és 351 ; IX. 1. 544. — Hazai Okmt. III. 104. — Mon. eccl. Strigon. II. 580 és 750.

³⁶ Fejér : C. D. IV. 1. 60 és 70, IV. 2. 320.

volna engedélyt arra, hogy az esztergomi érsekség területén fekvő Kápolnán templom építtessék és ugyanakkor ezt a templomot plébániai rangra is emelte volna, nem egyéb, mint az oklevél hamis voltának újabb bizonyítéka.

Kápolnai László és Pál — amint ez bevezetőül említettett — 1364-ben a pozsonyi káptalannal átíraták a hamis 1244. évi királyi oklevéllel együtt a vele tartalmilag szorosan összefüggő és kifejezetten is rá hivatkozó 1313. évi ítéletlevelet is, amelyben Tamás érsek a kápolnai és egy másik plébánia között folyt pereskedést eldöntötte. Ennek az utóbbi oklevélnek eredetije, miként az 1244. évié, szintén ismeretlen. Szövegét az 1364-i átírat alapján először Óváry Lipót,³⁷ utóbb pedig — ismét az átírat alapján — Knauz Ferdinánd³⁸ tette közzé. Óváry az általa közölt szöveghez semmiféle megjegyzést sem fűz, Knauz ellenben megemlíti, hogy az oklevélszövegből a kápolnai plébániával pereskedő plébániának megnevezése mindkét helyen ki van vakarva és egyben megállapítja, hogy az ítéletlevélben említett «Béla király kiváltságlevele» az az 1244-ben kelt oklevél, amelynek szövegét Fejér György kiadta. Nem ismervén azonban az 1244-i királyi oklevél hamis voltát és a vakarást rosszindulatnak tulajdonítván, az érseki oklevél hitelességének kérdését nem vetette fel.

E kérdés megítélésénél, miként az 1244. évi oklevélesetében, elsősorban szem előtt kell tartani a pozsonyi káptalan 1364. évi átíratának kétségbe nem vonható hitelességét és gondosságát, vagyis az érseki oklevélnek ebben az átíratban fennmaradt szövegét nem lehet egyszerűen romlott-nak tekinteni. Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy Tamás érsek kancellárja ebben az időben (1309—1316) Henrik budai prépost volt, aki előbb a váci, utóbb pedig a szepesi prépost méltóságát viselte.³⁹ Arról, hogy Tamás érsek kancelláriája milyen kifogástalanul működött, az a félszáz oklevél tanúskodik, amely eredetiben vagy szövegében reánk maradt.⁴⁰ E félszáz oklevél-

szöveg közül csak egy válik ki feltűnő módon, s ez éppen az 1313. évi ítéletlevél. Ez az érsek székhelyéről, Esztergomból keltezett oklevél ugyanis nemcsak formulában szokatlan, hanem fogalmazásában is. Rosszul fogalmazott, hibákkal teli szövege miatt fel sem tehető, hogy valóban az érseki kancellária kiadványa, azt kétségtelenül hamisítványnak kell tekinteni.⁴¹

A kápolnai plébánia területének leírásában az 1313. évi ítéletlevél nagyjában követi az 1244. évi oklevél szövegét. Ugyanabban a sorrendben említi a helyneveket, közöttük a valószínűleg koholt Kapusd és Igrech neveket, meg a «villa nobilium de Borsá»-t is. Eltérés közöttük csak annyiban van, hogy a korábbi oklevélben megemlített Barzanch folyó és néhány személy neve — Dávid és társai, Zous, Mortun, Tekulchen és Tiburcius — kihagyatott, s az ott még személynévként szereplő Ikrán itt már helynév.

A két hamis oklevél között nyilvánvaló a tartalmi összefüggés, sőt az utóbb keltezett kifejezetten az előbb keltezetre hivatkozik is. Kétségtelen továbbá, hogy mindkettő egy család érdekében készült és ugyanannak a családnak birtokában is volt, hiszen Kápolnai László és Pál a két hamis oklevelet együttesen iratták át a pozsonyi káptalannal. Ezek a körülmények igen valószínűvé teszik azt a feltevést, hogy a két hamisítvány egyidejűleg készült és egy kéztől származott, amit valószínűsít a többes számnak egyes szám helyett való hibás használata is, amely a két szö-

IX. 1. 544; Anjoukori Okmt. I. 234, 493, 540 és 646; Hazai Okmt. III. 104.

⁴¹ Ennek igazolására elégséges az oklevélnek ezt a mondatát idézni: A tramite veritatis non deviat, qui suos subditos in eorum iuribus conservat, hinc est igitur, quod inter patronos et sacerdotem ecclesiarum beati N... [de]... et beate Elyzabet de Capulna super fines parrochiarum suarum et metas litigiosa contencio coram nobis diutius fuisset ventilata, tandem per nobiles et patronos ac rectorem ecclesie beate Elyzabet in privilegio Bele regis pie memorie, qui ipsam ecclesiam in honore ipsius beate Elyzabet sororis sue ibi construi fecit et fundari per patronos de Kapulna ac sacerdote villas Kapusd portariorum castri sui Posoniensis, villam Igrech ioculatorum eiusdem castri, item villam Chatey, item villam nobilium de Borsa, item quosdam nobiles jobagiones castri Posoniensis, item Ikran, item quosdam populos castri Posoniensis cum aliis populis ac villas Bahun usque Vistam ecclesie beate Elyzabet prefate in [parrochia]les subiectos esse vidimus manifeste.

³⁷ Anjoukori Okmt. I. 292.

³⁸ Mon. eccl. Strigon. II. 680. Ezt az oklevelet Szentpétery (Krit. Jegyz. 1724. sz. a.) is említi.

³⁹ Mon. eccl. Strigon. II. 595, 654, 655, 685, 701, 720 és 725.

⁴⁰ U. o. II. 556—787; Fejér: C. D. VIII. 1. 228, 351, 404, 459 és 566, VIII. 2. 167 és 680, VIII. 7. 368,

veg megfelelő helyén olvasható. Az 1244-ről keltezett oklevélben ugyanis ez áll: «item ville Bahun usque Vyscham possessionem», az 1313-iban pedig: «villas Bahun usque Vistam».

Elfogadva azt a feltevést, hogy a két hamisítvány egyidejűleg készült és egy kéztől származik, újabb támpont adódik a hamisítás idejének meghatározására, amely ezek szerint bizonyára 1313, sőt valószínűleg jóval az érseknek 1321-ben bekövetkezett halála után történhetett. Ezt a nézetet némileg támogatja az a körülmény is, hogy a kápolnai Szent Erzsébet-egyházat először csak egy 1313. évi oklevél említi.⁴²

Az 1320-as és 1360-as évek között hamisított e két oklevélnek későbbi sorsa ismeretlen. Valószínűnek tekinthető, hogy mindkettőt, miután azokat a pozsonyi káptalan 1364-ben átírta, megsemmisítették. Hogy a káptalani átíratot a Kápolnaiak valamikor felhasználták-e, annak nyomát nem sikerült megtalálni, hogy azonban ez szándékukban lehetett, arra talán az átíratban látható vakarásokból lehet következtetni. Tamás érsek ítéletlevelének szövegében ugyanis a kápolnai plébániával állítólag pereskedő plébánia megjelölése olyan gondosan van kivakarva, hogy a hely neve teljesen olvashatatlan, a védőszent nevéről pedig csak annyi állapítható meg, hogy N betűvel kezdődött. Ennek a betűnek a következő sorba lenyúló, igen jellegzetes első szárának mindkét helyen megmaradt alsó része ugyanis teljesen azonos az oklevélnek alulról számított negyedik sorában olvasható «Nos» szó kezdőbetűjének első szárával. Ez a gondos vakarás nem történhetett az ítéletlevél szerint peresztes plébánia részéről, hiszen megnevezésének eltüntetése egymagában érdekeit nem szolgálhatta, mivel a kápolnai plébánia állítólag vita tárgyát képező területének leírása a káptalani átíratban az 1244. és 1313. évi oklevél szövegében sértetlenül hagyatott. Ez okból a vakarást a Kápolnaiaknak kell tulajdonítani, s annak magyarázata csak az lehet, hogy ők a káptalan átíratát fel akarták használni, de valamely körülménynél fogva az állítólag peresztes plébánia megjelölése reájuk nézve nem volt kívánatos.

A két hamis oklevelet 1364-ben átírató Kápolnai László dédunokái, István és László — amint erről már említés történt — Albert királytól

1439-ben új adományt nyertek Borsa nevű — az adománylevelé szerint — ősi birtokukra. Az adománylevelé,⁴³ miután az adományosoknak Zsigmond király idejében Németországban és Olaszországban szerzett érdemeit megemlítette, IV. Béla egy 1245-ben kelt, eredetiben bemutatott s Borsa határait megállapító oklevelére hivatkozik. Béla király eddig közzétett oklevelei között egy sincs, amelyre ez a hivatkozás vonatkoztatható volna. Azonban egy újkori — az írás jellege szerint az 1680-as évekből származó — «Possessionis Borsa Metales» felírású másolatban reánk maradt egy 1245-ről keltezett királyi oklevél szövege.⁴⁴ Ez

⁴³ O. L. Petheő-Itár 13.

⁴⁴ A herceg Batthyány-Strattmann cs. köpcsényi levéltárában: L. 21. f. 1. n. 1. — Az oklevélszöveg a következő: Bela Dej gratia Hungariae, Dalmaciae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Gallitiae, Lodomerie, Bulgarie, Cumaniaeque rex, omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam habituris, salutem in salutis largitore. Gesta presentium litterarum solent testimonio approbari ne labili cum tempore simul dilabuntur, hinc est igitur, quod Farkas filius Petri, Banka filius Salomonis, et Martinus filius Bana de Borsa, dilecti et fideles nostri, a nobis humiliter postularunt, quod nos possessionem ipsorum haereditariam Borsa praedictam, que a vicinis in cursibus metarum perturbantur, per hominem nostrum a commetaneis ipsis conuocatis et praesentibus separare dignaremur. Nos igitur iustis eorum petitionibus et legitimis annuentes, Bolch Magnum de Swr, fidelem nostrum hominem transmisimus ad separandam possessionem predictorum Borsa, a vicinis et commetaneis, qui demum ad nos reuersus nobis sub testimonio capituli Posoniensis retulit in quindenis Beati Georgy martyris proxime iam preteritis, ipsam possessionem Borsa, coram vicinis, et commetaneis reambulasse, et statuisset, predictis nullo contradictore comparente, sub metis infrascriptis. Incipientes videlicet a tribus metis in parte orientali in monte Hangas existentibus, que separant, Wyffalw, Chiataj et Borsa, abinde versus meridiem procedendo peruenit in vallem rotundam ad duas metas, quarum vna est populorum castris de Cathay alia nobilium de Borsa. Abinde peruenit ad viam que tendit ad Sancti Jacobi ecclesiam, circa quam est meta, abinde tendit ad riululum Barzanch, quem transit quasi inter meridiem, et occasum, abinde tendit ad fontem, qui Olejkwtha vocatur, super quem est meta, abinde peruenit ad locum pratosum, et transeundo in quodam Dumb peruenit ad duas metas, quarum vna est Cyathey, alia nobilium de Borsa. Abinde procedendo vicinatur in quodam feneto cum Melente in quodam monte apud tres metas, quarum vna est Ciathai, alia Melente, tertia Borsa, et sic vicinando cum Melente inter meridiem et occasum intrat in fluuium Saar, qui fluuius separat Borsa ad orientem, et Anchia ad meri-

⁴² Anjoukori Okmt. I. 286.

oklevél szerint Béla király Borsai Péter fia Farkas, Salamon fia Banka és Bana fia Márton kérelmére Borsa nevű örökös birtokuk határait megjáratta és megállapíttatta. Bár a szöveg — különösen a helynevekben — kétségtelenül erősen romlott alakban maradt fenn, a határleírásból kitűnik, hogy az ebben az oklevélben említett Borsa keleten Páttal és Ujfaluval, délen pedig Csatajjal, továbbá Olajkúttal és Melentével határos, amely utóbbiak hajdan Rététől északra feküdtek.⁴⁵ Ez a határleírás tehát nem a Feketeviztől délre fekvő Borsáé, hanem azé a területé, amely Kápolnától keletre esik, s amelyet a pozsonyi káptalannak az 1439-ben történt iktatásról szóló, már említett feljegyzése is megjelöl. A terület eme azonosságából tehát arra kell következtetni, hogy ebben az újkori másolatban az 1439-ben Albert király előtt eredetiben bemutatott 1245. évi királyi oklevél szövege maradt fenn.

Az a körülmény, hogy a hamis 1244. évi királyi oklevél Kápolna közelében egy «villa nobilium de Borsa»-t, az 1245. évi pedig ugyanazon a területen egy «possessio Borsa»-t említ, gyanút kelt az utóbbi oklevél hitelességével szemben. Ezt a

gyanút az oklevél egészen szokatlan fogalmazásán kívül megerősíti a szövegnek egy helye, amely a másoló hibájából nem magyarázható. Ez a hely ugyanis két határjelről szólva, azt mondja «quarum una est populorum castrum de Chatay, alia nobilium de Borsa». Mivel Csatajon nem volt erősség — ott a pozsonyi vár «castrensis»-ei laktak⁴⁶ — a Borsaiak pedig, amint már előbb részletesen előadott, 1245-ben még nem voltak nemesek, ezt az 1245. évi királyi oklevelet is hamisítványnak kell tartani. Ezt a véleményt véglegesen megerősíti az a körülmény, hogy benne, miként a hamis 1244. évi királyi oklevélben is, a királyi címben Bulgária, az oklevél kiadójaként pedig Farkasius alkancellár szerepel.

A Kápolnaiak által 1364-ben a pozsonyi káptalannal átíratott két hamis oklevél és az 1439-ben Albert királynak bemutatott hamis oklevél között oly szoros a tartalmi összefüggés és bennük annyi a részben azonos tévedés, hogy mindhárom hamisítvány egy embernek tulajdonítható.

A hamisítványok a fentebb elmondottak szerint valószínűleg az 1320-as és 1360-as évek között készültek. Ebből az időből még két, szintén Pozsony megye területére vonatkozó hamis oklevél ismeretes: a győri káptalan egy 1341. és egy 1346. évi kiadványa, amelyeknek hamis voltát maga a káptalan állapította meg.⁴⁷ Mivel mind az öt hamis oklevél Pozsony megye területére vonatkozik s hozzávetőleg egy időben készülhettek, felmerül a kérdés, ki lehetett a hamisító.

Néhány okleveles adat alapján a gyanú a pozsonymegyei Apaji család egyik tagjára terelődik. Apaji Jakabról ugyanis, aki 1341-ben két ízben viselte a választott bíró tisztségét⁴⁸ s ezért magasabb műveltségűnek tekinthető, egy 1350. évi oklevél, amely őt már elhunytként említi, azt mondja, hogy hamis pecsétet véselt és őrzött.⁴⁹ Ez a körülmény talán elégséges alap arra, hogy a IV. Béla, a Tamás esztergomi érsek és a győri káptalan pecsétje alatt kiállított öt oklevél hamisítását neki tulajdoníthassuk.

HERZOG JÓZSEF.

⁴⁶ Hazai Okmt. I. 101.

⁴⁷ Anjoukori Okmt. V. 5—14.

⁴⁸ U. o. IV. 127 és 157.

⁴⁹ U. o. V. 376.

diem, et in eodem fluuium ascendendo vicinatur cum possessione Twlwey. Abinde versus aquilonem procedendo vicinatur cum terra Themerchek et procedendo in parte inferiori cuiusdam vallis rotundi peruenit ad duas metas, que separant Borsa a Temerchwk. Abinde in eadem parte procedendo peruenit ad tres metas, circa viam que tendit de Sarfeo ad Melente existentes, que separant Themerchwk, Hvrán et Borsa, deinde vicinando cum Hitran versus versus [így!] aquilonem in quodam monte peruenit ad duas metas, que separant Hitran a Borsa. Abinde procedendo, versus fluuium Borzancz, et transcundo ipsum pervenit ad duas metas circa viam que tendit de monte ad ecclesiam Beati Jacobi existentem, abinde jungitur ad Paich circa tres metas, quarum una est Hitran, alia Paich, tertia vero Borsa. Abinde versus orientem procedendo circa fossatum maioris Paich, peruenit ad duas metas, abinde transit viam, qua tendit de Posonio Tyrnauiam, et peruenit ad duas metas. Abinde iterum tendit ad montem Hangas ad duas metas et sic vicinando cum Paich reuertitur ad primas metas, sicque terminatur. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes duximus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Farkasy, prepositi Albensis, aulae nostrae vicecancellary, dilecti et fidelis nostri. Anno domini millesimo ducentesimo XLV°. regni autem nostri anno vndecimo.

⁴⁵ Fejér: C. D. VIII. 1. 342 és 375.

A RÁKÓCZI-CSALÁD LEGUTOLSÓ TAGJAI.

II. Rákóczi Ferenc gyermekeiről, unokáiról a egújabb időig meglehetősen hűzagos ismereteink voltak. Csak a néhány évvel ezelőtt tartott Rákóczi-centenárium alatt nyílt alkalmunk a Rákóczi-Emlékkönyvben Lukinich Imrének az utolsó Rákócziakról írt tanulmányából pontosabban megismerni a fejedelem két fiának, főleg a nagyobb szerephez jutott Józsefnek, sorsát. Régebben Thaly Kálmán foglalkozott több értekezésében: a Századok 1868. és 1870., a Turul 1884., a Történelmi Tár 1890. füzetében s más kisebb közleményeiben a Rákóczi-fiúk életével. Főleg az ő kutatásainak eredményét összegezte azután röviden Márki Sándor, Rákóczi életrajzának III. kötetében. Ezeknek az adatai azonban sokszor nem helytállóak, mert a források, amelyekből Thaly merített, gyakran hallomásból, mások levélbeli közléséből, egy-egy felületes feljegyzésből eredtek. Lukinich után e kérdést Pillias Emil francia történetkutató kezdte tisztázni, amikor a Napkelet 1937. évfolyamában a Rákóczi-család utolsó sarjáról írt rövid értekezésében felderítette Rákóczi unokájának, az apácává lett Jozefa Sarolta életének főbb adatait.¹ A zárdaja számadáskönyveiben akkor még csak egy feljegyzést talált arról, hogy a rendház főnöksége Jozefa Sarolta halála után a társintézetekhez körlevelet küldött e szentéletű apáca haláláról, majd részletes nyomtatott leírást is készíttetett zárdái életének folyásáról,

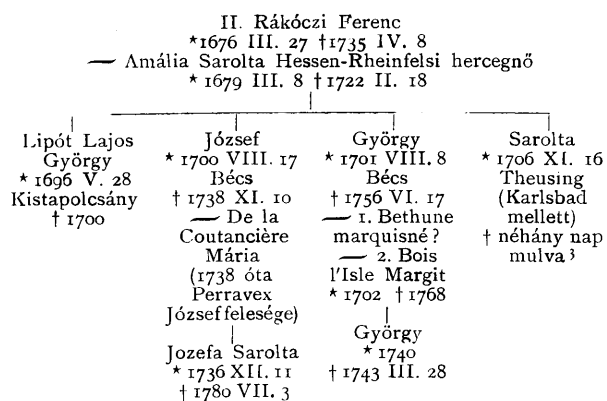
¹ Pillias Emil, a párisi Bibliothèque National tisztviselője, a magyar történet igen alapos ismerője, aki pár év előtt hosszabb időt töltött nálunk, nagy odaadással kutatta II. Rákóczi Ferenc kapcsolatait a francia udvarral. Részben nálunk, részben Párisban megjelent műveiben a Rákóczi-felkelés francia vonatkozásainak sok, eddig homályos részletére derített már világosságot. — Folyóiratunk e füzetének szedése közben értesültünk, hogy a kiváló történetíró őszinte fájdalomunkra 1940 május 27-én hősi halált halt. (Szerkesztő.)

hosszas betegségéről, haláláról. Pillias azonban tovább kutatott, míg végre megtalálta ennek az életleírásnak egy példányát a Visitatiós nővérek mostani párizsi rendházának levéltárában. Ezt a kis nyomtatott füzetet azután közreadta az «Études Hongroises» 1938. évfolyamában,² és egyúttal közölte mindazokat az újabb adatokat, amelyeket azóta Rákóczi Ferenc feleségének és fiainak párizsi tartózkodásáról és haláláról felkutatott. Ezzel az alapos munkájával végleg tisztázta Rákóczi Ferenc leszármazóinak eddig alig, vagy rosszul ismert életét s egyúttal a Rákóczi-család kihalásának tragikus történetét.

Kutatásait folytatta Jozefa Sarolta édesanyjának későbbi tartózkodási helyén, Annecyben, valamint a savoyai departement szomszédos községeinek összes egyházi és községi levéltáraiban, miáltal igen sok olyan új részletkérdést tisztázott, amelyeket a nyár elején megjelent értekezésének megírásakor még nem ismert. A Zürichben tartott VIII. nemzetközi történettudományi kongresszuson találkoztunk, s ő lekötözött szívességgel bocsátotta rendelkezésemre adatait és felhatalmazott arra, hogy azokat, még az ő, erről szóló nagyobb munkájának elkészülése előtt közzétehessem. Ebben az értekezésemben tehát Pillias kutatásainak eredményeit ismertetem, egybevetve azokat a már azelőtt ismert kevés adattal.

Rákóczi Ferenc alig 19 éves korában a kölni székesegyházban vezette oltár elé 1694. szeptember 26-án alig 16 éves jegyesét, Amália Sarolta Hessen-Rheinfelsi hercegnőt. Házasságuk alatt az alábbi nemzedékrendi táblán feltüntetett négy gyermekük született; de közülük csak kettő, József és György maradt életben és élte túl szüleit.

² Études Hongroises, 1938. Kiadja a párisi magyar tanulmányi központ (147—193. l.). Emile Pillias: Paris, ville des Rákóczi,

Amikor Rákóczi 1701-ben bécsújhelyi börtönéből menekült, a bécsi udvar az akkor még csecsemő gyermekeket anyjuktól elvette és udvari tanácsosok és nevelőnők ellenőrzés nélküli gondozására bízta. Hogy a fiúkat családi hagyományaiktól végleg elidegenítsék, a császár Olaszországban birtokokat adományozott nekik. A Rákóczi nevet is letétették velük és 1723-ban olasz főnemesi rangot kaptak. Ettől kezdve József, Marchio di Romanucci, György pedig Vallis de Giunchi gróf néven szerepelt. Birtokaik átvételére Olaszországba utaztak, de rövid idő múlva már ismét Bécsbe tértek vissza s ott éltek tovább, dőzsölésbe merülő, üres, céltalan életüket. Úgy látszik, György — a fiatalabbik — volt a tehetségesebb, benne még akkor volt némi érdeklődés a tudományok iránt. Az udvar engedélyével 1725-ben Paduába utazott s beiratkozott az egyetem jogi fakultására. De únta a rendszeres tanulást és a következő évben már Velencében töltötte a farsangot. Innen az ottani francia követ segítségével Párizsba, majd 1727. június 15-én Rodostóba ment atyjához. Képzeltük azt az örömet és reménységet, amellyel Rákóczi Ferenc eddig nem látott fiát fogadta. Keserű csalódásban volt része. Rákóczi György hamar megúnta a kolostori szabályokhoz hasonló rodostói egyhangú életet. Rákóczi Ferenc pedig szomorúan tapasztalta fiának műveletlenségét és ezért maga sem ellenezte, hogy 1728. március 23-án Párizsba utazzék, főleg azért, hogy magát a katonai tudományokban kiképezze. Bizonyára

értésülhetett arról, hogy Bécsben lakó idősebbik fiát, Józsefet, — akit egy éves kora óta nem látott, — botrányos szerelmi kalandokon, kártyán, italon kívül más nem érdekli, ezért György fiára szeretne volna fejedelmi házának s a rodostói magyar emigrációnak sorsát bízni. Ez az oka annak, hogy 1732-ben kelt végrendeletében, — amelyben Györgyről mint makoviczai hercegről beszél — nem Józsefet, hanem őt tette általános örökösévé.

Rákóczi József 1734-ig Bécsben élt. Ekkor eléggé botrányos körülmények között onnan eltűnt. A bécsi udvar nem sokat törődött távozásával. A birodalom vezetői már ekkor nyugodtak voltak afelől, hogy egy ilyen, a testi és szellemi satnyulás lejtőjén lefelé csúszó Rákóczi nem lehet többé veszélyes. József egy-két évig Olaszország különböző városaiban szórakozott, s valószínűleg 1736. elején érkezett Párizsba, a már 1728 óta ott lakó György fivéréhez.⁴

Rákóczi József Párizsban lakásának első hiteles nyoma egy jegyzőkönyv a párizsi külügyminisztérium levéltárának «Correspondance politique Hongrie et Transylvanie» gyűjteményében. Ebből kikitűnik, hogy József és György 1736. június 3-án a L'hôtel de Chatillon nevű bérházban levő lakásukra kérték Monsieur Francois de la Balle-t, a párizsi törvényszék jegyzőjét, egy okirat szerkesztésére. A jegyzőkönyvben József elismerte édesatyja végrendeletének érvényességét. Erre nyilván azért volt szükség, mert József (akinek apja a munkácsi hercegi címet adományozta) eleinte érvényteleníteni akarta apja végrendeletét, mert abban — mint említettük — nem őt, elsőszülött fiát, hanem Györgyöt nevezte ki általános örökösévé. Hogy a megegyezés létrejött, annak az a magyarázata, hogy a tunyaságra hajló György nem akarta az édesatyja szellemi örökségével járó kötelezettséget: a rodostói bujdosók sorsának intézését és a török szövetség folytán esetleg bekövetkező háborús bonyodalmak felelősségét vállalni. A nyugtalan természetű József azonban ettől nem riadt vissza. Mivel pedig Rákóczi végrendeletének anyagi rendelkezései amúgy is tárgy-

³ Ennek a gyermeknek valószínűleg nem Rákóczi volt az apja. (Lord Stepney, angol követ bizalmas levele Bruyninx hollandi békeközvetítőhöz 1706. nov. 24. Archivum Rákócziánium, II. sorozat. III. kötet, 265. 1.)

⁴ Mindazt, amit eddig összefoglalóan előadtam, főleg Lukinich Imre említett munkájából már ismertük. Amit a Rákóczi-fiúk párisi tartózkodásáról egészen halálukig ezután előadok, Pillias legújabb kutatásainak eredménye.

talánokká váltak azáltal, hogy Franciaországban hagyott kis vagyonát a Law-bankház bukásával elvesztette, György maga segítette elő bátyjának Törökországba való utazását. Az időközben Madridba utazott József után sietett és átadta neki a végrendelet szerint a Törökországban reá váró hagyatékkal való rendelkezés jogát.

József még abban az évben, 1736 késő őszén, — hajóra szállt és december 5-én érkezett Rodostóba, ahol, — mint Mikes Kelemen írja — a pár emberre lepadt, szomorú magyar kolónia epedve várta. Mikes és bujdosótársai Józsefben is éppúgy csalódtak, mint Györgyben. A kudarcba fulladt felkelési kísérlet alkalmával, amelynek során Rákóczi Józsefnek kellett volna a török segítségével Magyarországra törni, József még a tervezett hadműveletek előtt, 1738. november 10-én Csernavodán (Bulgáriában) hosszas kínlődás után meghalt. Holttestét később Konstantinápolyba vitték, onnan került 1906-ban édesatyja hamvaival együtt hazai földre, a kassai dómba. Halála előtt három nappal Mikes Kelemen, Damophily Antal tábori lelkész és De la Chaume Péter titkár jelenlétében végrendeletet készített, melynek egy másolatát Thaly Kálmán a bécsi volt Haus-Hof und Staatsarchivban, Pillias pedig a párizsi állami levéltárban eredetijét találta meg. Ennek a végrendeletnek ezúttal csak ez az egy pontja érdekel bennünket: «Item nous leguons et laissons par ces presentes à Joseph Charlotte Rakocki, notre fille naturelle» (Jozefa Sarolta természetes leányunknak hagyományozunk) . . . egy arany órát, 3 nyest prémet és mindazt a fehérneműt és bútort, ami Magis Dávid galatai francia ügyvivőknél található. Ugyane pontban azután intézkedik afelől is, hogy a Magisnál lévő folyószámlájából Jozefa Sarolta nagykorúságáig utaljanak ki 10,000 piastert «a Madame la Baronne Perravex», Jozefa Sarolta anyjának, hogy neki születéséhez méltó nevelést adjon, azonfelül pedig 1000 piastert, hogy a kisgyermekkel Franciaországba visszatérhessen.⁵

Ebből kitűnik, hogy József Törökországba való utazása előtt egy gyermeket hagyott hátra. Erről a gyermekről, a kolostorba vonult utolsó Rákóczi sarjról, később fogok szólni, kövessük előbb a másik Rákóczi-fiú, György párizsi életének nyomait.

Említettem, hogy György, apja engedélyével 1728-ban Párizsban telepedett le. Legelső írásbeli bizonyítéka ennek egy 1729. november 30-án kelt királyi rendelet, melyben XV. Lajos neki évi 6000 livre évjáradékot adományoz. Hogy a bécsi udvar, amellyel akkor már hosszabb idő óta békében éltek, a királyi kegynek ezt a megnyilvánulását egy Rákóczi-sarjjal szemben meg ne tudja, a rendelet értelmében az évjáradékot a királyi kincstár titokban folyósította. Ez az összeg semmiféle számadásban, vagy nyugtán sem szerepelt. Az évjáradékot a király a toulousi grófnak, II. Rákóczi Ferenc jóbarátjának, XIV. Lajos törvényesített fiának, közbenjárásána 1736. július 1-én 14,000 livre-re emelte.⁶

Rákóczi György a vörösvári várban található feljegyzés szerint 1732-ben egy Bethune marquiset vett volna el feleségül. Ugyanezt mondja egy régi francia könyv is, *Ladvoat Dictionariuma*.⁷ A házasságot, mint fejedelmi sarj, rangján alulinak tartotta, s ezért rangrejtve «Terislaw gróf» néven élt tovább Párizsban. Ez a «Terislaw» név — mint Thaly helyesen következteti — a «Jaroslaw» név helytelen írása lehet és Rákóczi Ferenc Lengyelországban, Jaroslauban vásárolt uradalmára emlékeztet. György hercegnek Bethune márkinővel való házasságáról Pillias Párizsban egyetlen adatot sem talált. Ha létrejött is ez a házasság, csak rövid tartamú lehetett, mert az 1740-es évek elején György — hiteles adatok szerint — már egy Marguerithe Suzanne Pinthereau de Bois l'Isle nevű nővel élt együtt, aki 1702-ben született normandiai köznemes családból. Törvényes hitvese volt-e, vagy nem, arról megbízható adataink nincsenek. De valószínű, hogy György később mégis feleségül vette, mert a Clery en Vexin község Plébániájában, ahonnan az asszony származott, a halotti anyakönyvben, mint — «la très haute et très puissante princesse, . . . veuve du très haut et puissant seigneur, son altesse serenissime, Monsieigneur Georges Rakogtzi» — szerepel. Tehát mint hercegnő, Rákóczi herceg özvegye. Életükről Rákóczi Györgynek néhány sajátkezű levele a párizsi külügyminisztérium levéltárában és egy részletes rendőri jelentés számol be, amelyet

⁶ U. o. 165. l.

⁷ Thaly: A Rákóczi-ház utolsó tagjáról és kihalásáról. Turul, 1884. 89. és köv. ll.

⁵ Pillias i. m. 176. l.

Pillias a párizsi Arsenal könyvtárában, a Bastille megmaradt iratai közt talált.

Fivérének, Józsefnek halála után a francia közvélemény azt hitte, hogy György Rodostóba költözik s átveszi elhalt bátyjának szerepét. De a Rákóczi-család tagjait jól ismerő de Saussure Caesar helyesen ítélte meg, amikor azt írta róla, hogy túlságosan szereti Párizst s nem hajlandó ottani kényelmes életéről lemondani. Györgynek valóban eszébe sem jutott az, hogy Rodostóba utazzék, pedig Villeneuve marquis, a volt portai követ, váltig biztatta és figyelmeztette, hogy a Rákóczi családnak milyen kötelezettségei vannak a francia udvarral szemben. És bár igazán ártatlan ember volt, bécsi kémek mégis minden lépését figyelték. Egy ilyen kémjelentésnek hitelt adva közölte a bécsi udvar a pápával 1742. május 24-én,⁸ hogy Rákóczi György gyakran találkozik a török nagykövettel. Egymás szomszédságában laknak, kertjeik hátul összeérnek, tehát ott zavar-talanul tanácskozhatnak. Sőt éjjeli tanácskozások-at is tartanak Villeneuve marquis lakásán. Rákóczi állítólag április vége felé már el is utazott Konstantinápolyba. A titkos híradás első része igaz lehet, de annak, hogy György herceg Konstantinápolyba utazott volna, semmi nyoma sincs. Mikes Kelemen sem tesz egy szóval sem erről említést. A hercegnek legfőbb gondja az volt, hogy gondtalanul, nyugalmasan élhessen. A királytól kapott évjáradékot keveselte s mindenáron igyekezett az udvartól pénzt szerezni. A toulousi gróf is megúnta zaklatásait s többet nem törődött vele. György erre a mindenható Fleury bíboros-miniszterelnökhöz fordult támogatásért. 1740. július 3-án igen alázatos hangú, de egyébként furcsa tartalmú levelében arra kérte a bíborost, eszközölje ki a király beleegyezését, hogy — amint azt XIV. Lajos annakidején atyjának, Rákóczi Ferencnek megengedte — ő is nyithasson játékkaszinót párizsi lakásán, mert éppen olyan szorult helyzetben van, mint akkor atyja volt s a Párizsban még élő magyarok gondviselésével járó költségeket másként nem tudja viselni. Választ nem is kér tőle és hallgatását beleegyezésnek, azaz kérése kedvező elintézésének fogja tekinteni. Fleury bíboros erre a különös levélre csakugyan

nem válaszolt. Rákóczi György egy hét mulva, július 10-én újabb levelet⁹ intézett hozzá, amelyben maga és a párizsi magyarok nevében megköszöni közbenjárását a királynál, mert — mint ismételten hangsúlyozza — abból, hogy első levelére nem válaszolt, azt következteti, hogy kérését a király teljesíteni fogja. Annak, hogy Rákóczi György nyitott-e játékkaszinót lakásán, vagy nem, sem az alább említendő rendőri jelentésben, sem másutt sincs nyoma. Azt azonban tudjuk, hogy attól fogva, amikor Bois l'Isle Margittal háztartási közösségre lépett, ez az erélyes és házas asszony vette kezébe a nyugalmas életre vágyó természetű férfi sorsának és ügyeinek vezetését. Párizsban több helyen laktak, míg végre 1752-ben Párizs északi kijáratánál, a Saint Denis felé vezető úton fekvő, La Chapelle nevű községben végleg letelepedtek. A következő évben, december 31-én Meunier királyi tanácsos, rendőrfelügyelő — nem tudjuk, mily okból — részletes jelentést küldött Párizsba Rákóczi Györgyék életéről.¹⁰ Amit Györgyről mond, bizony eléggé szomorú. Hatalmas termetű, de betegesen elhízott ember, akinek a mozgás annyira nehezebbre esik, hogy lakását sohasem hagyja el, még templomba sem jár. Csak a királytól kapott pénzekből él, senkivel sem érintkezik és naponta 10—12 üveg bort is megiszik. A ház körül fekvő elég nagy kertet egy kertész-házaspár kezeli. A herceget egy inas szolgálja ki, egy személyben kocsisa is. Bois l'Isle asszony, akinek Vexin faluban, Normandiában földjei vannak, szép, barna, 50 év körüli, hatalmas termetű nő. Erélyes kézzel vezeti a háztartás gyeplőjét. Birtokáról sok mindenfélét kap, szárnyasokat, gabonát. Személyzete egy inasból, egy szobaleányból és egy szakácsnőből áll. Rákócziék állandó vendégei egy öreg báró és felesége, akik azelőtt a magyar királynő (valószínűleg Mária Terézia) szolgálatában álltak. Rákóczi Györgynek nincsenek adósságai, mindennütt rendesen fizet.

Ebből a rendőri jelentésből eléggé hű képet kapunk arról a tétlen, szürke, de legalább gondtalan életről, amelyben Rákóczi György 1756. június 17-én bekövetkezett haláláig élt. Az elhízott, önmagával jóformán tehetetlen ember életé-

⁸ Thaly közleménye a Századok 1868. évf.-ban 586. l.

⁹ Pillias i. m. 166—7. o.

¹⁰ Pillias i. m. 172—3. o.

nek, 55-ik évében váratlan gutaütés vetett véget. Özvegye 12 évvel élte túl: 1768-ban halt meg. Rákóczit a község temetőjében temették el. Párizs nagybővődésével ez a község beolvadt a terjeszkedő világváros keretébe. Az akkori temető helyén ma a Place de Torcy fekszik. Azoknak a halottaknak csontjai, akikről utódaik nem gondoskodtak, közös tömegsírbá kerültek. Ez lett Rákóczi György földi maradványainak is a sorsa.

A fenti rendőri jelentésből még egy érdekes, eddig ismeretlen adatot tudunk meg. Azt, hogy Rákóczi György és Bois l'Isle Margit viszonyából egy fiú született, aki kisdéd korában halt el. Pillias kutatásait ebben az irányban is kiterjesztette s a következőket állapította meg: Ez a gyermek minden valószínűség szerint még akkor született, amikor Bois l'Isle Margit még nem volt György herceg törvényes hitvese, tehát megismerkedésük legelső évében. Az anyakönyvekben Rákóczi fiú születésének nincs nyoma. De talált Pillias egy adatot a Clery közelében fekvő Guiry község anyakönyvében, amely szerint 1743. március 28-án ott eltemettek egy hároméves, György nevű gyermeket, akinek apjaként az anyakönyvben Rákóczi Györgynek Rummel nevű inasa van bejegyezve, anyja ismeretlen. A feljegyzésből az is kitűnik, hogy a gyermeket Párizsból Guiry faluba Auger nevű kőműveshez adták ki dajkaságba s ott is halt meg. Mivel Guiry község, Bois l'Isle asszony Vexinben fekvő birtokának szomszédságában van, kézenfekvő az a magyarázat, hogy Rákóczi Györgyék törvénytelen fiúkat nem saját, hanem inasuk neve alatt adták ki dajkaságba. Ez a gyermek lehetett tehát az, akinek létezését a rendőri jelentés megállapította.

Rákóczi Györggyel az egykor hatalmas, történelmi jelentőségű Rákóczi család fiágon kihalt. A kép, melyet a bécsi nevelésben tönkretett, szerencsétlen Rákóczi fiúkról a történetkutató festeni kénytelen, vígasztalan, sötét színekbe vész. Fordítsuk tekintetünket e szomorú kép után a Rákóczi-család utolsó nőtagjának, Rákóczi József leányának, Jozefa Saroltának tiszta fehérségben élénk bontakozó alakja felé, aki — szerencséjére — nem apjának, hanem nagyapjának emberi erényeit és tulajdonságait örökölte.

Azzal, hogy Rákóczi József 1738. november 7-én Csernavodán kelt végrendeletében egy Perravex bárónőnek nevezett asszonytól született

leányt, Jozefa Saroltát, természetes leányának elismerte, megadta a lehetőséget ahhoz, hogy ezt a leányt a francia udvar — amely a törvénytelen fejedelmi és főúri sarjak származásának kérdésében különben sem volt aggályos felfogású — Rákóczi Ferenc unokájának, tehát hercegnőnek elismerje ésszársárolennek megfelelően gondoskodjék.

Jozefa Sarolta születésének körülményeiről, édesanyjáról és a Perravex-családról Pillias legújabb helyszíni levéltári kutatásai alapján a következőket állapította meg: Rákóczi József franciaországi kalandozásai közben elvetődött Marseille vidékére és ott 1734—35 körül megismerkedett az Antibes melletti egyik parti erőd parancsnokának, De la Coutancière Ferencnek Jeanne Marie nevű leányával. A leány csatlakozott hozzá; de amikor Rákóczi 1736 őszén Törökországba utazott, már nem mehetett vele, mert néhány hét múlva Nîmes városban (Marseilletől északnyugatra) 1736. december 11-én egy leánygyermeknek adott életet, akit apja, Rákóczi József és nagyanyja, II. Rákóczi Ferencné Sarolta Amália után Jozefa Saroltának kereszteltek.¹¹ Egy-két hézagoss adat szerint Coutancière Jeanne csecsemő gyermekével azután valószínűleg Rákóczi József után utazott Törökországba, de amikor ez Rodostóból a török hadszíntérre, Csernavoda felé távozott, a kis leányt anyjával hazaküldte Franciaországba. Jövőjükrol úgy gondoskodott, hogy 1738. január 5-én, egy 4000 piasterre rugó «constitution dotale», azaz egyszeri adomány kiutalásáról intézkedett. Ezt a rendelkezést ugyanezév július 8-án a konstantinápolyi francia követség hivatalosan elismerte.¹² A kis Rákóczi-leány anyjával előbb Sardiniába utazott s onnan tértek haza Franciaországba. A sardiniái király, Rákóczi jóbarátja, tiltakozott ugyan kivándorlásuk ellen, de tiltakozása XV. Lajos fiának, a trónörökösnek közbelépésére eredménytelen maradt, annálisinkább, mert Jozefa Sarolták akkor már francia földön a savoyai tartományban telepedtek le.

Ügylátszik, hogy annak a tekintélyes összegnek, melyet Rákóczi kiutalt, az volt a célja, hogy Coutancière Johanna férjhez mehessen. Mint egy magasrangú francia tiszt leánya, házasságon kívül

¹¹ Pillias helyszíni megállapításai.

¹² U. o.

született gyermekével ugyanis társadalmilag főnák helyzetbe került. Rákóczi, franciaországi tartózkodása alatt megismerkedett egy Perravex József nevű katonatiszttel, aki 1738-ban «dans le regiment de Tarantaise» szolgált. Ez a tisztt a savoyai tartománybeli Annecy-ben született 1710-ben, ottani tekintélyes polgári családból. Atyja, Perravex György, sokáig városi tanácsos: «un des plus riches bourgeois de la province» — volt. Perravex József kalandor természetű ember lehetett. Szülei már 13 éves korában nagykorúsították s attól kezdve mint katona különböző ezredekben teljesített szolgálatot. A Rákóczi Józseffel való kapcsolata s talán a tekintélyes hozomány is volt az oka annak, hogy Coutancière Johannát még 1738-ban törvényesen feleségül vette. Ez tehát a magyarázata annak, hogy Rákóczi az említett végrendeletében leányának anyjáról már mint Perravex bárónőről emlékezik meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a «bárónő» címet Rákóczi önkényesen alkalmazta. A Perravex-család nem fordul elő a francia nemesek és főnemesek sorában, s — mint jeleztük — hivatalos írásokban is csak tekintélyes, jómódú polgári családként szerepel.

Rákóczi Jozefa Sarolta, minthogy a házasságkötés után a Perravex-család otthonába, Annecy községbe költözött, ehelyütt töltötte gyermekéveit. A Rákóczi Józseftől kiutalt 4000 piaster és a végrendeletileg nekik szánt összeg azonban még sokáig, vagy talán egyáltalán nem jutott Perravex József és felesége kezébe. 1742. március 6-án a házaspár megbízta Lamy atyát, a párisi lazaristák rendházának főnökét, hogy a 4000 piaster kifizetését sürgesse. Ugyanez év márciusában pedig Perravex József tett lépéseket felesége megbízásából ebben az ügyben. Házasságukból egyébként 1743. és 1749 között hat gyermek született. Közülök kettőnek Rákóczi Jozefa Sarolta féltestvérük volt a keresztanyja. 1749. június 11-én Annecy község gyámhatósága Perravex Józsefet Jozefa Sarolta hivatalos gyámjául nevezi ki. Ebből következtethetjük, hogy édesanyja ebben az évben meghalt. Erre mutat az is, hogy az asszony neve ezután már seholy sem szerepel.

A Jozefa Sarolta életével foglalkozó zárdai feljegyzések és a róla készült nekrológ is, származásáról szólván, kizárólag csak apját, mégpedig Rákóczi József herceget emlegetik, mint Erdély

souverain fejedelmét, aki az egyik adat szerint a mindennapi életben a Brogny grófi címet használta. Brogny község Annecy le Vieux község szomszédságában, tehát a Perravex-család otthona közelében fekszik.

A francia udvar nem feledkezett meg II. Rákóczi Ferenc unokájáról. Édesanyja halála után ügylátszik, nem akarták többé mostohaapjának, Perravex Józsefnek gyámságában hagyni. Különösen a Dauphin viselte a szívén a kis Rákóczi-leány sorsát. Megkérte a Hessen-Rheinfelsi-családból származó Carignan hercegnőt, II. Rákóczi Ferenc feleségének unokahúgát, hogy vállalja el az árvaságra jutott Rákóczi-leány anyahelyettesének szerepét. A hercegnő birtokai véletlenül szintén Annecy körül feküdtek, s így érthető, hogy a kis leányt anyja halála után, 1750 körül, 14 éves korában a Szűz Máriáról nevezett Visitationi Nővérek Annecyben levő anyaházában helyezték el, mint bennlakó növendéket. Innen, ugyancsak a hercegnő kívánságára, rövid idő múlva ugyanennek az apácarendnek párizsi zárdájába került, amely akkor a Rue Saint-Antoine utcában volt.¹³

A barátságos főnökasszony, a lelkipásztor és a nevelőapácák a szépen fejlődő, megnyerő külsejű leányban egy előkelő fejedelmi ház tagját tisztelték s ezért kivételes szívéllyességgel bántak vele. A leányka pedig már az annecyi zárdában töltött évek alatt annyira megszerette a kolostor csendjét, amely neki, az apátlan-anyátlan árvának otthont adott, hogy amikor a párizsi rendházba került, már foglalkozott a világi életről való lemondással. Ekkor már annyira kialakult egyénisége s a Rend annyira büszke volt erre a kiváló tehetségű és tisztalelkű növendékére, hogy halála után a kiadott nekrológban már ezekről az évekről olvassuk, hogy a kis hercegnő «était une des plus grandes âmes, dont le même Institut se puisse glorifier» (a legfeneköltebb lelkiületű egyének közé tartozott, akikkel az az intézet dicsekedhetett). Különben alapjában véve derűs, jókedvű természetű volt. Szerette a szabadságot és az ártatlan örömeit. Hála a francia trónörökös és Carignan hercegnő állandó gondoskodásának, a fiatal Rákóczi-leányra nagyvilági élet, előnyös házasság, talán ragyogó pompa várt, ha

¹³ Pillias i. m. 178—9. 1.

tanulmányait befejezi. Különösen a hercegnő csodálkozott azon, hogy Jozefa Sarolta nem akar a zárdai élettől megválni és 1754-ben, a leány 18-ik életévében határozottan kijelentette neki, hogy az ő társadalmi osztályához tartozó leány előtt csak két út áll: vagy visszatér a nagyvilágba és rangjához méltó férjet választ, vagy végleg lemond a világról és apáca lesz. Ez a kijelentés eldöntötte a Rákóczi-leány lelki válságát. A két út közül azt választotta, amire bensejében már régóta készült. Határozottan megmondta gyám- anyjának, hogy az apácaéletet minden világi pompánál többre becsüli. Erősen érzi, hogy boldogságát e földön csak az Isten és egyház aláza- tos szolgálatában lelheti meg, ezért kéri bele- egyezését, hogy a Visitatiós Nővérek fátyolát felvehesse. A Dauphin és Carignan hercegnő ezután már nem ellenkeztek s a Rend örömmel vette fel noviciái közé.

Ekkor keresztelte még egyszer és utóljára Rákóczi Jozefa útját a Perravex-család. Mostoha- apja, Perravex József, mint gyámja, törvény előtt tiltakozott az ellen, hogy gyámleánya apáca le- gyen. Ám az ügyet hamar elintézték. A zárda számadáskönyveiben ebben az évben (1754.) a következő feljegyzést találjuk: Kifizettünk Perravex úrnak megállapodásunk értelmében 1200 livret és még 12 livret, hogy Ragotsky (francia írásmód szerint) Sarolta Jozefine kedves nővérünk apácafogadalmá ellen benyújtott tiltakozását visszavonja. A Rendház pénztára ezt a kiadást könnyen elviselte, mert a Dauphin már akkor, amikor Jozefa Saroltából novicia lett, a szerzet- nek a hercegkisasszony belépése körül felmerülő költségeire, szobájának berendezésére stb. 1000 livret adományozott.

A beöltözés, az apácafogadalom ünnepélyes letétele 1755. június 15-én ment végbe, mégpedig Jozefa Sarolta határozott kívánságára zárt kör- ben, korán reggel 7 órakor, hogy elkerülje egy neki kellemetlen személy (bizonyára Perravex József) jelenlétét és esetleges újabb tiltakozását.¹⁴

Nemcsak a Dauphin törődött a Rákóczi- leány sorsával. Maga a király, XV. Lajos sem feledkezett meg azokról a szolgálatokról, amelye- ket a fiatal apáca nagyapja, II. Rákóczi Ferenc, a francia udvarnak annak idején tett és egy, 12,000 livre-ből álló tőkét biztosított a Rend

számára, hogy annak évi 360 livret kitevő kama- tát «pour la dot de la nouvelle visitandine» (a fiatal visitatiósnővér kelengyéjére) fordítsák.

Így most már minden akadály elhárult Jozefa Sarolta útjából. Apáca lett és sajátkezűleg írta be boldogan a Rendház erre szolgáló registerébe, hogy ezen a napon végleg belépett a Rend tagjai közé és Isten áldását kéri élete további folyására. Aláírása: «Je, soeur Charlotte Josephine Ragotski De Brogny.» Ezt a fogadalmat évenként írásban újból megerősítette. Aláírása a következő évek- ben azonban már csak egyszerűen: «Soeur Char- lotte Josephine Ragotski.» Más apácanevet nem választott, csupán keresztnéveinek sorrendjét, az eddig használt Josepha Charlotte-t cserélte fel Charlotte Josephine-re.

30 éves korában betegeskedni kezdett. Sze- rencsétlen atyjától örökölt, ennek is korai, kínos halálát okozó kór 14 évig tartó rettenetes rombo- lás után 44-ik évében, 1780. július 3-án őt is sírba vitte. Csonttá-bórré lesóványodva, iszonyú kín- jait emelkedett lélekkel tűrte és mosolyogva vigasztalta társnőit, hogy ez így van jól, mert ő ebben a nagy szenvedésben is csak az Isten aka- ratát látja. A betegek szentségével többszörösen ellátva, életének utolsó 15 napját teljes agoniá- ban töltötte: «comme une victime toujours mourante, ... une squelette animée» (haldokló áldozat, élő csontváz), mint Anne. Madelaine Chalmette főnökaasszonya írja a társházakhoz küldött halotti jelentésében. Társnői őszintén megsiratták szeretett testvérüket, aki halálakor már a «soeur choriste» fokozatot viselte. Ugyane jelentés lelkiességét tömören így jellemzi: «Un sujet accompli, tout étoit supérieur en elle!» (Tökéletes lény, akiben minden magasabbrendű volt.)¹⁵

1781-ben, tehát a Rákóczi Sarolta halála utáni évben a Rendház főnöksége részletesen össze- állította és nyomtatott füzetben a társházaknak megküldte két elhalt kiváló rendtagja kolostori életének, betegségének és halálának történetét. Az egyik Marguerite Rose Laloup, a másik Charlotte Josephine de Ragotski volt. Ez a, mind r. kath. egyházi, mind orvosi s nem utolsó sorban lélektani szempontból is rendkívül érdekes nyom- tatvány Pillias közlésében most először látott nap- világot.¹⁶ Itt csupán azokat a részleteit emelem

¹⁵ Pillias i. m. 184—185. l.

¹⁶ Pillias egész terjedelmében közli i. m. 186—193. l.

¹⁴ Pillias i. m. 180—183. l.

ki, amelyekkel igazolhatom azt a már mondott megállapításomat, hogy a szentéletű legutolsó Rákóczi-sarj nem atyjának, hanem nagyatyjának, II. Rákóczi Ferencnek lelkiségét örökölte.

A legelső, legszembetűnőbb hasonlóság: mindkettőjük mély vallásossága. Ismerjük Rákóczi Ferenc életét a groboisi camalduliak között, vallásfilozófiai munkáit és e gondolkörben mozgó önéletrajzát. Ami a nagyapánál lelki szükség volt csupán, — mert a sors neki más szerepet jelölt ki — az unokánál hivatástudattá és élet-tartalommá fejlődött. Sarolta Jozefin külsejéről, fellépéséről ezt írják: magas, igen arányos termetű, kedves arcú, fejedelmi, de amellett bájos megjelenésű. Ritka szerénysége ellenére is volt lényében valami nagyság, emelkedettség. Élénk észjárásával alapos mély tudás, műveltség és ragyogó szellem párosult. Minden dolognak lényegét hamar felismerte és mindenből helyes következtetéseket vont le. Éppoly fennkölt, mint okos gondolkodású lény volt. Gondolatait könnyen tudta kifejezni. Kitartása, megbízhatósága példás. Rendkívül nemeslelkű, egyenes, igaz és őszinte, de amellett érzékeny, szemérmes lélek, mindenkinek hűséges társa. Bátorsága — ha kellett — a hősiességig fokozódott.

Ime, mindez nemcsak az apáca, hanem a fejedelemnek, II. Rákóczi Ferencnek is hű képe Sarolta Jozefin főnökasszonya hamar felfedezte a fiatal apáca hajlamát és szeretetét a fiatalság tanítása, nevelése iránt. Rábízták a bennlakó növendékek oktatását, akik éppolyan tisztelettel ragaszkodtak a kedvezést, részrehajlást nem ismerő igazságos nevelőnőjükhöz, mint annak idején Rákóczi Ferenc fiatal testőrcsapata fejedelmi mentorához, tanítómesteréhez. Mindketten, a fejedelem és unokája, nevelési alapelveik legfontosabbikának az erkölcsösséget, Istenfélelmet és a kötelességtudást tartották. «*Sa vie fut toujours une règle vivante*» — (élete a testetöltött rendszeret volt) — írják az apácáról. «Olyan urat szolgáltunk, akinek minden dolga okosságból, rendből, kegyességből állott» — írja a hű Mikes Kelemen a fejedelemről. A földi hiúságot Sarolta Jozefin megvetette, éppúgy mint nagyatyja, aki fejedelmi díszét egyik írásában «csillogó nyomor»-nak mondja. «Gyakran elmélkedem származásom felől, — írja az apáca — de annak nem tulajdonítok jelentőséget és ha Ti figyelmeztet-

tettek erre, akkor értsétek meg azt, hogy felesleges bennem olyasvalamit magasztalni, ami nekem nem jelent semmit, nem vagyok más, mint az Úr kegyelmére vágyó, nyomorult teremtés». A fejedelem pedig több mint 50 évvel előbb ugyane gondolkörben mozogva ezt írja: «Hagyd el ennek (t. i. a fejedelmi származásnak, szereplés dicsőségének) magasztalását én bennem, bárki leszel is a tölem véghezvitt dolgok írója, — mondd rólam, hogy szánandó is, balgatag is volt, nem dicséretre, de részvétre méltó».

Sarolta Jozefin életrajzából végül még az is kitűnik, hogy nagyon szeretett írni. Tehát ebben is hasonlított nagyatyjához. Írásairól életrajza azt mondja, hogy vallásos hittel telt szellemének, életfelfogásának gyönyörű bizonyítékai. De írásairól beszélve, még egy érdekes körülményt állapíthatunk meg. Pillias munkájában facsimilében közli¹⁷ a párizsi zárda registerkönyvének azt az oldalát, amelyen Sarolta Jozefin apácafogadalmának írásbeli megerősítését és a fogadalomra való lelki előkészületeinek részleteit sajátkezűleg feljegyezte. Ha ez írás mellé odatesszük Rákóczi Ferenc bármelyik levelét, amelyet 30-ik és 40-ik életéve között írt, szinte megdöbbenő hasonlóságot találunk, minden grafologiai tanulmány vagy vizsgálat nélkül is, a nagyapa és unokája kézírása között. Ugyanaz a finomvonalú, kultúrált betűvetés jellemzi mind a két kézírást, pedig az unoka, ki nagyatyja halála után született, annak kezevonását aligha látta.

A Sarolta Jozefin haláláról szerkesztett gyászjelentés szerint holttestét a zárda templomának bejárata alatti kis kriptában helyezték el. A zárda épületét a francia forradalom 1790-ben lerombolta, csupán a kis templomot kímélték meg. Ezt a forradalmi consulok döntésére 1802-ben a párisi református egyháznak adták át. Pillias sok fáradtsággal felkutatta a bejáratnak ma már faburkolattal takart egyik fala mögött azt a lépcsőt, amely a kriptába vezetett. Valamikor fehérre meszelt helyiséget talált ott, de semmi emléktáblát vagy sírkövet, mert a rendház akkori szokása szerint a kriptá földjében nyugvó apácák sírhelyeit nem jelölték meg. De a kriptá földje érintetlen, tehát bizonyos, hogy a legutolsó Rákóczi-sarj csontjai még ma is háborítatlanul ott pihennek.

MARKÓ ÁRPÁD.

¹⁷ Pillias i. m. 186. l.

VEGYES.

Nemességszerző Kalmárfy Ignác.

Áldásy Antal nagyértékű és alapvető fontosságú címereslevél katalógusának társadalomtörténeti tanulmányait vizsgálva (Turul, 1940, 47—49. l.) röviden rámutattam arra, hogy a magyar nemesi tudat kihangsúlyozása mellett a kifejezett névmagyarosításnak is egyik korai tünete, amidőn Kramerlauf Ignác budai városi bíró nevét Kalmárfy-ra változtatta az 1790 november 18-án kiállított címeres nemesítő levél.

Az adománylevél szerint (Áldásy Antal: Címereslevelek, VI. kötet. Budapest, 1940. 113. l.) Kalmárfy Ignác és feleségétől, Reinprecht Katalintól való Szerafina Konstancia, Eulália Anna és Alojzia Vilma nevű gyermekei kaptak nemességet. A család további leszármazásáról Nagy Iván közöl adatokat (Magyarország családai, VI. kötet, 43. l.). Ezek szerint Kalmárfy Ignácnak, aki 1823 december 23-án halt meg 70 éves korában, Szerafina leányát báró Wimmer, Alojziát báró Csollich Márk, Euláziát pedig egy Pongrácz vette nőül. Kalmárfy a Ludovika-Akadémiára 2000 forintot adományozott, parancsnoka volt a budai polgárőrségnek és tagja a nemesi felkelés választmányának. Kőszeghy Sándor közlése szerint pedig 1796-ban kineveztetett Pest vármegye táblabírájává. A nemességszerzőnek testvére lehetett az a Kramerlauf Veronika, akinek a férje, Laszlovsky József Buda-városi szenátor, valamint gyermekeik 1791 január 3-án ugyancsak nemességadományozásban részesültek (Áldásy id. m. 169—170. l.). Kalmárfy Ignác érdemeiről a címereslevél mindössze annyit mond, hogy a nemességszerző először mint ügyvéd működött, majd a tárnoki széknél mint jegyző, az adományozás idején pedig Buda városbírája.

Azóta került kezembe Takáts Sándornak levéltári kutatásokon, főleg a titkos rendőrség iratain alapuló tanulmánya (Egy budai bíróról. A bécsi magyar történeti intézet évkönyve, II. évfolyam. Budapest, 1932, 259—271. l.), amelyben a nemességszerző Kalmárfy Ignác életével, sok port felvert ügyeivel foglalkozik. Megtudjuk ebből, hogy Kalmárfy családja borkereskedéssel foglalkozott Budán és eredetileg zsidó volt; csak a nemességszerző atyját és nagyatyját térítették át, illetve keresztelték meg a budai jezsuiták.

Kalmárfy Ignác előbb kisebb városi hivatalokat viselt, majd 1789-ben városi tanácsos, a következő évben pedig városi bíró lett Budán. Ebben a minőségében kapta a magyar nemességet nevének megmagyarosítása mellett. Erről Takáts Sándor csak röviden és általánosságban emlékezik meg. Úgy látszik, a címeres nemesi levelet nem ismerte. Ellenben sokat tud Kalmárfy Ignácnak későbbi, nem valami dicséretreméltóan viselt dolgaiáról. A város bírása 1796-tól 1811—12-vel bezárólag Buda egyik országgyűlési követe volt. Követtársai azonban rossz véleményvel voltak róla, mert — nem ok nélkül — az udvar és a rendőrség kémjének tartották. De ezen kívül közönséges bűncselekménnyel, okirathamisítással is vádolták, sőt mérgezés gyanújába is fogták. Mindezek alól jórészt csak vesztege-

téssel menekülhetett. Az 1811—12-iki országgyűlésen már leáldozóban volt szerencsecsillaga. Az udvarnál kegyvesztett lett és most őt helyezték rendőri felügyelet alá. Hager báró rendőrfőnökhelyettesnek az uralkodó elé terjesztett jelentése így szól róla: «Csak annyit mondhatok, hogy erkölceit illetőleg általánosan az elképzelhető legrosszabb hírben áll.» Egy másik rendőri jelentés úgy festi le, hogy mint magánembert és mint tisztviselőt is zsugorisága és kapzsisága miatt megvetett és piszok embernek tartják. Ugyancsak egy titkosrendőri jelentés szerint Kalmárfyt, aki időközben a Lipótrend lovagja is lett, a bűnvádi perből vörös borral telt pincéje mentette ki. Ezzel el is tűnt Kalmárfy a közéletből, s elfeledve halt meg 1823-ban. De még ezután is ötvenezer forintot követelt a királyi kamara Kalmárfy örököseitől és a városi tanácsosoktól, mert állítólag ennyi hiányzott az árvák pénzéből.

Kalmárfy Ignác esete világosan bizonyítja, hogy a nemesség adományozásánál olykor szemet hunytak a nemességszerző életkörülményei felett. Társadalomtörténeti szempontból is fontos volna tehát, ha a családtörténeti kutatások alkalmával a nemességszerzés körülményei is megvizsgáltatnának. Ez igen sok esetben éppen úgy értékes eredményekre vezetne, mint a családtörténetnek a birtoktörténettel (vagyonszerzéssel) egybekapcsolt módszeres kutatása. Kalmárfy Ignác esete erre igen jó példa.*

Tóth László.

* Cikkem már ki volt szedve, amikor megjelent Pukánszky Béla munkája (Német polgárság magyar földön), amelyben (43. l.) felhívja Kalmárfyt is, mint a magyarosodó német polgár egyik típusát. Zsidó származását nem említi; ellenben megállapítja, hogy «a diétán általános ellenszenvet kelt a magyar nyelv és színház ellen mondott tapintatlan beszédeivel».

Erdély címere.

Magyarország Trianonban szétért címerének legdrágább részét adta vissza a bécsi döntés: Erdély címerét. Az arany napos, ezüst holdsarlós, fekete sasos, hétbástyás címert, hogy újra elválaszthatatlanul egyesüljön a négy ezüst folyóval és a kettős-keresztes zöld halmokkal. Ez az alkalom készítetett arra, hogy Erdély címerét rövid összefoglalásban ismertessük. Noha jórészt már ismert dolgokat elevenítünk fel, mégis a címer székely részénél rámutatunk néhány jelenségre, ami további kutatásnak lehet a tárgya.

Erdély külön címerével a mohácsi vészig nem találkozunk. De nem is találkozhatunk, mert Erdély a XVI. századig nem volt különálló rész, s így önálló címere, mint például Szlavóniának, Horvátországnak, Dalmáciának, nem is lehetett. Csupán Báthori Zsigmond fejedelem alatt, 1590-ben alakult ki a magyar, székely és szász nemzet címeréből.¹ A fejedelem pecsétjén ott látjuk Erdély címerének mind a három alkotó elemét: a napot és holdat, a növekvő sast és a hét bástyát.² Ettől fogva ez az összetételű címer minden erdélyi fejedelem pecsétjén rajta van, hol külön, hol családi címerével, vagy más címerek-

¹ Erdély címerével Sebestyén József foglalkozik a Turul 1917. évfolyamában, 33—48. l.

² Rajza u. o., 37. l.

kel egyesítve. A Barcsai fejedelemsége alatt 1659-ben Szászsebesen tartott országgyűlés a három nemzet címeres pecsétjéről így rendelkezik: «Az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insignájok légyen egy fél sas... A székelységnek légyen egy fél hold és nap... A szászágé légyen hét kolcsos város...»³ Ez az első írásos rendelkezés, amely hivatalosan foglalkozik a három erdélyi nemzet címerével. A három alkotó elem helye nem lévén meghatározva, a fejedelmek címerein különböző elosztásban és különböző helyen jelenik meg.

A helyzet megváltozik és Erdély címere határozott alakot ölt akkor, midőn Mária Terézia Erdélyt 1765-ben a nagyfejedelemség rangjára emeli. Ezóta használják Erdély címerét a mai alakjában és így szerepel ma is hazánk állami közpecsémében.⁴

Hogy a három nemzetnek 1590 előtt volt-e különálló címere, erre nincsenek határozott bizonyítékaink. Az azonban nem kétséges a heraldikában járatos előtt, hogy a címer három alkotó elemének régebbi eredetűnek kell lennie és nem keletkezhetek a XVI. század végén, amikor Báthori Zsigmond felvette őket címerébe.

A magyar nemzet sasos címerére több adatot hoz fel Jakab Elek. Ezek történeti hitelessége azonban nem bizonyítható. Bár tény, hogy a legrégebbi magyar vármegye, Alsófehér, a sást használja címerében és az erdélyi magyar vármegyék címerét e vármegye ispánja őrizte századokon át.⁵

A szász nemzet hét bástya címere beszélő címer (= Siebenbürgen). Ennek első nyoma szintén az 1590-es fejedelmi pecséten található. Eredete még szintén további kutatásra szorul, bár jelentése kétségtől a hét szász székre utal.

A székelyek napjáról és holdjáról 1590 előtt nincs adatunk. Dugonics ugyan említi, hogy Zsigmond 1437-ben megváltoztatta a székelyek címerét és, «mivel ők mind a törökre, mind a parasztok felátadásában szorgalmasan vigyáztak: ezek jelétül adatott nekik a nap és hold, melyek szintűgy vigyáznak az égen».⁶ Ez a közlése azonban nem bizonyítható. Mindenesetre a címer régi eredetét mutat, hogy az ősi székely családok címereiben igen gyakran előfordul a nap és a holdsarló,⁷ továbbá, hogy több székely város is használja mindmáig címerében.⁸ Véleményünk szerint a címer napjában és holdjában a székelyek ősi, még a pogánykorba visszanyúló vallási jelvényét kell tekintenünk.

Hóman mutat rá, hogy Anonymusnak a székelyeket érintő állításai nagyon is közel járnak az igazsághoz. A székelyek, a nyugati határszél székelei és az erdélyi székelyek, az avarok, vagy egy avar uralom alá tartozó keleti nép — talán egy az avar uralom honfoglalásával idesorolt onogromagyar töredék — ivadékaik lehettek. Vérségi szerveztük, ősi intézményeik bizonyítják, hogy Erdély

földjét, mint zárt tömegben települő nép, legkésőbb és legnagyobb részben a XI. század elején szállták meg s nem a királyok telepítették őket oda. Vannak nyomok, amelyek arra mutatnak, hogy erdélyi megtelepedésük előtt máshol is laktak s onnét a X—XI. században vándoroltak erdélyi hazájukba. Hallunk a nyugati határszéleket őrző székelyekről is.⁹

Kallós Zsigmond¹⁰ sokat foglalkozik regös-dalainkkal és ezzel kapcsolatban a székelyek eredetével is. Kutatásait, ha ezek néha — éppen a lelkesedéséből származó — túlzásokba is mennek, nem lehet figyelmen kívül hagyni.¹¹ A regös-dalokból vont következtetései ugyanis megerősítik Hómanak fent idézett állításait. Feltűnő, hogy regös-dalainkat csak a Dunántúlon, Erdélyben a székelyek és a csángók között találjuk meg, s oly nagy hasonlatosságot mutatnak, hogy föltétlenül közös forrásra kell őket visszavezetnünk.¹² Kallós ebből azt következteti, hogy a nyugati székelység egy része felkerekedett és Erdélybe költözött. Ezt különben a Dunántúl és az erdélyi székelység egyes nyelvjárásainak feltűnő hasonlósága is megerősíti.¹³ Ez a nyugatról keletre való költözés pedig a XI. század elején mehetett végbe, mikor is a nyugati székelység egy része a kereszténység felvételébe nem tud beletörődni és Erdély bércei közé húzódik, hogy itt még egy ideig megőrizze régi pogány vallását és szokásait. A kapcsolatok azonban még egy ideig fennmaradnak, az erdélyi atyafiak felkeresik a dunántúliakat. Ebből származik a regölés szokása. Erre a nagy távolságból történő látogatásra céloz a regösének egyik állandóan ismételt megnyilatkozása: «a regös nagy út», «nagy régi hosszú út», «nagy hosszú régi út». Innen az alsó- és felsőhahóti változatokban a «csiki csákány botjának» emlegetése. Kallós, Vikár és Sebestyén Gyula¹⁴ szerint is a regösök nemcsak énekmondók, hanem egyúttal sámánok, illetve ezek utódai is voltak.

Ezeknek a regös-daloknak van egy érdekes visszatérő motívumuk. És itt kapcsolódunk bele újra a heraldikába. A vasmegyei Dozsmat és Bucsú regösénekváltozatában ezt olvassuk:

«Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap,
Oldalomon vagyon *árdeli* (v. erdélyi) szép hold...»
Csángó változata: «Sz e fejében vala ed sziep feniesz *napfén*...»

Hasonló utalásokat találunk az erdélyi és dunántúli «Julia» balladákban:

«A *napot* s *hódat* szarva között hozva,

A fényes *csillagot* a homlokán hozta».¹⁵

A nap és hold, meg a csillagok a magyar sámáni eredetű regösénekekben, az «árdeli» (= erdélyi) sámánok és sámánfiak ruházatának ékességeit ab-

³ Erdélyi Országgyűlés Eml. XII., 295. l.

⁴ Erdély címerében a holdat *fogyó* és nem növekvő holdnak kell ábrázolni. Lepten-nyomon találkozunk helytelen ábrázolásokkal, melyek a holdat növekvőnek ábrázolják. (L. *Egyetemi Nyomda* kiadványai.)

⁵ Századok, 1867. évf., 336—352. l.

⁶ Jakab i. h.

⁷ L. Siebmacher erdélyi kötetét.

⁸ Pl. Aranyosszék, Alsóboldogasszonyfa, Csíkszentkirály, Gyergyószentmiklós, Sepsiszentgyörgy.

⁹ Hóman—Szekfü: Magyar tört., I., 75., 123—124. l.

¹⁰ A nyugati székelység eredete a dunántúli regösénekekben. Vasi Szemle, 1935., 3. sz. — Őségi és ősvallási vonatkozások a regösének motívumaiban. Vasi Szemle, 1935., 4. sz. — Hejtegetés. Szombathely, 1940.

¹¹ Ezzel szemben I. Viski Károly: Magyarság néprajza. III. k., 371. l.

¹² Amint ezt már Vikár Béla is megállapította: Magyar Nyelvőr, 35. évf. 99. l.

¹³ Erdélyi Lajos: Udvarhelymegyei székelység nyelvi kapcsolatai. M. Ny. 23. évf., 176. l.

¹⁴ Népk. Gyűjt., VIII. k.

¹⁵ L. Kallós idézett tanulmányait.

rázolják. Ezeket a díszítéseket az ázsiai pogány népek sámánjának ruházatán különféle változatban ma is megtaláljuk.¹⁶ A székely és csángó sámánok, kik a Dunántúlról vándoroltak el a keresztény térítés elől, évenként visszatértek «a regös régi nagy úton», hozva a «régí törvént» atyafiaiknak és felújították a pogánykor és vallás emlékeit. Később mindez már csak *szimbolum*. Szimbolum lett aztán a regös dalokban a napnak és holdnak az emlegetése, mint a régi pogány székelység sámánjainak jelképe.

Ime, ebben látjuk mi Erdély címerében a székely napnak és holdnak az eredetét. Mindenesetre e rövid vázlat további kutatásoknak lehet alapja. A következő feladat lehetne e székely elemeknek rajzban és ábrázolásban való előfordulását visszakísérni megjelenésükig. Nagyon lehetséges, hogy e kutatások az ősi vallás misztériumáig fognak visszavezetni.

Donászy Ferenc.

Az Esterházy-család multjából.

Nem ritka jelenség a magyar történelemben, hogy egyes családok akár vagyonosságuk, akár pedig egyes tagjainak kitűnő vitészsége, vagy szellemi tulajdonságai által hirtelen kiemelkednek a köznemesség sorából, megyei helyi tevékenységüket országos szerepléssel cserélik fel és csakhamar a legfőbb méltóságokra jutnak. Ilyenek többek között a Hunyadiak, Szapolyaiak, Rákócziak, Thököliek és ilyen az Esterházy-család is. E család nemcsak fényes közéleti szereplése, hanem ősi származása tekintetében is egyike hazánk legnevezetesebb családainak. Eredetét a Salamon-nemzetségből veszi. Őseit egy 1239-ben kelt oklevél «nobiles honestissimi»-nek említi. Már az Árpádok korában birtokos urak és a jobb módúak közé tartoznak. Az idők mostohasága következtében azonban vagyonuk megfogyatkozván, helyzetük rosszabbodott, úgyhogy alig voltak képesek családjukat a várjobbágy nemességen felül tartani.¹⁷ Egykori birtokaik végső apró maradványait bírták a XVI. században is,¹⁸ amikor Esterházy Benedek a szűk ősi fészekből átszállt a szomszédos Mátyusföldre és nőül vette Bessenyei Ilonát, kivel Galántán birtokrészt kapott. A valamikor jómódú Bessenyeiek ezidőben már egyre-másra idegenítik el ingatlanaikat. Igen szerény viszonyok között élt Esterházy Benedek; az 1548. évi összeírás szerint mindössze egy portája volt és szűkös helyzetén az akkor virágzó és Nürnbergbe irányuló marhakereskedéssel igyekezett változtatni. A szempci harmincadhivatal számadásai mutatják, hogy 1541 június 29-én Taksonyi Simon Fülöppel együtt 63, majd ő maga augusztus 1-én 91, és október 10-én 24 ökröt szállított át a határon.¹⁹ Vállalkozása azonban balsikerral járt, amit bizonyít, hogy a szempci harmincadhivatalnak 300 forinttal adós maradt. Elszenvedett vesztesége súlyos helyzetbe hozta, annyira, hogy Ferdinánd királyhoz volt kénytelen folyamodni, hogy tartozása törlesztésére három évi haladékot engedélyezzenek.²⁰ Kér-

vényében hivatkozik elszenvedett nagy kárára és mérhetetlen szegénységére. Az adósságból törleszteni semmit sem volt képes még a következő évben sem. Közben elhalálozott. Özvegyét a szempci harmincados 1553 augusztus 25-én a királyi curiára idézteti és néhai férje által a vámvonalon áthajtott marhák után maradt 300 forintnyi vámadósság megfizetésére kéri kötelezni.²¹ A tartozás, illetve visszafizetés sorsa ismeretlen. Feltehető, hogy az özvegy helyett valamelyik módosabb atyafia egyenlítette ki a tartozást.

Benedek fia, Ferenc az atyjától örökölt galántai szerény birtokot gondos kézzel iparkodott öregbíteni; de ő is állandóan gondokkal küzdött.²² Maga említi egyik levelében, hogy egész életén át szegény legény volt.²³ Hogy helyzetén segítsen, már mint Pozsony vármegye alispánja 1584-ben a királyhoz folyamodik az esztergomi érseki birtokok adminisztrátori állásának elnyeréséért, de sikertelenül. Nem őt, hanem sógorát, Illésházy Istvánt nevezték ki.²⁴ Nehéz anyagi helyzetét a családtagok nagy száma is súlyosbította. Felesége, Illésházy Zsófia, ugyanis 13 gyermekkel ajándékozta meg. Ehhez járult a nagy inség, mely 1585-ben eddig alig tapasztalt méretet ért el. Számtalan birtokos család, hogy a legszükségesebb megélhetést magának biztosítsa, kénytelen volt birtokát eladni vagy elzálogosítani. Nemesi telkek cseréltek gazdát néhány köből gabonáért és egy-két vég posztóért.

Ily körülmények között élt Ferenc, midőn Miklós fia 1582-ben meglátta a napvilágot. Neveltetésének gondját Kubinyi László pozsonyi kamarai tanácsos, Esterházy Magdolnának, a legidősebb nővérnek férje vette le az apa válláról. A család vagyon helyzete a XVI. század fordulóján kezd jobbra változni. Ebben valószínűleg közrejátszott a közeli rokon Illésházy István, Bosnyák Tamás és a Pálffy-család hatalmi és vagyon előretörése. Esterházy Ferenc özvegye 1607-ben megszerzi Madách Miklósné, Bossányi Zsófia trencsénmegyei jószágait.²⁵ A szegénységet vagyonosodás, a hanyatlást emelkedés váltja fel. Miklós, kinek felfelé ívelő életpályája közismert, kiváló személyes tulajdonságai, szellemi képességei és kétrendbeli szerencsés házassága révén hirtelen kiemelkedik a középnemesség sorából, nagy vagyon ura lesz, országos szereplésre jut, a legfőbb méltóságot, a nádorispánságot éri el és családfáját felemeli a grófi rangúak közé. Elődeinek szegénysége még országbíró korában is keserű percek szerez neki. Akadnak gögös főurak, mint Thurzó Imre, akik szemére vetik alacsonyabb származását. Esterházy azonban önértetesen vág vissza, mondván: «Nemességünk ezeltől negyedszáz esztendővel is szép nemességgel fénylett, kit még akkor vérekkal nyertek, nem pénzen vettek, mint sokan».²⁶ Utódai már nemcsak tekintélyben, de vagyonilag is az ország legelső főurai közé emelkedtek és e helyzetüket mindmáig töretlenül megtartották.

Sarlay Soma.

¹⁶ Kallós több fényképet közöl.

¹⁷ Ipolyi: Nyáry Krisztina, 65. l.

¹⁸ U. o. 54. l.

¹⁹ Orsz. Lev. : Múz. Törzsanyag, 1541.

²⁰ Orsz. Lev. : Com. et mand. 1551. év; Ben. res.

551 : 152.

²¹ Esterházy János : Esterházy-cs. tört., 79. l.

²² Szalay L. : Esterházy M. nádor, 2. l.

²³ Ipolyi: Nyáry Krisztina, 63. l.

²⁴ Orsz. Lev. : Ben. res. 1584. nov. 5.

²⁵ Orsz. Lev. : Garamszentbenedeki konv. prot. I. 371.

²⁶ Kubinyi Miklós : Thurzó Imre, 158. l.

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság október hó 24-én tartotta folyó évi rendes közgyűlést. A közgyűlést *Szentpétery Imre* elnök a következő beszéddel nyitotta meg:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk igazgató-választmánya folyó évi tavaszi ülésén azt a határozatot hozta, hogy az Alapszabályok által rendelt közgyűlésünk megtartását az idén az őszi hónapokra halasztja. A határozat az elhalasztás okául egyebek mellett az akkori válságos időket hozta fel, annak a reménységnek a kifejezésével, hogy az őszi majd nyugodtabb és kedvezőbb viszonyokat hoz számunkra. És íme, szorongva kifejezett reménységünk valóban teljesedett: a Gondviselés kegyességéből az őszi nemcsak a nagy világfelforduláshoz mértén nyugalomnak nevezhető állapotokat, hanem kimondhatatlanul nagy örömet is hozott nekünk: meghozta húsz éven át fájdalommal ápoltt álmainknak legalább részben való megvalósulását. Augusztus 30-ával az öröm napjai következtek reánk, mert a bécsi döntés ismét egy drága és nekünk kimondhatatlanul kedves, nagyértékű részt juttatott vissza hazánknak a tőle elragadott területekből. Szeptember 5-től szeptember 15-ig folytonos örömnepünk volt: a magyar hadsereg, élén Kormányzó urunk Ófőméltóságával, gyors ütemben szállta meg a visszatért területeket, és egymilliónál több testvérünk lett újra magyarországi magyarrá. Szálljon feljűk ebben az órában is szívből jövő, örömteljes Isten hozott-unk! Igaz, nem kaptunk vissza mindent. Az álom teljesedése ez alkalommal is csak részleges volt. De mégis megnyugvás és boldogság költözött szíveinkbe. Anélkül, hogy összes reményeinkről véglegesen lemondtunk volna, megnyugodtunk, mert beláttuk, hogy a történelmi jognak és a népiség eszméjének tökéletes összeegyeztetése olyan kevertlakosságú vidéken, aminő Erdély, lehetlenség, s hogy a jelenlegi viszonyok között a bécsi megoldásnál egyebet békés úton elérni nem igen lehetett. És boldogok voltunk, hogy Kolozsvárt. Nagyváradot, a Székelyföldet az anyaország újra kebelére ölelheti, s teheti ezt véráldozat nélkül, amiből multunk folyamán már túlon túl elégszer volt részünk. Az ideiglenes lemondás fájdalomáért, amelyet a haza testének még mindig elszakítva maradt részeire gondolás okoz, kárpótol annak tudata, hogy ismét erősödünk, anélkül, hogy számban kicsiny nemzetünknek ezért véreznie kellett volna.

Hálát kell adnunk az isteni Gondviselésnek, amely — miként 1000 éves történetünk folyamán már annyiszor — a megsemmisülés szélére jutott hazánkat most is megsegítette és lehetővé tette, hogy két éven belül immár harmadszor ünnepelhessük a szétszaggatott ország egy-egy jelentős darabjának visszatérését. Hálásnak kell lennünk a baráti német és olasz nemzetnek és nagyszerű vezetőiknek, akik támogattak, hogy elesettségünk-ből talpraállhassunk. Hálásaknak kell lennünk kitűnő kormányférfainknak kitartó és gondos munkálkodásukért, amely ilyen eredményhez vezetett.

De legfőképpen hálásaknak kell lennünk Kormányzó urunk Horthy Miklós Ófőméltósága iránt, akit az Úr Isten a legnehezebb időkben állított nemzetünk élére, hogy bölcsességével a helyes úton, csalóka kalandok kerülésével vezérelje nemzetünket a boldogabb jövő felé. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése után most Erdély jelentős részének visszatérését jegyezte fel a történelem az ő kormányzásának dicsőséges eredménye gyanánt. Kísérje továbbra is Isten áldása dicsőséges kormányzói munkásságát, mellyel hódoló hálánkat már eddig is oly nagy mértékben kiérdemelte.

Ófőméltósága mondta, hogy az öröm napjai után most már a munka napjai következnek. A kolozsvári tudományegyetem, visszatérve régi székhelyére, éppen a mai napon nyitotta meg ott újra kapuit, ami hazánknak ebben a részében a magyar tudományos munka új megindulását jelenti. Ez a mi számunkra is intelem. Erdély egy részének felszabadulásával a mi munkásságunk tere is megnövekedett. Ahová 21 éven át szavunk alig hallatszott el, mert hiszen folyóiratunk is ki volt tiltva onnan, mostan ott régi és leendő tagtársaink várnak, hogy ismét felvegyük velük a megszakadt összeköttetést. Tudományos munkánk számára pedig újra megnyílnak a több mint két évtizeden át hozzáférhetetlen források. Megígérjük, hogy Társulatunk igyekezni fog tőle telhetően kivenni részét abból a meginduló munkából, amelynek eredménye Isten segítségével hazánk felvirágzása és régi integer nagyságának teljes visszaállítása, illetőleg ennek szellemi megalapozása lesz. Megígérjük, hogy hálánk nemcsak szavakban, hanem buzgó munkálkodásban is kifejezést fog nyerni s a munkának most megnagyobbodott mezején ott leszünk s dolgozni fogunk mi is.

Ezzel az ígérettel s a szebb jövő reményével nyitom meg a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulat 1940. évi közgyűlését.

Az elnöki megnyitó elhangzása után *Szabó István* ig. vál. tag felolvasta «A jobbagy megnevezése» című értekezését. Az értekezés folyóiratunk legközelebbi, 1941. évi 1—2. összevont füzetében fog megjelenni.

Mint hogy az 1934-ben — a Társaság alapszabályai értelmében — hat évre megválasztott elnökség működésének és egyben az 1935-ben öt évre megválasztott titkár tisztségének is a határideje ebben az évben lejárt, ennek a közgyűlésnek első feladata az új elnökség és az új titkár megválasztása volt. Ezért a választás tartamára az elnöklést *báró Szalay Gábor* ig. vál. tag mint korelnök vette át. A választás megejtetvén, a közgyűlés a Társaság elnökéül *Szentpétery Imrét*, másodelnökéül *Varjú Elemért* és *Hajnal Istvánt* további hat évre, *Czobor Alfrédot* pedig öt évre a Társaság titkárául újból megválasztotta.

Ezt követőleg a közgyűlés az igazgató-választmányból alapszabályszerűen kilépő *Anyos Lajos*, *gróf Bánffy Miklós*, *Ernyey József*, *Föglein Antal*, *Herzog József*, *Hodinka Antal*, *Károlyi Árpád* (kevéssel utóbb elhunyt), *Sümegey Dezső*, *Bártfai Szabó*

László és Tóth Zoltán eddigi igazgató-választmányi tagokat további hat évre újból, *Ügry István*, *Jal-
soviczky Károly* és *Kniezsa István* r. tagokat pedig az időközben megürült helyekre a Társaság igazgató-választmányának tagjai sorába választotta. A szám-vizsgáló bizottság tagjaival a következő évre is *Bor-
zsák István*, *Bottló Béla* és *Istványi Géza* r. tagok választottak.

A Társaságnak a lefolyt évben kifejtett működését a titkár a következőkben vázolta:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk a múlt évben november 9-én tartotta rendes évi közgyűlését; választmányunk pedig e közgyűlést közvetlenül megelőzőleg, továbbá december 21-én, ez évben pedig április 5-én és a mai közgyűlésünk előtt ülésezett.

Nagy szomorúságunkra a múlt közgyűlésünk óta lefolyt időszak sem telt el anélkül, hogy Társaságunkat fájdalmas veszteségek ne érték volna. Elhunyt Társaságunknak alapító- és igazgatóválasztmányunknak korra legöregebb és egyben legrégebb, 1885 óta tagja, báró Prónay Dezső, aki ott volt már Társaságunk bölcsőjénél s iránta érdeklődését mindvégig megtartotta; sőt nemrégén alapítvánnyal biztosította, hogy Turul folyóiratunkat családi hitbizományi könyvtára halála után is folyamatosan megkapja. Elvesztettük Glyczy Pált, szintén egyik legrégebb, negyven éven át igazgató-választmányi tagunkat is. Nevét a Turul olvasói jól ismerik értékes genealogiai, de főleg heraldikai értekezései, közleményei révén. Társaságunk iránt táplált meleg szeretetét nemcsak szellemi, hanem bőkezű anyagi támogatásával is kimutatta, még az elszakított területeiről is. Hálánk kíséri emléküket s ezt jegyzőkönyveinkben is megörökítettük.

Szellemi munkálkodásunk köréből első helyen kell kiemelnem elnökünk kezdeményezéséből és szorgalmazásából megindított nagyszabású vállalkozásunk: a Turul 1893 óta megjelent negyven évfolyamához szóló *Név- és Tárgymutató* évek óta tartott munkálatainak a befejezését, illetve a *Névmutató* megjelenését. A tavasz folyamán tagtársaink 15 pengő boltiár helyett 10 pengős kedvezményes áron már kézhez is kapták.

Üléseink két ízben voltak felolvasással egybekötve. Az egyiket Ila Bálint tagtársunk tartotta múlt közgyűlésünkön «Település és nemesség Gömör vármegyében a középkorban», a másikat őszi választmányi ülésünk előtt Tóth László ig. vál. tagunk olvasta fel «A gentry társadalomtörténetéhez» címen. Előbbinek első része már megjelent a Turul ezévi első füzetében, második részét pedig a legközelebb megjelenő füzet hozza. Tóth László értekezését a múlt évi második füzetben közöltük.

A Turul a szokott időben és terjedelemben jelent meg, t. i. két füzetben, melyek mindegyike két összevont számot foglal magában, a genealogia, heraldika

és diplomatika körébe vágó értekezésekkel és könyvismertetésekkel; helyenkint a szükséghez képest illusztrálva is. Az előző évi második füzet Hivatalos Értesítőjében az Országos Levéltár 1939. évi gyarapodásairól számol be.

Társaságunk működése egyéb téren is zavartalanul folyt. Nagy mértékben járult ehhez a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetségének, valamint Budapest székesfőváros megértő anyagi támogatása. Fogadják érte hálás köszönetünket. Köszönetünket fejezzük ki továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának Társaságunk ülései számára az Akadémia helyiségeinek szíves átengedéséért.

Tisztelettel jelentem még, hogy az elnökség a Kormányzó Úr Öfömlétségének kormányzói ország-lása huszadik évfordulója alkalmából a Társaság nevében táviratban hódolatteljes szerencsekívánatait fejezte ki, s erre a kabinetirodából köszönő leíratot kaptunk.

Jelentem továbbá, hogy a mindnyájunk határtalan örömeire visszatért keleti és erdélyi részek közgyűjteményei részére a Turul 1918 óta megjelent évfolyamait, valamint a legújabban kiadott *Név- és Tárgymutatót* készséggel felajánlottuk. Reméljük, hogy azok a kapcsolatok, melyeket hazánk e részeivel erőszakos elszakításuk előtt Társaságunk élénken fenntartott, most ismét felújulnak és megszilárdulnak. Szeretettel hívjuk kebelünkbe ottani testvéreinket, régi tagjainkat és fiaikat.

Ami taglétszámunkat illeti, az újonnan belépő tagok száma elhalálózás, vagy kilépés következtében támadt veszteségeinket nemcsak kiegyenlíti, hanem azokat örömdetesen meghaladja.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

Közgyűlésünk után harmadnapra és már e füzet szedése közben érkezett a szomorú hír, hogy *Károlyi Árpád*, a nagy történettudós elhunyt. Társaságunknak ennek alapítása, választmányunknak 1885 óta volt tagja. A Turul első évfolyamába az Anjoukori Okmánytár III. kötetéről írt ismertetése egyúttal az oklevélközlés szabályainak alapvető meghatározása. Széleskörű és nagyvonalú történetírói munkásságába méltóan illeszkedik bele másik, az 1892. évfolyamban Bihácsi bevándorló vlachok és címerök a XVI. sz. végéről c. dolgozata. — Kevéssel utóbb a felszabadult Erdélyből újabb gyász hír hozta Társaságunk másik, igen régi választmányi tagjának, ugyancsak a történettudomány alapos művelőjének, *Barabás Samunak* a halálát. Társaságunk elnöke a f. évi dec. 19-én tartott választmányi ülésben mindkettőjük működését és érdemeit kegyeltes szavakkal méltatta, a választmány pedig emléküket jegyzőkönyvben örököltette meg.

A titkár.

SZAKIRODALOM.

Kumorovitz Bernát: A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatásban. (A jászóvári premontrai kanonokrend gödöllői Szent Norbert-gimnáziuma magyar tagozatának és Szent Norbert-nevelőintézetének évkönyve az 1939—40. iskolai évről. Gödöllő, 1940. 181—194. l.)

A magyar pecséttan jeles művelője ebben az általa szerényen vázlatnak nevezett tanulmányában azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a történettudomány hogyan hasznosíthatja a pecséttani kutatások eredményeit. Lényegében azonban sokkal többet és átfogóbb jelentőségű megállapításokat találunk Kumorovitz tanulmányában. A pecsét korok szerint változó szociológiai jelentőségéből indul ki, majd élesen körvonalozza, hogy a XVIII. század elején Heineccius már világosan megállapította a pecséttani kutatás öncélúságát, valamint a történettudományhoz és a többi segéttudományhoz való viszonyát. Heineccius problémafelvetése azonban sokáig meddő maradt, amiben nyilván része volt annak is, hogy a pecséttani kutatások forrásanyaga talán a legnehezebben összegyűjthető. A XIX. század pecséttani irodalma jórészt leíró természetű, s amennyiben jogi vonatkozásokat érint, ott is inkább csak a külső kapcsolatokat tárgyalja. A pecséttani kutatás és a történettudomány eredményeinek módszeres szintézise csak legújabbban következett be. Először a pecséttan művészettörténeti vonatkozásainak vizsgálata indult meg. *Haberdlitz* kísérli meg először a pecsétek hitelességét úgy megvizsgálni, hogy azt az ábrázolás, a véset művészettörténeti vizsgálata igazolja-e. *Schramm* a korai középkori pecséteken található császár-ábrázolásokat nem csupán az ikonográfiai hitelesség szempontjából vizsgálta, hanem aszerint is, hogy a pecsétvéső művész milyen tradíciók hatása alatt dolgozott és a kompozíció, az ábrázolás mikéntjéből milyen politikai, művelődési, általában milyen szellemi tartalom vonható le. *Erben* már azt vizsgálta, hogy az aranypecsétek használatának a művészet- és hivaltörténetin kívül mily gazdasági vonatkozásai vannak. Bajor Lajosnak Rómát ábrázoló bullájáról pedig megállapítja, hogy az ábrázolás nemcsak Róma topográfiája, műemléktörténete szempontjából érdekes, hanem kifejezi a császár politikai állásfoglalását is az Örök Várossal szemben. Valóságos Caput Mundi ez, Bajor Lajos felfogása szerint összeállítva. *Kletler* a pecsétek sajátos művészeti értékével foglalkozik és azt tisztázza, hogy az egyes művészeti korok, különösen a gotika művészeti felfogása hogyan jelentkezik a pecséteken. Ilyen módszerű kutatást nálunk *Gerevich* Tibor végzett románkori művészeti emlékeinkkel kapcsolatban, amidőn kimutatja, hogy a magyar pecsétek művészeti stílusa a XIV. század elejéig román (Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 209—213. l.). A pecséteknek viselettörténeti szempontú vizsgálatával már a XIX. századi történetírás is foglalkozott, míg a pecsétek köriratainak, mint nyelvemlékeknek gyűjtésével főleg abból a szempontból, hogy a régi pecsétek magyarnyelvű felirataival is a pecséttulajdonos testületek magyarságát, nemzeti érzületét bizonyítsa,

a magyar pecséttan érdeklődését vonta magára. A pecsét és a kancelláriai szervezet összefüggéseit először *Posse* vizsgálta, anélkül, hogy az eredményeket levonta volna. *Toutnak* az angol kormányzat történetéről írt munkájában sikerült bonyolult jog- és kormányzattörténeti kérdéseket a pecsétek vizsgálatának bevonásával megoldani. A középkori magyar közigazgatástörténet néhány homályos kérdését is *Kumorovitz* pecséttani tanulmányai tisztázták először. Az autentikus pecsétet vizsgálva, a középkori társadalmi viszonyok és nemzetközi kapcsolatok mellett a középkori jogtörténet egyik fontos tényezőjére vetett világosságot. A titkos kancellária kialakulására, a speciális és a perszonális praesentia regia bíróságára vonatkozó és a királyi kápolnaispán 1375 utáni szerepét ismertető tanulmányai a magyar alkotmánytörténet homályos kérdéseire világítanak, különösen a király személyes hatalmának és a közjogi jellegű alkotmányos szervek szétválásának kezdeteire. A pecséteket mint a heraldikai kutatás forrásait a magyar címerben előforduló hármas halom eredetének a kimutatásánál tanulmányozta.

Kumorovitznak ez és előbbi tanulmányai joggal keltik azt a reményt, hogy nemsokára megkapjuk tőle a magyar pecséttan módszeres és modern szellemű feldolgozását.

Tudományos életünk jelene és jövője szempontjából pedig nagyon öröndetes jelenség, hogy ez a komoly tudományos értekezés több mással együtt, amelyek közt több történelmi tárgyú is van (*Gáboriel Asztrik*: Szent Erzsébet tisztelete a középkori Spanyolországban; *Oszvald Arisztid*: Premontrei formularium a XVI. század elejéről; u. az.: Premontrei urbariumok a középkorban), egy középiskola évkönyvében jelent meg, tanúságot téve arról az élénk tudományos munkáról, amelyet tanárai az oktatáson kívül a tudományok különböző területein is eredménnyel és elismerésméltóan művelnek.

Tóth László.

Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724—1848. A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa. Budapest, 1940. 8° 298 l.

A történeti élet egyik elhanyagolt és csaknem teljesen ismeretlen területére visz ez a mintaszerű tanulmány. A m. kir. helytartótanács hétköznapi munkáját figyeli meg, és célja, hogy «az ügyek intézésének módját, azaz a hivatal belső életét ismertesse». A hivaltörténetnek ez a sajátos fajtája az irat útját kíséri végig a hivatali munkagépzet egymásba kapcsolódó alkotórészein keresztül, azt az utat, amelynek irányáról, állomásairól csak a tisztviselőknek volt teljes áttekintésük. A működése közben megvilágított hivatal, a királyi helytartótanács összekapcsoló láncszem volt a helyi, vidéki hatóságok és az udvar között, az uralkodók egyre szélesebb körben és egyre több felelősséggel bízták reá az ország politikai-gazdasági-katonai ügyeinek gondját. E hatóság munkájához tehát, az itt vázolt utat járó iratokhoz nem egyszer komoly, sőt országos érdekek fűződtek.

A hivatal külsők előtt titokban folyó működésének megközelítéséhez a szerző a modern hivaltörténet alapelveihez és elgondolásaihoz igazodva, választja meg forrásait. A külföldi hivaltörténet ugyanis felismerte, hogy a különféle hivatalok életfolyásának, munkájának feltárása nem történhet a hivatali működést indító-alakító törvények, vagy a hivatal szerkezetét kiépítő utasítások, rendeletek alapján, hanem vissza kell térni magukhoz a működést rögzítő iratokhoz, segédkönyvekhez. Ilyen módon a hivaltörténésznek hasonlíthatatlanul nagyobb és fáradságosabb munkát kell vállalnia, de viszont másképpen nem tudja valóságyszerűen feltárni a hivatali munka lefolyását. Ember Gy. felhasználja az utasításokat, de mellettük jelentősszámu iraton megfigyeli az elintézés egyes szakaszait megörökítő megjegyzéseket, jeleket. A gyakorlat során ugyanis kiderült, hogy mindkét fajta hivaltörténeti forrás egymagában egyoldalú, hibás vagy hiányos képet ad. Az utasítás csak irányvonalakat jelöl meg, de még nem a valóság, sőt lehet, hogy nagyon messze van a valóságtól, elgondolásai esetleg csak papirosan maradtak. Egyes részletek felett — ezeket az egykorú hivatali gyakorlat szinte beidőzödve ismerte — az utasítás nyugodtan elsiklik, a nyomán haladó történést könnyen megtévesztve. Ugyanígy hiányos eredményekhez jut s esetleg meg sem tud birkózni a nehézségekkel, aki az iratokon látható erősen rövidített, szűkszavú feljegyzésekből igyekszik megeleveníteni a hivatal belső munkáját. Ezeket, bár megfeytve kiigazíthatják az utasítások hiányait, tévedéseit, és szinte tökéletesen mutatják hogy az utasításokban, rendeletekben olvasható elgondolások és tervek hogyan valósultak meg az életben, csakis az utasítások segítségével lehet szó-lásra bírni. A különféle természetű források alapján nyert kép egyes vonásait igen hasznosan egészítik ki azok a tájékoztató jelentések, amelyekben rendszerváltozás előtt szétteretették a régi rendszer hibáit, hátrányait, igazolást keresve az újítás vitathatatlan szükségességéhez.

Az egymás hiányait, egyoldalúságát helyesbítő különféle fajta és különböző értékű forrásadatok összehangolásával világos áttekintésben mutatja be a helytartótanács ügyvitelét a XVIII. század első negyedétől, a hivatal barokk fényű beiktatásától 1848-ig, a rendi világ végéig. Munka közben rajzolja meg a tisztviselőkart, amely, mintegy tanúságként a hivatal jelentőségének rohamos fokozódására, négy emberöltő alatt meghatszorozódott. Feltárja a tanács, a segédhivatalok, a számvevőség élete, egymásba kapcsolódó munkája. Tisztázza a helytartótanács ügyintézési gyakorlatában kivehető változásokat, előkészítésüket, a hozzájuk fűzött várokozásokat, hatásukat. Az ügyek intézésében eleinte a tanácsé a vezetőszerp (1724—1754), majd szakonként erősebben tagolódik a munka a bizottságok (1754—1769), előadók (1769—1784), ügyosztályok (1784—1848) kezében. A rendszerváltozások — többnyire olyankor került rájuk sor, amikor a hivatal a korábbi módon már nem tudott megküzdeni a torlódo-gyarapodó feladatokkal — lényegükben kísérletek, hogy a hivatali gépezet mozgását, az ügyintézését az élet sodró üteméhez igazodóan gyorsítsák. Különösen érdekesek II. József hallatlan erőfeszí-

tései, amelyek eredményeként a helytartótanács munkamenetét a mai közigazgatás számára messze elérhetetlen fokra sikerült emelnie. Hogy pedig a helytartótanács óriási munkát végzett, a tanács irattárában évről-évre összegyűlt, elintézett iratok száma félreérthetetlenül mutatja (az első teljes évben, 1725-ben 953 irata volt, az utolsóban, 1847-ben pedig 53,228). A helytartótanács életének, munkarendszerének egyéni vonásai teljes egészükben csak akkor fognak kibontakozni, hogyha a többi magyar kormányhatóságok működését és szerepét tisztázn fogja a magyar történeti irodalom. Így lehet majd világosságot deríteni a kölcsönhatások, egyezések — pl. a helytartótanács 1724. évi január 20-i alapvető utasítása legtöbb részletében szösz szerint a magyar kancellária ügyvitelét szabályozó egykorú utasítások alapján készült — forrásaira és így lehet majd lemérni a kisebb-nagyobb különbségeket is. Ember Gy.-nek a magyarországi központi hatóságok ügyvitelét megvilágító tájékoztatók nélkül kellett megírnia munkáját, sőt a külföldi irodalomban is kevés hasznosítható összehasonlító anyagot talált.

A hivatali ügyviteltörténet a maga külön forrásai alapján az élet egyik sajátos területét tárva fel, nem egyszer olyan vonásokat ad korszakok, emberek, események megértéséhez, amelyeket másirányú történeti vizsgálódások nem vesznek észre. Pl. II. József történeti szerepének lemerésekor eddig nem vették számításba több mint félszázadra szóló gyökeresen új kezdeményezéseit a magyar hatóságok munkamenetének átrendezésében. De ezeken az eredményeken kívül figyelmet érdemlő gazdagodást jelent a hivatal ügyintézési gyakorlatáról tájékoztató munka a levéltár számára, amelyre az illető hatóság működése során termelődött iratanyag átvétele és őrzése vár, miután az iratokban rögzített ügyeket az élethez fűző szálak elszakadtak. A megszűnt hatóság munkájának ismerete nélkül ugyanis nem indulhat meg a levéltárrá vált egykori irattár rendezése; kezelése pedig bizonytalan és felszínes marad. A kutató — akár az elmúlt élet sokrétű eseményeit igyekszik kibontani a levéltári forrásokból, akár a legegyszerűbb történeti érdeklődés: családja, ősei sorsának megismerése a munkára indítója — komoly haszonnal forgathatja az ilyen tanulmányt. Egészen más szemmel és más igényekkel nézi az iratokat, a különféle segédkönyveket, hogyha ezek számára nem a mult elszigetelt emlékei, hanem látja mögöttük az élő hivatal gépezetét; az iratokat keletkezés közben figyelheti meg. Az ügyek elintézésének módját, szakaszait ismerve, könnyebben megtalálhatja az elvesztett nyomot, hogyha kutatása valahol holtpontonra jut. Ember Gy. munkája tehát komoly hasznú segédkönyv mindazok számára, akik a helytartótanács levéltári anyagában tájékozódást keresnek. Külön említést érdemel, hogy sok család- és társadalomtörténeti kutatás kiindulási pontja lehet az a névsor, amely a helytartótanács tisztviselőit mutatja be.

A hivaltörténet és a levéltártudomány egyik európai nevű szakembere, Ludwig Bittner az ügyviteltörténetet évekkel ezelőtt a segédtudományok egyik ágának nevezte, olyan munkának, amely nélkülözhetetlen értékű a történetírás szempontjából, és amelynek elvégzése a levéltárnok feladata.

Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy az ilyen hivataltörténeti munkákban sok a feleslegesnek, kicsinyesnek látszó részlet, ezek azonban nem egyszer perdöntő fontosságú következtetésekben biztos irányvonalat mutathatnak a történetíró számára.
Sinkovics István.

Reiszig Ede: Vas vármegye tisztikara a középkorban. Kőszeg, 1940. 8° 30 l.

Hazai archontológiánkban mindmáig nagy hézagok tátonganak. E mellett a múltban közreadott sorozatok is egyrészt hiányosak, másrészt nem eshetvén át az oklevélkritikának olyan rostáján, amilyent ma annak jelenlegi fejlettségi fokán alkalmazni módunkban áll, számos téves megállapítást tartalmaznak. Ezért Fejér György Archontologia Regni Hungariae-ja, mely Codex Diplomaticus-ának VII. kötetében (2. könyv) jelent meg, és az ennek az okmánytárnak Czinár Mór által készített névmutatójában található Dignitates Regni Hungariae, továbbá Wertner Mórnak a Történelmi Tárban (1897—1898. és 1906—1907. évf.) közölt összeállításai, melyek a középkorban, illetve annak egy szakaszában az ország főbb hivatalait, méltóságait, megyei tisztségeit viselők névsorát foglalják magukban, működési idejük megjelölésével, Somogyi Zsigmondnak Magyarország főispánjait bemutató művei és a többi ily tárgyú publikációk, minden hasznosságuk mellett, gondos revízióra és sok pótlásra szorulnak. És ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az archontológiának még széles és sokfelé nyúló területei ma is teljesen kopárok, nem tagadhatjuk, hogy e téren még sok a tennivaló. Pedig azok névsorának és hivatali idejének minél teljesebb egybeállítása, akik az ország és tagozatainak, mint a vármegyéknek is, az ügyeit vitték, azok sorsát intézték, több tekintetben is fontossággal bír. A történetkutató részére fonál, melynek segítségével könnyebben tájékozódik búvárolt anyagában és ennek feldolgozásánál. A társadalom- és családtörténetnek a különféle nemzetségek és családok tagjainak és közhivatali szereplésüknek megismerése által magában véve is forrása. Elég volna azonban csupán arra rámutatnunk, mily nagy segítségül szolgál a legnagyobb számot kitevő történeti források, az oklevelek hitelességének a vizsgálatánál. Szentpétery Imre Az Árpád-házi Királyok Okleveleinek Kritikai Jegyzéke c. művében nem egy példát találunk arra, mily döntő jelentősége van az oklevelek hitelessége szempontjából annak, hogy azokban valamely tisztséget betöltő személy előfordulása valóban beleesik-e kétségtelenül megállapított hivatali működésének idejébe. Aki tehát archontológiai munkára vállalkozik, alapos és nagy kiterjedésű forráskutatást kell végeznie, e mellett a felhasználás oklevelek hitelességének a megvizsgálására is nagy gondot kell fordítania, nehogy az a circulus vitiosus álljon elő, hogy fel nem ismert, hamis oklevelek alapján a névsorba becsúszott hibák éppen az oklevelek hitelességének a megállapításához megtevéstésre alkalmas adatokat szolgáltatassanak. Reiszig Ede előttünk fekvő művének igazi értékét az adja meg, hogy ezeknek a feltételeknek, fáradságot nem kímélve, alávetette magát, kétségkívül

annak tudatában, hogy ez a csupán neveket és évszámokat eredményező, s ezért látszatra hálátlan munka a valóságban értékes forrása a magyar történetírásnak. Így érte el, hogy hat csoportra (1. a királyi vármegye ispánjai, 2. a nemesi vármegye főispánjai, 3. alispánok, 4. szolgabírák, 5. vártisztek, 6. várkapitányok és várnagyok) osztott művében Vas vármegye középkori tisztviselőinek, működésük idejének pontos meghatározásával, olyan gazdag névsorát adhatta, hogy ebben, főleg a főispánok és alispánok láncolatában, nagyon lepad a betöltetlen hézagok száma, másrészt, hogy az idevágó korábbi közlések hibáit és tévedéseit kiküszöbölte. A szolgabírák és a várbeli tisztségek betöltőire nézve az oklevelek fukarabbak, s ezért természetes, hogy ezek névsora is gyérebb. Ha a vármegyei ispán, illetve főispán más tisztséget is betöltött, ezt is feltünteti. A források nagy száma, melyeket minden egyes személlyel kapcsolatban idéz, és a műve bevezetésében foglalt utalások tanúi annak, hogy kutató munkája a tárgyat érintő valamennyi forrás-területre kiterjedt. Az eddig megjelent összes archontológiai közléseket ismerve, nemcsak a kiadott okleveles anyagot aknáztta ki, hanem széleskörű kutatásokat végzett az Országos Levéltár és ennek múzeumi oklevélgyűjteményeiben is, mindig vizsgálat tárgyává téve a felhasznált oklevelek hitelességét és keltezésük pontosságát, főleg Szentpétery Imre és Karácsonyi János oklevélkritikai műveinek alapulvételével, és erre vonatkozó észrevételeit jegyzetekben közli.

A királyi vármegye ispánjainak névsora nála az 1108. évtől, Ugoddal kezdődik. A XII. századból ötöt sorol fel, a XIII. sz.-ból 1240-ig tizenötöt. A főispánok sora 1244-ben Héder nemzetségbeli Henrik fia, a «nagy» Henrikkel indul és 1526-ig, kevés megszakítással, csaknem folyamatos: 72-nek állapítja meg a nevét és idejét. A kikutatott alispánok száma 1290-től ugyancsak a középkor végéig 71. A szolgabírákról (1314-től 12), vártisztekről (1198-tól 10), várkapitányokról és várnagyokról (1276-tól 25) a már említett oknál fogva magától értetődően nem állott módjában az előbbiekhöz hasonló, bőséges névsort összeállítania. Családtörténeti szempontból tekintve, a vármegyei tisztikarban, kivált a kir. ispánok, főispánok és alispánok sorában a genealogiai irodalomból ismert számos előkelő nemzetségnek (Kaplyon, Vázsony, Gut-Keled, Kán, Csák, Rátót, Hahót, Szák, Héder, Geregye, Ákos, Monoszló, Ják, Osli, Tomaj, Hermán, Kont, Kacsics, Balog, Semjén) és családnak (Gersei Pethő, Felsőlendvai Széchy, Kanizsai, Monyorókeréki Elderbach, Batthyány, stb.) a tagjait találjuk.

A szerző művének bevezetésében ezt írja: «Jól tudom, nem végeztem tökéletes munkát, de mindaddig, míg Vas vármegye oklevéltára megjelenik, ... meg kell elégednünk az eddig elért eredményekkel, melyek ha nem is teljesek, annyit mindenesetre elértem, ... hogy az általam közölt névsor ment legyen az eddigiek tévedéseitől és hibáitól.» Mi hozzátesszük, hogy nemcsak ezt érte el, mégpedig a legtökéletesebben, hanem azt is, hogy majd, ha Vas vármegye oklevéltára megjelenik, művének az előkerülő újabb adatokkal való kiegészítése az ő nagy körül felölő kutató munkája után már könnyű és keves dolgot

adó feladat lesz. Mily nagy hasznára volna a magyar történetírásnak, ha az ország valamennyi vármegyéjének az archontológiáját Reiszig Ede módszereivel és alaposágával összeállítanák, de azonfelül az országos méltóságoknak korábban megjelent névsorait is ugyanolyan körültekintéssel téves megállapításaitól megtisztítanák és egyben ki is bővítenék, s nem csupán a középkorra szorítkozva, hanem az újkorra is kiterjesztve. *Czobor Alfréd.*

A Királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Szerkesztette és kiadja *dr. Gerő József.* Budapest, 1940. 8°. 239 l.

Az 1867-ben megszüntetett udvari kancelláriák levéltárait 1872-ben Budapestre szállították. Az első osztályú Királyi Könyvek azonban Bécsben maradtak az Ő Felsége személye körüli m. kir. minisztériumban. E Királyi Könyveknek 1867-ig, vagyis az udvari kancellária fennállásáig terjedő sorozata csak 1894-ben került be az Országos Levéltárba és akkor is azzal a feltétellel, hogy a bennük foglalt olyan anyagról, mely nemessítéssel kapcsolatos, az Ő Felsége személye körüli m. kir. minisztérium használatára név- és tárgymutató készüljön. Ennek eredményeként jelent meg a Királyi Könyvek mutatója Illésy József és Pettkő Béla összeállításában 1895-ben. Ez a nagyon jól használható mű azonban a Királyi Könyvek anyagát illetőleg mindezideig folytatás nélkül maradt. A kancelláriák megszüntetésével 1867-től kezdve az Ő Felsége személye körüli m. kir. minisztériumban vezetett Királyi Könyvek 6 kötetnyi (68—73) anyagát e minisztérium működésének megszűnése után vette őrizetébe az Országos Levéltár. Az újabb Királyi Könyvek anyagának jellege nagyrészt megegyezik a régebbi kötetekével, mégis azzal a különbséggel, hogy előbbi teljesebb, mert a különböző adományozási diplomák szövegét újabban intézményesen vezették be a Királyi Könyvekbe és csak a világháború zavarai között fordult elő, hogy egyes diplomák bevezetése elmaradt. Ezeknek a be nem vezetett diplomáknak a fogalmazványait azonban külön fasciculusokban tartották a nevezett minisztériumban és ennek iratanyagával ezek is az Országos Levéltárba kerültek. Ezekből a kötetekből állította össze a szerző nagy szorgalommal e művét, amely kb. 3000 család nemességére, előnévére, rangemelésére stb. tartalmaz adatokat. Azonban többet foglalt magában, mint amennyit a címe jelez, mert a Királyi Könyveken kívül a szerző bedolgozta a Királyi Könyvekbe be nem vezetett diplomák fogalmazványait is; azonfelül találunk benne olyan nemessítésekre vonatkozó adatokat is, melyeket nem az Ő Felsége személye körüli miniszter, hanem az igazságügyi, vagy esetleg más miniszter adott elő a királynál.

E hatalmas anyag regesztáit vizsgálva, több érdekes megállapításra juthatunk. Így pl. arra, hogy nagyon sok nemességre emelt egyénnél, vagy jogtanácsosánál hiányzott a szükséges közjogi tudás. Gyakoriak ugyanis az oly esetek, amikor a nemességre emelték megnevesítettégük boldog tudatá-

ban megelégedtek a legfelsőbb elhatározás megszerzésével, a diploma kiváltását azonban elmulasztották, annak ellenére, hogy ennek következtében címeradományozásban nem részesültek. A címet ugyanis csak a diploma kiváltásakor adományozta a király. Más szempontból tekintve, ez a munka a kiegyezés utáni kor társadalomrajzához is becseles adatokat nyújt. Az ott felsorolt családok neveiből és társadalmi állásából nagyon érdekes faji és társadalomtörténeti megállapításokat lehet kihozni, főleg abban a tekintetben, milyen társadalmi rétegek és milyen nemzeti-ségű egyének jutottak 1867 után abba a helyzetbe, hogy az anyagi jólétnek már biztos síkján állva, olyan társadalmi összeköttetésekre tettek szert, melyek révén módjuk nyílt a nemesség megszerzésére. Ez azután világot vet arra is, honnan kapott kiegészítést az 1867. utáni magyar élet vezető rétege, s egyben figyelemreméltó adatokat szolgáltat azoknak a vádakkal a megcáfolására, melyek szerint a magyar Szent Korona országaiban a nemzetségek politikai és társadalmi elnyomatás alatt sínyleődtek. *Botlító Béla.*

Baán Kálmán: Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. (Birtokos és egytelkes nemesek.) Különlenyomat a «Magyar Családtörténeti Szemle» 1940. V—X. számaiból. Budapest, 28 l.

A mostanában erősen fellendült származás-, illetve az ezzel kapcsolatos nemességigazolásnak egyik legfontosabb feltétele az egyes családok nemessége gyökerének megállapítása. Minthogy azonban a legtöbb családnak ma már nincs kezében birtok, vagy címeres nemeslevél (armális) adományozásáról szóló eredeti királyi oklevél, vagy annak hiteles másolata, hasznos szolgálatot tesznek olyan összeírások, amelyek annakidején az egyes vármegyékben lakó nemesekről, elsősorban a birtokosokról, valamint az egytelkes (kuriálista) nemesekről készültek. Ezek az összeírások tulajdonképpen nyilvántartások voltak, amelyekre a vármegyei hatóságoknak egyrészt a hadiadó kivetése, másrészt az esetleg elrendelendő személyes felkelés, vagy a nádor által a vármegyékbe kirótt katonai csapatok kiállítása céljából állandóan szüksége volt. Ily összeírások — a legrégebbiek a XVI. századból valók — ma már alig találhatók a vármegyei levéltárakban. Talán a Zólyom vármegye levéltárában őrzött 1540. évi a legkorábbi. A felvidéki és egyéb törökmentes vármegyékben csak a XVII. századtól kezdve találhatók, és itt is csak helyel-közzel, rendszeres nemesi összeírások. Ezért nagyon értékesek azok a XVI. századi összeírások, amelyeket az udvari kamara által kiküldött dicatörök (adórovók) készítettek, faluról-falura járva, és amelyeket az Országos Levéltár ú. n. kincstári osztályában elhelyezett «Dicális conscriptiók» kelteteli őriztek meg számunkra. A szerző, aki egyébként fiatal genealogusaink egyik legszorgalmasabbika s az Országos Levéltár állandó kutatója, rövid bevezető sorok után, amelyekben a Dunántúl nyugati részén végbement település kialakulását is vázolja, ez alkalommal egy ilyen, az 1554. évből való összeírást ad közre, helységek szerint. Utóbbiaknak úgy a régi, mint a mai nevét is közli és idézi a községre, vagy a birtokosokra vonatkozó Csánki-féle (Magyarország

történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. köt.) középkori adatokat is. Gondos és hű közlése hasznos forrásul szolgálhat minden családtörténeti kutató számára, akit ez a vidék, Vas vármegye és környéke, érdekel.

Főglein Antal.

Végh Gyula: Régi címeres emlékek Kőszegen. (Különlenyomat a Dunántúli Szemle 1940. VII. évfolyamának 3—4. számából. Szombathely.) 8°, 8 l., 7 képpel.

Címeres emlékeinknek a címereslevelekből és más írott emlékekből, úgyszintén a pecsétokról merített, ma már igen gazdag publikációival szemben a templomokban, kolostorokban, régi épületeken és temetőkben található kő- és fafaragású, meg fal- és üveg-festésű ily emlékeinknek a feldolgozása meglehetősen elhanyagolt. Jelentek meg ugyan szórványosan idevonatkozó ismertetések a Turul korai és itt-ott újabb évfolyamaiban, valamint művészeti folyóiratokban, de szakszerű, összefoglaló feldolgozásukra eddig kevésbé gondoltak. Pedig ezzel nemcsak a heraldika és genealogia, hanem általában a történetkutatás és főleg a műtörténet is sokat nyerne. Éppen ezért örömmel jelentjük be már most Gál Györgyi értékes, összefoglaló művét, mely Budapest Templomainak Címeres Emlékei címen a Pázmány Péter-Tudományegyetem Történelmi Szemináriuma kiadványainak a sorozatában jelent meg, s amelyről folyóiratunk legközelebbi füzetében adunk majd ismertetést. És hasonló örömmel fogadjuk Végh Gyulának, a heraldikában is kiváló szakembernek, a kőszegi bencés ú. n. Jakab-templomban és a Szt. Imre-templomban levő régi címeres emlékekről írt, ezek képeivel illusztrált dolgozatát.

A Jakab-templomban egy szép, renaissance-faragású domborművön a XVI. század közepéről való címer lebegő felhőzött pólyával kettéosztott pajzsban fent két, lent egy hatágú csillagot ábrázol, s a belga nemes családból származó Maugis Fülöp herzenburgi (St. Pölten mellett) prépost Ferdinánd nevű fivérének a címere, aki Kőszegen szerencsétlenség áldozata lett. Bár a kölapon olvasható felírásban az évszám csonka, a szerző nevezetteknek általa felkutatott személyi adatai alapján megállapítja, hogy a kölap felállítására 1541 és 1550 között történt, valamint azt is, hogy felállítója az elhunytak emléttét prépost-fivére volt. E templom címeres emlékei között, a szerző meghatározása szerint, legrégibbek a templom építésével (1405) egykorú záróköveken levők. Egyiken, mely a templom helyreállítására alkalomával a kőszegi múzeumba került, csak a tárcsapajzs alakja vehető ki. A másik Garai (II.) Miklós nádornak, a templom újjáépítőjének ismert (kígyós) családi címere. Ugyanonnan a szerző még egy címet ír le (vörös mezőben fehér szarufa alatt hatágú csillag), ennek tulajdonosát azonban nem sikerült megállapítania. Érdekes észrevétel tesz a templomnak a XV. század első feléből való, s csak 1938-ban feltárt falfestményén látható címerrel, mely lefelé fordított holdsarlót ábrázol, fent két nyolcágú vörös csillagtól, lent aranykeresztől kísérve, t. i., hogy ez a címer emlékeztet a Hunt—Pázmán nemzetség címére, és ezért nem tartja kizártnak, hogy tulajdonosa e nemzetségnek valamelyik, egyházi méltóságot viselő leszármazója, aki nemzetségi címerét keresztel bővítette. Mint az egyházi méltóságokat betöltő személyek címereinek legalaposabb kutatója és ismerője, utóbbi feltevésének alátámasztására arra hivatkozik, hogy ezekben az ily bővítések gyakoriak. A továbbiakban ismerteti a Jakab-templom padlójába illesztett kőlapokon levő címereket. Az egyikre vonatkozólag, mely alatt állítólag az 1679-ben eltemetett Széchy Mária sírhelye van, megjegyzi, hogy a sírköveken a Széchyek kétfejű sasos címérének nem találta nyomait. A másik kőlapon a báró Puchheim-család címere látható. Erről azonban az eddigi állításokkal szemben kimutatja, hogy nem lehet a templom oltárait 1702-ben felszentelő Puchheim Antal bécsújhelyi püspöknek a sírköve, mert eltekintve attól, hogy a címeren nincsenek egyházi méltóság jelvényei, stílusa is a XVI. század második felére vall. Említi és rajzban közli Jurisics Miklósnak, Kőszeg hős védőjének a címerét is a templom oldalhajójába befalazott kőlapról, melyet Jurisics gyermekeinek emlékére állíttatott. Végül felsorolja úgy a Jakab-, mint a Szt. Imre-templomban található újabb keletű címereket is.

«A nyugati országokhoz viszonyítva, Magyarország szegény a kő- és fafaragású régi címeres emlékekben... De éppen mivel kevés az ilyen — ingatlan tartozékát képező — régi címerfaragás, kétszerezsen meg kell becsülnünk őket» — írja a szerző záró-soraiban. És ő valóban ennek a megbecsülésnek adott kifejezést, midőn odaadó munkával és kiváló szakértelemmel ezt a jelcs tanulmányát megírta.

Czobor Alfréd.

Tiszabeői Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918. Hely és év nélkül (Budapest, 1940.), 543 l.

A magyar nemes testőrség fennállása óta foglalkoztatta a közönség érdeklődését. Tagjai a magyar főnemesség és köznemesség sarjai voltak, akik az uralkodó mellett fegyveres szolgálatot teljesítettek, a szolgálaton kívül pedig olyan iskolázásban részesültek, mely megfelelt az akkori társadalmi művelt ember igényeinek és lehetővé tette, hogy később tiszti és hivatalnoki állásokat viselhessenek. Ennek a feledésbe menő fényesmultú díszes katonai testületnek az emlékeit újítja fel a szerző értékes könyvével, mely az 1760-tól 1850-ig és 1867-től 1918-ig fennállott magyar nemes testőrség és a Budapesten 1904-től 1918-ig fennállott magyar darabont testőrség rövid történetét és tiszti állományú tagjainak névkönyvét tartalmazza. A szerző művében — melyhez K. László József írt érdekes bevezető tanulmányt — 1538 nemes testőr és 8 darabont testőr rövid életrajzát közli. Ezek az életrajzok szorgalmas levéltári tanulmányok alapján készültek és igen sok új adatot is tartalmaznak, így pl. báró Naláczy József testőrönk halálózási idejét, mely az irodalomban eddig ismeretlen volt. Folyóiratunk olvasóit is érdekelni fogja ez a könyv, mert a szerző az egyes testőrök életrajzai mellett egyúttal a legfontosabb leszármazási adatokat is közli. Ezt a becses adatgyűjteményt, melyet 34, részben színes testőrkép is díszít, genealogusaink és más íróink még sok haszonnal fogják forgatni.

Miklós Zoltán.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAIRÓL.

A m. kir. Országos Levéltár anyagának gazdagodása az 1940. évben is jelentős mértékben folytatódott. Ez a gazdagodás, a csak korlátolt mértékben történő vásárlások mellett, főleg annak az állandó, egyre növekvő bizalomnak és megértésnek köszönhető, amellyel a magyar társadalom az Országos Levéltár felé fordul, s amely ebben az évben is értékes családi levéltárak s egyes iratok letéteményezését eredményezte.

Az idei letétek legjelentősebbje — középkori oklevelekben való gazdagsága miatt — kétségtelenül a Bárczay-család levéltára. Iratanyagát a XVIII. század végén történt rendezés két nagy csoportra osztja. Az első, lajstrommal ellátott nagyobb rész a Bárczay-család ősi, valamint azoknak a rokoncsaládoknak jószágaira vonatkozó XIII—XVIII. századi okleveleket foglalja magában, amely családok birtokai idők folyamán a Bárczayakra szállottak. Ebbe a sokrétű egységbe tartozik 1138 középkori — közöttük 28 árpádkori — oklevél. A levéltárnak ez a része a Bárczay-, Bajori-, Bégányi-, Bossányi-, Bozzássy-, Desseffy-, Fulóy-, Hányi-, Hoporsorum-, Kállay-, Lónyay-, Szakolyi-, Szemere- és Vas-családokra, területileg pedig e családoknak Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Kraszna, Kolozs, Közép-Szolnok, Nógrád, Pest, Sáros, Szepes, Szabolcs és Zemplén megyében, valamint Bártfa, Gönc, Kassa, Miskolc és Szikszó városában lévő birtokaira tartalmaz igen gazdag anyagot. A levéltár másik része, mely a XVIII. század végén történt, már említett rendezés után került a Bárczay-család tulajdonába, a szigeti Szerencsy- (alias Hajnal-) és a vele rokon Nyerges- (alias Barthos-), Poncz-, br. Radvánszky-, kispaczali Székely-, br. Splényi-, gr. Teleki-, gr. Wass- és Wandernát-családra és máramarosi birtokaikra vonatkozó XVI—XVIII. századi iratokat foglalja magában. A levéltárnak ez a része értékes adatokat nyújt Máramarossziget és környékének magyarságára, a huszti nemessegre, a kassai protestáns egyházakra és a sáropataki református kollégiumra.

Ugyancsak jelentős gyarapodás a Pálóczi-Horváth-család ideiglenes letéte. A Pálóczi-Hor-

váth-családra a levéltárnak csak legújabbkori, XVIII—XIX. századi része vonatkozik. Mivel e család birtokai főként Ung, Szabolcs és Heves megyében feküdtek, ez az újkori levéltári anyag ezekre a vidékekre tartalmaz értékes adatokat. Különösen sokoldalú Pálóczi-Horváth Simonnak és hugának, Máriának személyi levéltára az 1820-as évektől 1867-ig. A levéltár további jelentékeny részét teszik ki a Bay-, Bónis-, pazonyi Elek-, Földváry-, Kállay-, Komjáthy-, Lónyay-, Parasznyai-, Ragályi-, Richter-, Siró-, Szunyogh- (Szunyoghgy-) és Vay-családok iratai, melyek rokoni kapcsolatok révén kerültek ide. Igen gazdag a Komjáthy-családra vonatkozó anyag, középkori és XVI—XVII. századi irataival. Ugyanitt található a Bárczay-család levéltárából származó, 12 fasciculusba osztott anyag lajstromával együtt. Ez az utóbbi a levéltár legrégibb időkből származó része (XIV—XVI. század).

Igen nagy jelentőségű a Rummy-család megcsonkítottságában is kb. 2000 oklevélből és iratból álló levéltárának, valamint a hozzátartozó elenchusnak megvásárlása. Ezáltal ugyanis lehetővé vált, hogy ez a nagyértékű családi levéltár a múzeumi törzsanyagból már korábban kiemelt, valamint a legutóbbi időben tervszerűen vásárolt szintén tekintélyes számú oklevéllel kiegészítve helyreállíttassék. Így igen értékes családi levéltárat nyertünk Vas és Moson megye területére, ahol a család birtokai feküdtek. Jelentős adatokat tartalmaz ezenfelül a levéltár a mosonmegyei káta (gáta) lövérek középkori történetéhez is.

E három nagyobb terjedelmű levéltáron kívül több kisebb családi levéltárat helyeztek az Országos Levéltár örökletébe. Ezek közül kiválik a Szabolcs megyében birtokos bulyi és jékei Jékey-család levéltára, amely 19 középkori oklevélből, továbbá XVI—XIX. századi birtokjogi és egyéb családi iratokból áll. A cselkóhehotai Cselkó-család levéltára 1559—1867 közötti időből a család Trencsén megyei birtokaira tartalmaz értékes adatokat. A szőkeffalvi Szentmiklóssy-család levéltárának anyaga a XVII. századtól kezdődik s

főként Kolozs és Küküllő megye területére vonatkozik.

A nádasdi Terstyánszky-család XVII—XVIII. századi anyaga első sorban genealógiai érdekű. Végül megemlíthjük az Erdély egész területére szétszórt adatokat összegyűjtő csikszenzmártoni Szabó iratgyűjteményt.

Vétel útján szereztettek meg az Apponyi-család högyészi uradalmának közel 1000 kötetnyi számadásai a XIX. századból.

Két értékes személyi levéltár szerepel az idei szerzemények között. Az egyik Szilágyi Dezső volt igazságügyminiszter és képviselőházi elnök irathagyatéka. Ebben találhatunk házelnöki, ref. egyházkerületi és magánlevelezése, valamint kodifikációs tevékenységével összefüggő iratai is. A másik Károlyi Árpád hagyatéka, mely a nagy történettudós jegyzeteit és kéziratait tartalmazza s a család letéteként került az Országos Levéltárba.

Ajándékozás útján jutott a levéltár tulajdonába Berekböszörmény biharmegyei község XIX. századi irattára.

Kereskedelmi vonatkozásuk miatt jelentenek igen értékes gyarapodást Natorp pesti vegyeskereskedő vétel útján megszerzett számadáskönyvei, valamint külföldi és vidéki kereskedőkkel folytatott levelezése az 1770—1820 közötti időből. Az 1939-ben megszűnt «Első 1797-ben életbeléptetett magyar nyugdíjintézet» levéltárának örökletéte szintén értékes levéltárral gyarapította az Országos Levéltár anyagát.

Meg kell emlékeznünk a kisebb terjedelmű levéltártöredékekről és egyes oklevelekről s iratokról is, amelyek vétel, ill. ajándék útján kerültek az Országos Levéltárba. Első hely illeti meg ezek között azt az 50 darab középkori (köztük 5 árpád-kori) oklevelet, amelyek a Kosztolányi-, Ocskay- és Surányi-család nyugatfelvidéki birtokaira vonatkoznak. E szerzemények között van továbbá Kossuth Lajos 1854. február 26-án kelt levele Clanricarde lordhoz az osztrák császári ház által elnyomott nemzeti kisebbségek érdekében, továbbá Klapka György 1872. október 16-i levele, amely élénk fényt vet akkori elkeseredett lelkiállapotára. A legjelentékenyebb szerzemények közé tartozik az entente-hatalmak főparancsnoksága és a magyar kiküldöttek között Belgrádban 1918. november 13-án kötött egyesség egyik eredeti példánya. Ez az emlékezetes egyesség

állapította meg a román és a szerb katonaság által megszállandó területsávot és a megszállás feltételeit. Kultúrtörténeti becslő a pesti származású Kurtz Jánosnak 1750-ben gr. Gundacher Ottótól rottendorfi, 1759-ben gr. Esterházy Antaltól kismartoni, és 1760-ban Frigyes porosz királyi hercegtől bayreuthi kertészeti szolgálataiért nyert diplomái.

Ez évben kiegészítésekkel gyarapodott a gr. Zichy-, a gr. Teleki-, a gersei Pethő-, Dessewffy-, a Szathmári Király-, a Berzeviczy-, a Hory-, a Sibrik-, a Szádeczky-, a Szulyovszky-, a Dabasi Halász-, az Abaffy-, a gr. Széchenyi-, az ippi Fráter-, a Petróczy-, a Bugarin-Horváth-, a Reviczky-, a csikszenzmihályi Sándor-, a Dalmady-, a Zathureczky-, a Bethlen- és a De Gerandocsalád, valamint gr. Esterházy Dániel levéltára.

A címereslevelek gyűjteménye letét, illetve ajándék útján a következő darabokkal bővült: 1418. február 1. Konstanz. Zsigmond király címeres nemeslevele Bobay György és testvérei, Pál és Jakab, valamint rokonai, Ferenc fiai Péter és Jakab számára. — 1567. július 13. Pozsony. Miksa király címeres nemeslevele Myskolczy Ambrus és Márk részére. (Címerfestmény nélkül.) — 1588. január 8. Prága. Rudolf király címeres nemeslevele Mladosewyth Péter, Pál és Ferenc számára. — 1599. április 1. Prága. Rudolf király címeres nemeslevele Mladesowyth Horuath István, Tamás, György, Miklós és Mihály részére. — 1606. június 20. Kassa. Bocskay István fejedelem címeres nemeslevele Károlyi Mihály és Miklós számára. — 1607. május 15. Gyulafehérvár. Rákóczi Zsigmond fejedelem primipilusi rangra emeli Benczeő Lőrincet. — 1608. december 6. Pozsony. II. Mátyás címeres nemeslevele Tatay György részére. — 1613. március 20. Pozsony. II. Mátyás címeres nemeslevele Zathmari Kirall Miklós, János és István részére. — 1623. június 16. Bécs. II. Ferdinánd címeres nemeslevele Hoposorum Mihály s fiai, András, Márton és Péter számára. — 1624. július 22. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor fejedelem címeres nemeslevele Zent Miklósy Bálint részére. — 1625. augusztus 30. Bécsújhely. II. Ferdinánd címeres nemeslevele Stetina György s neje Popik Margit számára. — 1681. december 3. Sopron. I. Lipót király címeres nemeslevele Richter András s neje, Segner Anna Zsuzsanna, valamint gyermekei Gottfried, Anna Zsuzsanna és Judit részére.

INHALTSÜBERSICHT.

ILA, VALENTIN: *Siedlung und Adel im Komitate Gömör im Mittelalter*. In der II. Fortsetzung seiner Studie behandelt Verfasser das dritte Siedlungsgebiet des Komitates, das Balog-Tal; es wurde zu Ende des X. und in den ersten Jahren des XI. Jahrhunderts von den Scharen der aus Heves eindringenden landnehmenden Ungarn besiedelt. Noch am Anfang des XIII. Jahrhunderts lebten sie hier in Bodengemeinschaft. Daher bildeten sich anfangs nur einige Dörfer mit grosser Umgebung auf diesem Gebiete aus: Bátka, Fige und Laponya. Aus diesen gingen durch Spaltungen im XIV. Jahrhundert die anderen Dörfer des Siedlungsraumes hervor. Das Ungartum des Balog-Tales erhob sich vollzählig unter die königliche servientes und stieg dann in den ungarischen Adel empor. Sein grösserer Teil war einander verwandt und als die Aufteilung der gemeinsamen Güter infolge des grossen Zuwachses begann, entstanden in rascher Folge die kleinen adeligen sog. kurialen Ortschaften. In diesen lebten nur Abkömmlinge ihrer Gründer und zugleich Namengeber mit ihrem Gesinde; Hörige sind in ihnen kaum zu finden. Auf diese Weise wurde der Siedlungsraum das typische Gebiet des Komitatskleinadels und da dieser restlos dem Ungartum zugehörte, zugleich der am reinsten ungarische Teil des Komitates Gömör. Ähnliche Verhältnisse sind im Tal der Túróc, so wie an dem südlichen Lauf der Rima zu finden. Doch ist der Adel dieser Gebiete zahlenmässig bereits bedeutend geringer. Der vierte Siedlungsraum ist das Gortva-Tal mit dem südlichsten Zipfel des Komitates, dessen Besiedlung gegen Ende des XI. Jahrhunderts anzusetzen ist. Die ungarischen Könige liessen hier einen Stamm der zahlreichen Burghörigen von Bolondóc, die in den benachbarten Teilen von Nógrád und Heves lebten, ansiedeln. Nach dem Zeugnis der frühesten Ortsnamen des Gebietes (Almágy, Söreg, Ajnácskő, Sáros) bestand dieser Stamm aus Ungarn mit türkischer Mischung. Die aus ihm hervorgegangenen 16 Familien gliederten sich der Schicht des Klein- und Mitteladels ein, nachdem sie im XIII. Jahrhundert von dem Burgdienst befreit wurden. Nach den Feststellungen Verfassers lebten in den auch heute noch rein ungarischen Teilen des Komitates Gömör etwa 160 im Laufe des X—XI. Jahrhunderts angesiedelte Familien ungarischer Herkunft, wogegen es nur 25 Familien gibt, die fremden Ursprungs sind, die jedoch spätestens im Laufe des XIV. Jahrhunderts gleichfalls völlig im Ungartum aufgingen; die Herkunft von 3—4 Familien ist ungewiss. Die Schicht des Gross-, Mittel- und Kleinadels bildete eine geschlossene Gesellschaft und bewahrte innerhalb dieser ungetrübt ihre volkliche Eigenart, vor allem die für ihr kennzeichnende *palóc* Mundart.

HERZOG, JOZEF: *Die gefälschten Urkunden der Familie Kápolnai*. Verfasser untersucht zwei Urkunden, die auf Ansuchen der Familie Kápolnai 1364 von dem Pressburger Domkapitel umgeschrieben wurden: die Urkunde König Belas IV. aus dem Jahre 1244 und einen Urteilsbrief, der 1313 von Thomas Erzbischof von Gran in einem Prozess der Pfarre von Kápolna ausgestellt wurde; er weist nach, dass — obwohl die Umschrift zweifellos glaubwürdig ist — die zu Grunde liegenden zwei Urkunden falsch waren. Da es sich um eine Umschrift handelt, begründet Verfasser seine Feststellung naturgemäss mit dem Inhalt der beiden Urkunden. Er vergleicht die Angaben der Urkunde von 1244 mit denen anderer, glaubwürdigen Urkunden und weist nach, dass eine Reihe von sachlichen Anachronismen zu finden ist; am auffallendsten ist unter diesen die frühe Anwendung der Formel «villa nobilium de Borsaa», sowie die von kirchenrechtlichem Gesichtspunkt aus unrichtige Behauptung, wonach der Bau der Kirche und ihre Erhebung zu einer Pfarrkirche allein dem König zustehe. Auch von der Urkunde aus 1313 weist Verfasser nach, dass sie in ihren Formeln und in ihrer fehlerhaften Fassung von den etwa 50 bekannten Urkunden aus der vorzüglichen Kanzlei des Erzbischofs Thomas auffallend abweicht und dass ihr inhaltlicher Zusammenhang mit der Urkunde aus 1244 zweifellos ist. Dies aber macht wahrscheinlich, dass beide Fälschungen von der selben Hand herrühren. Aus denselben Kennzeichen weist Verfasser nach, dass auch eine andere Urkunde der Familie Kápolnai von 1245 datiert und 1439 vorgelesen, falsch ist. Der Zeitpunkt der Fälschungen kann nach Verfasser um 1320—1360 angesetzt werden; wahrscheinlich entstanden sie im Komitate Pressburg und können Jakob Apaji zugeschrieben werden, von dem nach seinem Tode in einer Urkunde aus 1350 nachgewiesen wurde, dass er falsche Siegel stach und bewahrte.

MARKÓ, ÁRPÁD teilt neue Einzelheiten über die Lebensverhältnisse der letzten Mitglieder der in der ungarischen Geschichte hervorragenden Familie Rákóczi mit, wobei er sich zunächst auf die umfassenden Forschungen des unlängst gefallenen Bibliothekars der Bibliothèque Nationale in Paris, Emil Pillias stützt. Er schildert das bewegte Leben der beiden Söhne des Fürsten Franz Rákóczi II., Josef und Georg und erwähnt, dass dieser von Margarethe Bois d'Isle noch vor seiner Heirat mit ihr einen Sohn Georg hatte, — was bisher unbekannt war — der jedoch bereits im Alter von drei Jahren starb. Besonders eingehend behandelt Verfasser das Leben von Charlotte Josepha der natürlichen Tochter Josefs von Jeanne Marie Coutancière (später Gamahlin von Josef Perravex); sie wurde Nonne im Kloster der Visitationsschwestern der Heiligen Jungfrau in Paris und starb 1780 nach einem langen, qualvollen Leiden, das sie mit standhafter Seele ertrug, im Alter vom 44 Jahren.

MISZELLEN. Tóth, Ladislaus behandelt die Abstammung und den keineswegs sauberen Lebenswandel des Ofner Stadtrichters Ignaz Kramerlauff, der 1790 seinen Namen in Kalmárfy änderte und zugleich in den Adelstand erhoben wurde. — Donászy, Franz untersucht Herkunft und älteste Form des Wappens von Siebenbürgen, und versucht auf Grund alter epischer Lieder den Ursprung der Sonne und des Mondes auf dem Wappen der Székler zu erklären. — Sarlay, Soma teilt Angaben aus der Geschichte der Familie Esterházy mit, die aus dem Geschlecht Salamon stammte und zu den ältesten und hervorragendsten ungarischen Familien gehört; die Angaben zeigen den Verfall und neuen Aufstieg der Familie.

FEUILLETON. Bericht über die ordentliche Generalversammlung der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft am 24. Oktober 1940. Eröffnungsrede des Vorsitzenden Emerich Szentpétery.

LITERATURBERICHT. Tóth, Ladislaus über *Kumorovitz, Bernát*. A pecsétán eredményeinek értékesítése a történetkutásban (Verwertung der Ergebnisse der Siegelkunde in der Geschichtsforschung). — Sinkovics, Stefan über *Ember, Viktor*: A m. k. helytartótanács ügyintézésének története (Geschichte der Geschäftsführung des kön. ung. Statthaltereirates, 1724—1848). — Czobor, Alfred über *Reiszig, Eduard*. Vas vármegye tisztikara a középkorban (Die Beamtenschaft des Eisenburger Komitates im Mittelalter). — Bottló, Béla über *Gerő, Josef*: A Királyi Könyvek (Libri regii). — Föglein, Anton über *Baán, Kálmán*: Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása (Die Adelskonskription des Eisenburger Komitates im Jahre 1554). — Czobor, Alfred über *Végh, Julius*: Régi címeres emlékek Kőszegen (Alte Wappendekmäler in Güns). — Miklósy, Zoltán über *Hellebronth von Tiszahegy, Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918 (Namenbuch der ungarischen Leibgarden 1760—1918).

Ämtlicher Bericht über den Zuwachs des Kön. Ung. Landesarchivs im Jahre 1940.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI V.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI V.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI VILMOS.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXL.

TARTALOM.

Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
ILA BÁLINT Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. (<i>Egy térképpel.</i>).....	1
BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS Kiegészítés «A Szathmáry Király-család borsodi ága» c. értekezéshez	28
REISZIG EDE A Monyorókeréki Elderbach (Ellerbach)-család.....	29
HERZOG JÓZSEF..... Skóciai Szent Margit származásának kérdéséhez.....	36

SZAKIRODALOM:

† ÁLDÁSY ANTAL	A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. V. kötet, 1717—1770.—VI. kötet, 1771—1800. Sajtó alá rendezte Czobor Alfréd. Ism. Tóth László.....	47
ILA BÁLINT	A gömöri jobbágyság a XVII—XVIII. században az úrbér-rendezésig. Ism. Sinkovics István	49
SZARKA GYULA	A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Ism. Tóth László	50
SCHNEIDER MIKLÓS.....	Trencsén megye 1725—1732. évi nemességvizsgálatai. Ism. Főglein Antal	50
U. az	Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata	
U. az	Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban.....	
U. az	Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Ism. Főglein Antal	51
Németnyelvű tartalomáttekintés.....		52

ÉRTESÍTÉS.

A Turul 1893—1936. (XI—L.) évfolyamaihoz készült Név- és Tárgymutató megjelent. Ára a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tagjai részére 10, bolti ára 15 pengő. Megrendelések az alább közölt címre intézendők.

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

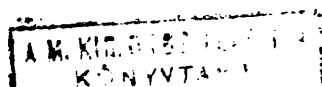
TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXL.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
IIA BÁLINT	Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. (<i>Második közlemény.</i>)
HERZOG JÓZSEF	A Kápolnai-család hamis oklevelei. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940 december 19-én tartott felolvasó ülésén.)
MARKÓ ÁRPÁD	A Rákóczi-család legutolsó tagjai
TÓTH LÁSZLÓ	Nemességszerző Kalmárfy Ignác
DONÁSZY FERENC	Erdély címere
SARLAY SOMA	Az Esterházy-család multjából
	53
	73
	80
	88
	88
	90

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1940 október 24-én tartott rendes évi köz- gyűlése. SZENTPÉTERY IMRE elnök megnyitó beszédével	91
---	----

SZAKIRODALOM:

KUMOROVITZ BERNÁT	A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatás- ban. Ism. <i>Tóth László</i>	93
EMBER GYÖZÖ	A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724— 1848. Ism. <i>Sinkovics István</i>	93
REISZIG EDE	Vas vármegye tisztikara a középkorban. Ism. <i>Czobor Alfréd</i>	95
GERŐ JÓZSEF	A Királyi Könyvek. Ism. <i>Bottló Béla</i>	96
BAÁN KÁLMÁN	Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. Ism. <i>Főglein Antal</i>	96
VÉGH GYULA	Régi címeres emlékek Kőszegen. Ism. <i>Czobor Alfréd</i>	97
TISZABEÖI HELLEBRONTH KÁLMÁN	A magyar testőrség névkönyve 1760—1918. Ism. <i>Miklósy Zoltán</i>	97
<i>Hivatalos Értesítő</i> a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1940. évben.....		98
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>		100

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI V.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI V.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: ÁBRAI V.

